1989 MÁR

tiszatáj

IRODALMI, MŰVELŐDÉSI ÉS TÁRSADALOMPOLITIKAI FOLYÓIRAT

'89 3

tiszatáj
IRODALMI, MŰVELŐDÉSI ÉS TÁRSADALOMPOLITIKAI FOLYÓIRAT

Főszerkesztő

KAPOSI MÁRTON

A szerkesztőbizottság tagjai

Berényi Bogáta, Kaposi Márton, Szentpéteri István

A szerkesztőség tagjai

Belányi György, Csatári Dániel, Keszthelyi Rezső, Nikolényi István,
Zsoldos Sándor

Tartalom

XLIII. ÉVFOLYAM, 3. SZÁM

1989. MÁRCIUS

BAKUCZ JÓZSEF: Párbeszéd (részletek egy kötetciklusból) 3
TANDORI DEZSŐ: Mi történt Mrs. Woolffal? (novella) 7
PETŐCZ ANDRÁS versei: 871213/1; 871215, 871217; 871222; 880209 14
BELÁNYI GYÖRGY: Második költemény: az alma (vers) 17
DOBOS MARIANNE: Embereszményeim (beszélgetés Monoszlóy Dezsővel) 19
BISZTRAY ÁDÁM versei: Vonzanak magukhoz; Hidrák 22
PINTÉR TIBOR: Hagyaték (novella) 24
HAJDU FERENC versei: Jönnek a jelek; Romház ... 27
BALI BRIGITTA versei: Te; jelenek könyve; Történet 29
LABANCZ GYULA versei: Lélegzet-szakítás; Bence jött oda; Arctalan perc; Leveszi súlyomat 31

*

STEPHANE SÁRKÁNY: Vázlat az irodalmi cenzúráról 34
SÁRKÁNY ISTVÁN: Budapesttől Ottawáig (Kabdebó Lóránt interjúja) 41

HAZAI TÜKÖR

MAJOROS TIBOR: Pörében él a nemzet 47

TANULMÁNY

ÁGH ATTILA: A civil társadalom története a nyolcvanas években (I. rész) 54
FEJÉR ÁDÁM: Mi a kultúra, és hogyan gondozzuk a kultúrértékeket? 67

ÖRÖKSÉG

archaikus avantgárd

KESZTHELYI REZSŐ versei: kavicsok Amalfiban; a szó vonásai; az árnyék folytatása; a csiga útja; a kőbe-néző; zátonyok és fűszál 78
DOBAI PÉTER: Egy archaikus avantgardizmus töredékei (Keszthelyi Rezső Vonalak kertje című verseskötetéről) 84

MŰVÉSZET

Tiszatáj-galéria

E. SZABÓ ILONA: Gesztenyevirág. Macskássy József festészetéről 88
NIKOLÉNYI ISTVÁN: Az Arbat szegedi gyermekei 93

KRITIKA

KABDEBÓ LÓRÁNT: Vitákból épülő monográfiák. Ferenczi László újabb könyveiről 97
T. TEDESCHI MÁRIA: „A történés a burok: Isten benne ül". Nádas Péter: A Biblia c. kötetéről 99
Á. SEREY ÉVA: Konstruktív pali a középpályán. Esterházy Péter: A kitömött hattyú 104
BODZSÁR ERZSÉBET: A szó selyme. Tóth Béla: Iratos dombon 106

ESZMECSERE

KAPOSI MÁRTON: Botrányos helyzetbe kerül ismét a Tiszatáj?... 108

ILLUSZTRÁCIÓ

MACSKÁSSY JÓZSEF festményei a 16., 26., 28. és 66. oldalon, a borító III. oldalán, valamint a műmellékleten.

A Csongrád Megyei Tanács lapja. Kiadja a Csongrád Megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: Kispál Antal — 89-199 — Szegedi Nyomda — Felelős vezető: Surányi Tibor igazgató.

Szerkesztőség: Szeged, Tanácsköztársaság útja 10. — Táviratcím: Tiszatáj Szeged, Sajtóház. Telefon: 12-670. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a hírlapkézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR), Budapest, XIII., Lehel u. 10/A. — 1900, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96-162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 16 Ft. Előfizetési díj negyedévre: 48, fél évre 96, egy évre 192 forint.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

ISSN 0133 1167

BAKUCZ JÓZSEF

Párbeszéd

(RÉSZLETEK)

Delejes iránytűvel a kezemben indulok reggel a konyha fe lé. Széthajtogatom az embermagasságú füvet, amíg megtalálom a telefont. Felhívom az ékszerüzletet: küldjenek Tejutat, Bá rányt, Rákot. Ha van, Szüzet is, sok vérrel.

Ezek után nekilátok kávét főzni. Az orákulum várhat, ami g leülök. Majd a forró kávéval a kezemben, nekilátok kivetni aznapi szerencsémet.

Kuei Mei, a Férjhezmenendő Hajadon: minden vállalkozás b alul üt ki, semmi sincsen, ami sikerrel kecsegtetne.

Kuei Mei egyúttal Tavasz, Kelet, az élet kezdete; Ősz, N yugat, az élet vége; Nyár, Dél, teljesség, csúcspont; Tél, É szak, mozdulatlanság, sötét uralma, halál. A Hajadon az embe ri élet összes ciklusait tartalmazó jelkép.

Megiszom a kávét, gondolkodom. Mit jelent ez az univerzá lis képlet? Meg kellene festenem ezt a Szüzet, aki idős férf i felesége lesz. Életerő is lehetne a jelentése — megújulás. Csakhogy a régiek megvetendőnek vélték a nő kezdeményezését — féltek tőle — és így és ezért szerencsétlen ez az orákulum.

Felkelek, elindulok a tisztáson. Kolomp hangját hozza a szél, tengeritehenek legelőjére jutottam. Ez itt a fontos, e z mit jelent? Ahol a föld és a víz összeér — két alapelem ha tárán lenni?

Saját területem ez — a magam birodalmában vagyok. Hazaér keztem. Belső igazamat megtaláltam, annál kell kitartani, ni ncs más, ami ennél megbízhatóbb lenne. Légy hű önmagadhoz — mondták a görögök is; és akkor megnyugodott „szíved" közepéb ől állandó erő sugárzik — szeretni fognak az emberek és munk áidat siker koronázza. Az erő tudatosan: irányíthatatlan — c sak ami természetes, az a változhatatlan, az az igaz érték, Yang, a világosság.

A manipuláció, a spekuláció az, ami megmérgezi az életet. Ez Yin, a sötét, a kisszerű ember hatalma, a bizonytalanság, a balszerencse, a bukás.

Tartsd távol magadtól a veszélyes embereket. Légy kész e n azokat fogadni, akik maguktól jönnek hozzád.

lóra ülni ezeken az utcákon nem lehet
hajóra szállni nem érdemes már
nem maradt sehol
felfedezésre váró föld
Minden a képzelet birodalmában ját
szik
cselekvésre nincs terület —
A lélek színpad lett
tele kísértetekkel akik mind
álarcot hordanak.
Hová lett hatalmunk az eseménye
ken
Mindent átadtunk a Hatalomnak
és védelem helyett a Hatalom
meg fog ölni minket.
A sors az egykori istenek kezéből
a hivatalosokéba szállt át
s így lett még inkább kiismerhetet
len
Az embereket lassú mérgezés
emészti
lélektelen gépezetekké válnak.
Így nem mehet tovább —
így nem lehet élni a Földön.

Akárhol, akármin dolgozom, mindig apokaliptikus csend van és leszakad bennem egy felvonó, mert tudom, hogy megh alok. A határesetek formulái ekkor kísértenek; fekete, vö rös démonálarcuk a száskajárás zúgásával keveredik és tudo m: gyümölcsöt kell ennem, valami húsos, sárga gyümölcsöt, mert egyedül ez az, ami felfedi előttem az események mögö tt leselkedő, nevetségesen szigorú mandarinokat, akikre a ztán rávágok a pálcámmal és erre azonnal belép az ajtón a tenger, barátságosan vigyorgó kagylók és halak népe integ et felém lábával, uszonyaival, mintha mind nők volnának a kik szívükön viselik a sorsomat.

Ilyenkor felhajtok a kávé mellé egy pohár szódát és a velem rokon folyadékokon túli festékekre gondolok, amikke l az Isten leöntötte a várost, ezt a kiismerhetetlen, kők orszakbeli bennszülöttet, aki az egész éjszakai rituális kántálás és tánc után most kimerülten hallgat és passzíva n csillámlik díszeivel.

Valahol a háttérben dohog egy konyha és megkezdődik a szagok őrségváltása. Kicsit pityókás vagyok és párducfolt os, mint egy szolgálólány, aki a folyóba ölte magát.

Kívülről nézve rozsdásodom bizony és
a nyikorgó idő
házatlan kutya
elropogtatja bennem a csontját
amíg gurul háztartásunk az üres Tér
pályáján jön a
hideg
és
itt a kertben ősz van a bor színét
utánozzák a jó
levelek
és a felettem fürdő fehér bálnaraj
mögött lopakodik Ahab kátránnyal kent
hajója.
Belül azonban párosodom
lassan kín
osan mint a teknősbéka
egy istennel aki vándor
és örökösen
tüzet gyújt
és a láng fölött
melengeti a tíz ujját

Ahogy a szemedet nézem, reménytelenül, előre-hátra hajto gatom százhuszonhat életemet, hogy megértsd, amire nincs sza vam. A tűzijáték zuhanása az életünk, egy város felett, amel ynek utcái alatt a közeledő Armageddon fegyvereit tárolják. Olyan rövidéletű a szemed, mint a gyilkosság; őrülete nem ta rt tovább, mint egy döfés — aztán máris befelé gyullad, kint meghályogosodik, mint az ékszerüzlet, amibe előző éjjel betö rtek.

Majd ha sokmillió éves leszel, mint az agyam, észrevesze d, hogy egyáltalán nem ott jársz, mint ahol gondolod; egy te ngeralatti erdőben úszol, amelynek színtörései és növényzete valamint állatvilága a nyelv, ami nem szólal meg a számon am ikor a testedet nézem alvás közben, a testedet, aminek a nye lvét még csak nem is sejtem, annyi bonyolult mondatból áll, annyi kor költészete és bölcseleti kánonja van benne.

Egy nap bekövetkezik elszakadásunk és ha külön-külön, má s időben jövünk vissza, már nem fogunk emlékezni egymásra; d e talán ma azért vagy ilyen kihívóan gyönyörű, mert egy korá bbi világegyetemből beszél testedhez a nyelvem és ez a hangt alan dicséret az, amitől így ragyog

Ez a vaklárma körülöttem egy nagyméretű
és materiális zongora-szám
és most elutazom oda ahol az a beszéd l
akik ami nem mondható
és azon veszem észre magam hogy nem tud
ok többé visszajönni onnan
mint a gyerek
akit egy különleges pusztulás a világr
a-jövetel után
egyre inkább prófétái az állatok veszn
ek körül
szemébe merülök
és gondolataim igazi mesterművek leszne
k:
uszony pikkely gorilla-szem
és belső hallásom kagylóiban olyan kita
rtó zene
van
a vágy ötödik dimenziója
én vagyok a griff
én vagyok Természetem nagy kifestőkönyve

TANDORI DEZSŐ

Mi történt Mrs. Woolffal?

„Azt hiszem, Mrs. Woolffal történt valami..."
Mr. Woolf

Mi a logikus lépés a Walton — írhatnám: a Werther — Streeten? Visszatérek-e egyhamar? És honnét, és hová, és valahova-e, külön, vagy erre már helyben is szükség lenne? Igaz-e, hogy ezt igazából nem akarnám elmondani? Igaz-e akkor hát, hogy ezt mégis igazából írom? Isten igaza, persze, hát persze; tehát: hogy úgy istenigazából? Mrs. Woolf, olvasom, a logikus lépést választotta. Ez a dolog így, a kövekkel — a kabátzsebben; miféle kabátja lehetett? messze laktam a Wertherre átnevezhető Streettől, ott inkább, ahol Woolfék éltek. Ha visszatérek, be kell jutnom a kis galériába legalább a Little Russell Street végében, nem mintha ezzel bárminek a végére járhatnék, aligha lóghatna ott az a felöltő, már ha az volt — halszálkás netán? ha a folyót tekintjük, az Ouse vizét, ezt a módot, túlságos összefüggés is! de akkor? kockás? egyszínű, vagy (sőt több? —, mégis, megnézem a helyet, ahol övéik forogtak, megfordultak, reméltek) nem reméltek több fordulatot, és a többi. Képeket látok majd, alkalmi kiállítást. Felgyűröm a kabátom gallérját, széjjelnézek, mindent úgy veszek, ahogy látom, nem valószínű, hogy bármit is előhozhatok majd a raktárból, régi holmit, talán azzal se hozakodom elő, ki vagyok; s „ki is volnék" ott, a nyelvet törve beszélvén, lendületesen nagy hibaaránnyal, nem sokat értve a gyors válaszokból, ki vagyok ott, nekik, nem is szólva arról, hogy „Woolfékkal kapcsolatosan végső soron ma már kiknek?", s ki vagyok egyáltalán így — vagy úgy, és ez nem vezet messze, ez nem „messze vezet", hiszen arról van szó itt, hogy végül mégis írom ezt, arról van szó, hogy „valami van velem", valami történik velem, és azért jut mind épp ilyesmi az eszembe. Nem mintha komolyabban tartanék tőle, hogy megteszem a logikus lépést. Mrs. Woolfra ezt úgy értette valaki akkor, hogy „a Brit Alkony" alakjaként elfogadta „a történelem ítéletét" — vagy csak egy történetét, egy históriáét, az övéét —, és lépett. Jó úszó volt, azért kellettek a kövek. Óhatatlanul: ott ültem tegnap a nagy alkonyi ködben a síroknál, vittem egy csokor hóvirágot, letettem a már rajz-alak-igazivá elcsúszott két-gally-kereszt két-gally-kereszt-pontjához, kicsit az avarba dugtam a szárakat, s ha jól emlékszem, nem bontottam szét a borostyánlevél-védőburkot, nem metszettem el ollómmal a műanyag zsineget. Felkeltem aztán, elindultam haza, le a Tabán oldalából. Ez majdnem kétnaponta így ismétlődik, nem tudom tehát, mikor is volt épp, amiről beszélek. Nem tudom, miért beszélek róla, ha nem azért, hogy folyamatosságomat fenntartsam, hogy ami feladódik nekem, tegyem; azzal, hogy nem teszem, fel ne adjam netán. Ezért írom mégis, ezért csinálom meg „ezt". És az élők közül valaki, aki itt van vele-egy szobában, nyitott kalitkájában ott áll a Halott asztalán, ott áll, és nem akar kijönni már annyi ideje, hogy ezzel itt eddig eljutottam, most mégis meglebbenti szárnyát, vállamra ül. Ül ott, mint a Halott ült, mikor még élt, és amikor mind ez „kezdődött". Annak most tizenegy és fél éve. Nyár ideje volt, nagy hőség, csukott ablak a biztonság kedvéért, nem volt még kalitka, egy sárga papírkosár volt, abban egy alumínium függönyrudacska, azon állt, meg az ujjamon, a Halott, amikor akkor az életét alig, hogy elkezdte. Aztán lett a fa há-

za, aztán a fém háza, mert valaki eltűnt mellőle, az én hibámból tűnt el, övé volt a fémkalitka, és a Halott — mindig hozzáértve: amikor még élt — azt választotta. Magam voltam vele a két szobában, és két ház volt berendezve neki, és ő választott. A kalitka alsó tálcája, az újságborításos, a homok- és kölesborításos tálca egy-foltja-se-rozsda tiszta épp maradt. A Halott majdnem az utolsó időkig még nézegethette is magát a rácsok alatti fémfalak tükrében, máskor a szőnyegen hasaltam, ő a forgó fotel fémlábán állt, vagy kocogtatta a csőrével, vagy itt ült a vállamon, rájött a gépre is, vagy a hátamon hasalt, a kezemben volt, vagy a lábam mellett, ahogy elaludtam délelőtt, délben, kora délután, ott a szőnyegen, és ha felrezzentem, érezni tudtam sokszor, nincs rajtam a három dekányi súly. Volt/van egy likacsos köve, az a kalitka alján volt, a Halott — amikor még stb. — azon sokat álldogált, azon állva — is — eszegetett, ütemesen hajtogatta a nyakát, mozgot, körülbelül úgy, ahogy azok, akik hozzá részben hasonlóak és ma is — még — élnek. Nem azonosak vele, és nem is csak a fehér szárnytollak miatt, nem, a Halottal ők az idők miatt sem azonosak, akkor, mikor a Halott — élvén stb. — ide került, még nem volt semmiféle „alkony". Most olyasmi időt érzek. Valami azért, persze, akkor is volt, ilyesmi. De még aznap, mikor a Halott elődje ide került, azon a reggelen.

Mondtam már: „istenigazából". Nem mondtam még, mennyit olvasom „ezt a Woolf könyvet"; „hogyan élt...", „világa..." — ez a műfaj, képekkel. Este, vagy sokszor máskor is, kimegyek a fürdőszobába, és ahogy ülök ott, ezt olvasom. Kikeresek helyeket; amelyek érintenek — úgy vélem, igen —, azokat olvasom újra meg újra. Például: „... akkor már megtalálták..." De nem, ez csak „megtalálta", „ő akkor már megtalálta Mrs. Woolf sétabotját, beleszúrva a sárba a parton...". Nem is annyira ezt olvasom, inkább: „Szétszóródtunk, mi, akik összegyűltünk..." Vagy: „Sajátos megelégedéssel veszik tudomásul, hogy Vanessa londoni műtermét" — hol is? onnét kerültek át képek aztán, például Vanessa Bell képei is, a Little Russell Streetre? Láthatóak azok ott? — „porig bombázták...". Benne életműve jelentős részét. „Hogy az ő londoni lakásuk, könyvtáruk nincsen többé...", és kiadójuk, saját vállalkozásuk is romokban hever. Arra laktam, most tavaly, a Halott után, azután, hogy ő meghalt, elmentem, oda mentem, a Tavistock Square közelében laktam, a Russell Square-en, közel az ő lakásaikhoz, helyeikhez; ettől még úgy külön, persze, nem volt semmi, nem tudtam többet gondolni rájuk, miért kellett volna, az egésznek, ha van, az a lényege, talán csak, hogy: „... hogy egymás részei vagyunk mindannyian. Hogy az ember része az egésznek..." Most a madár bent ül a Halott asztalán, a kalitkájában. Kijön-e? „... Amit itt megmutattak nekünk, az — ha nem tévedek — egy erőfeszítés szüntelen megújulása." Ezt írom itt, megpróbálom még egyszer/megint megújítani az erőfeszítést. A kezdet, a sárga kosár, az is, az egész: erőfeszítés is volt. Meg valami hossz idő nyitánya. De ez az idő is elmúlt. Olvasom ezt, újra: „Irány a Tavistock Square. A megkönnyebbülés sóhajával néztem a romokat. Három ház — hogy úgy mondjam — megszűnt. A mélyföldszintet betömte a törmelék..." Most visszavittem az élőt a társaihoz a másik szobába, ahonnét a rádió délvidéki délelőtti-műsora szól, úgy, ahogy lassan már tizenegy éve ilyenkor mindig. A Halottal a legkülönbözőbb módokon s együttesekben hallgattuk ezt a műsort. Nincs az, hogy „kibírhatatlan, mert...". „Maradt egy régi, fonott karosszék..." Ennek a szobának az asztala, tegnap előtt, általam, egy kicsit összetört. „Téglaszilánkok, szilánk fadarabkák..." És: „Rom az is, ahol annyi könyvemet írtam... Szemét, cserép, puha, fekete liszt, porrá tört vakolat..." Átnézek az ő szobájukba, mely valamivel később, a Woolfék romállaga után pár évre, ugyaneffélévé vált, itt, az én városomban. „Szétszórt könyvek az ebédlő padlóján.

A nappaliban üveg mindenütt... Erős szél fújt." És akkor: „Elkezdtem kiásni a naplóm füzeteit."

Amikor a Halott elődjét leltük — aki aztán, harmadnapon, negyednap, ha úgy számítjuk, meghalt hajnalban —, ezt mondtam hajnalban: „Istenem, hagyj örökre békén." Nem Mrs. Woolfot idéztem, hanem — teljesen mindegy/nem mindegy/nem teljes — Mr. Greene-t. Lent már — annyi könyvemben írtam! — csipogott valaki teljesen magányosan a porban, a júniusi, nem, júliusi napfényben, a szombat reggeli üres utcán: ő volt az, Ő, aki az egészet bevezette. Bár még őelőtte is voltak mások. Ilyen minden történet, persze. Madzagon lógva, lábra ragadt madzagon; megmentve, közülük egy. Meg nem mentve egy másik lelenc, szakszerű helyre bízva, ott elpusztítva. De ez nem a leletek sorra vétele. Ez egy igyekezet megújítása. Woolfék akkor már a bombázott Londontól távol éltek, az Ouse partján. Olvasom, ezt most először: „A történelem előtti ember... előregörnyedt tartásából fölegyenesedett, és nagy köveket kezdett egymásra rakni." Vagy, ennek itt a végén, a könyv végén, Mrs. Woolf utolsó könyvének, ha jól értem, a végén: „És akkor felment a függöny. Megszólaltak." Szólnak, akik élnek, a rádióműsor zajaira, odaát.

(Vagy itt van még ez is: „A mély karosszékek hatalmasra nőttek... Az ablak csupa ég volt, színtelen, sötét. A ház oltalma elveszett. Éjszaka volt, amikor nem épültek még utak és házak. Éjszaka volt, amelyet barlanglakók figyeltek egy magaslaton, sziklák között." És akkor „felment...")

Kinézek az ablakon, ahogy a Halottal annyiszor kinéztünk, s ahogy előtte annyiszor kinéztem, s néztek ki mások, kinézek, látom a Lánchidat, a tavasz még-nem-közeledtét, de már, de már. Leszek-e, akarok-e lenni az idei tavaszon a Tavistock Square-en, a Russelleken? Nem, tudom, folytatása-e az, jó folytatása-e valami szüntelen megújuló igyekezetnek? S a város másik felében ettől az ő egykori történetüktől függetlenül, a Walton Street, az én önkényesen Wertherről nevezett utam, az ötlet-út, de nem is, kevesebb annál, és több annál. Szólnak a zeneszámok a délelőttön, és van, ami kevesebb-és-több, és akkor a Lánchídra kinézek, a látási viszonyok, bár minden csupa ég az ablak túlján, kétesek. Felkelek most, kiviszem a helyére a könyvet, megnyitom a fürdőszobában a csapokat. A kemény betonfalú téglatest-helyiségben masszívan ott lesz ez a szétpergő zaj. Aligha kell félni tőle, aligha kell félnem, hogy bármi ötletemet megvalósítom ott. Tudom, hogy így, csak így, nem volnék képes rá. Várok valamire, ami/talán várok/várok-e, inkább magától történjék meg. Ezzel — is — telik az idő, az idő telik. Jobb híján rosszabb-e, hogy szüntelen meg kell újítani közben megannyiféle igyekezetet? Valami akárhogy is — történne.

Ez történik akkor, most/általam is: Kimentem, ott a fehér kutya/is, átölelem nyakát. Átölelem a kutyát, azt hiszem, „szeretem" őt is, ő Másikunk kutyája inkább, ahogy a Halott meg... nem, a Halott mindkettőnké/volt. Átölelem a nyakat, Másikunk nemsokára megjön, a kutya vonyítva megy eléje, ez most meg is történik. Állunk ott, a kutya hördülgetve lelkesedik, felszökdel, közben a szétört asztal romjait is nézzük, talán megjavíttatható. Másikunk asztal után/is járt. Elmondom neki, hogy nekiültem ennek itt. Közben az a szám szólt, amelyikre, milyen rég még, hat éve, hét, lehajtottam a fejem éjszaka egy kis kerek asztalra, nyilvánosan, és nem, nem, nem emeltem fel, odajöttek, miért csinálom ezt, nem lehet csinálni/persze. A Halott akkor még élt, bőven élt, de én arra gondoltam, lesz, amikor ez nem lesz, amikor majd nem él, most Másikunkkal erről beszélünk, közben készítettem egy kávét, mennyi kávét ittam valamikor, mennyi könyvet csináltam, fordítás/írás, a Halott — stb. — ott álldogált a vállamon, az íróasztal két lapja közül kicsattogott „fenyegetően", megcsípte az ujjam, a fülem,

a gép körül papír-és-doboz-pagodák voltak, mászkált köztük/bennük, hogy eltűnt, hol előtűnt. Az idő vele telt. Kinézek az ablakon, valaki ott megy kutyával. Ez a valaki, sokszor mesélhetem, mondta/egyszer: rettenetes volna, ha ő meghalna *és* a kutyája, magára maradva, túlélné, bármeddig is... és rettenes lesz, ha a kutyája kimúlik/meghal, és ő életben maradt. Nem akar utána semeddig sem életben maradni. A „Werther Street" nem az/azért, hogy akkor hát ez a túlélés volt az a bizonyos Tizedik Név, amelyért elutaztam. (A kilencediket már csak magunk tudjuk; a tizediket magunk se — ez az alaptréfája, erre jár.) Az úgynevezett túlélésről — hosszan — azt hittem: háborúkra, műtétekre, lágerekre vonatkozik, valami szélsőségesre, végletesre. Persze, nem, persze, tudom már. Aztán meg: az, hogy „a Halott": ez is összetett. Összetevőik mind a többi Halottból, a társaiból — a társainkból —, akik előtte, utána elmentek innen. Mi történt? Legföljebb azt tudom elmondani, hogyan történt egy-egy ilyen halál; még itt se tudom mindet, és főleg nem tudok sokat „az érdemleg részről".

A szoba közepén — Másikunk beszámolt épp a rettentő asztalárakról; tehát: rendbehozatás? ha majdnem lehetetlen is? — ott áll az a kis fiókos asztal, amelyiken a Halott kalitkája volt. Most ez szobánk fő asztala itt. A kutya a postást is lelkes üvöltéssel üdvözölte. A Halott, emlékszem, ő is volt ilyen, sőt: ahogy nem akart kiengedni minket a szobából, ha ő szabadon repkedett. Maradjunk vele! Most kimegyek Másikunkhoz, jobban elbírom ezt az egészet, ha csak úgy beszélgetünk, ha nem írok. Nem bírnám jól, hiába harsognak ők a másik szobából, hiába fontos ez az erőfeszítés/-befejezés, mielőtt, félreütöttem, mielőbb. Nem, inkább kimegyek. Beszélek Másikunkkal. Beszélek valakivel. Valaki valakivel most valamiről mindjárt beszél. Ha ugyan Másikunk közben a kutyával, a déli sétára, le nem megy. Akkor majd dolgom folytatom. A kis asztalon ott a kávé is hozzá. Egy csésze undok lötty. Az erőfeszítés egyik üzemanyaga.

A másik/a többi üzemanyag meg: minden, tulajdonképpen minden. Az is, hogy ők, a többiek, élnek/még élnek. Az is, hogy most szeretnék velük lenni inkább, s nem ezt írni itt. Az is, hogy Sz... most majdnem a nevét írtam ahelyett, hogy „a Halott"... az is, hogy a Halottal is gyakran voltam így. De vele jobban összejött, hogy vagyok-*és*-vele-is-vagyok, csinálok-valamit-*és*-együtt-is vagyunk. Ilyen volt az ő jellege és a kapcsolatunk jellege. Másrészt: a nyarak, a hosszú nyarak, amikor a leghosszasabban lehetett volna együtt lennünk, a nyarak, hosszan, az ő magánzásával teltek, tojt és kotlott, tojt és kotlott, aztán vedlett, kis toll-sorozatvezető, olyan volt, Ázott Ürge, Kis Ürge. Egyszer volt egy olyan nyár, amikor 115 vagy 109 vagy 123 napig etettem kézből, hajnaltól estig. Akkor volt az, hogy a kalitka alján támolygott, legyengült és nem evett, nem tudom, mi történt pontosan. De akkor még csaknem három évet élt. Az utolsó napokban is tojt még kettőt. Dolga végeztén, hajnaltól délután ötig, az utolsó, már nagyon kis gömbnyi tojása után, a rúdjain álltában támolygott, csaknem leszédült mindegyre, és nem sokat lehetett tenni, kivenni őt a kalitkából nem, benyúlkálni nem, az ujjam odanyújtani, arra álljon, minek, etetni lehetett valahogy/valahogy. Oda kellene mennem hozzájuk. Ez most akkor azért várhat, annyit okvetlenül. Ki kell vennem és el kell mosnom a fürdőtáljaikat, elő kell készítenem a tizenhárom itatóhoz a Polybét, rendezkednem kell egyáltalán, mindenféle dolgukban. A Halott: a Nagy Tizenegy hét halottja közül *is* az egyik, másrészt benne van a többi, így, akárhányad részt pedig erről semmi értelmesebbet nem let mondani.

Megtörlöm az orrom, kezet fogok mosni a fürdőszobában, meg fogom inni a kávé maradékát, az asztalához fogok ülni erre a pár pillanatra. Végiglátogatom a Mai Tizenkettők közül a végiglátogathatókat/végiglátogatandókat. Nem mind hagyják stb. Egyiküknek, a biztonság kedvéért, két itatója van. Ezzel meg van

okolva akkor egy számbéli eltérés. Most megszólal a rádióból a Halott zenéjét valamiképpen felidéző Harold Itáliában; az ő zenéje a Skót szimfónia volt/maradt. De azt a kazettát most nem teszem fel. Akinek két itatója van, ő a Halott „amolyan utódlása", nem az; és fél lába beteg, ő csak a kalitkában él. De ott a kezembe hasal, amíg nyugta engedi, aztán izeg-mozog, visszahasal. A Halottal ugyanez a szoba szabad terében történt, és egyáltalán, ami volt, Vele Történt. Gondolom, akiről itt már volt szó, ugyanígy van a kutyájával; nem az számít, hogy így/úgy történik-e majd/hogy a dolog konkrétan hogyan lesz; az számít, hogy ilyen dolgokról is legyen szó, ne mindig csak annyira más dolgokról legyen szó a világon, és az számít, hogy valaki ilyen végletes megfogalmazásokra képes. Én ezzel, amit írok, szétrontottam a lehetőségét, hogy egyetlen mondatban, túlzón, kimondjam, amit szintén mondhatnék. Jobb így? Jobb lenne amúgy? Megyek, intézem az ő ügyeiket a szobában, a konyhában.

Tulajdonképpen egy szoba-konyhás-fürdőszobás-hallos lakásban a Halottal — hogy él, még él, mindegyre él, ld. a gazda és kutyája, a túlzó-kijelentés-ügy — elélnénk az idők végezetéig. A többi: ld. a kutya és gazdája. Arra, hogy a Halott meghalt, még csak nem is a legalkalmasabb hasonlat az a vers, melyet oly régről ismerek, s úgy/úgy ismerem, hogy az ilyesmik ismerete alapjában meghatározta, hogy „aztán ilyen dolgaim legyenek", mint velük. Mégis, idézem, van ez, volt ez többükkel: „Egyedül, egyedül, a kezek szétterülnek,/nem tart tovább már, ami tart,/ a szív alatt a föld remegve, rángva lüktet,/és omlik, mint a gyönge part — „Ezt egy bizonyos Sidney Keyes emlékének írták. *Ha* visszatérek, megkeresek tőle valamit, ő egy költő volt, és a háborúban ölték meg. Könnyű lenne mondani: Mrs. Woolf helyében ő talán az életet választotta volna. A maga partján, persze. És ki tudja, mi/volt „Mrs. Woolf helye", mi van „a helyünkben", mire kell, akár így is/aztán, ez a bizonyos hely. A kutya az összetört asztal alatt feküdt, gyakran, mostanság. A kis asztal alá, érdemben, be se fér. A kutya, sokan kérdik, hogyan jön össze velük. Szemtől, szemre, feleljük ilyenkor, nem találkoznak ők soha.

Nem fogok vele, írom tehát, mert „ez jut mindenről az eszembe", találkozni vele nem fogok többé soha. Természetes, hogy így lesz. Csodásnak nevezhető találkozósdi volt az. Elődjének halála délelőttjén. Sokszor még úgy mentek itt a Lánchíd felé a parton, mintha érte mennék, mintha még elődje három-napi-ittélte űzne, mennék „Érte", akiről még nem is tudom, ki ő. Egy raj madár felröppen a budai Lánchíd-főnél, és ő lenn marad, akkor már a kezemben tartom, és sietek vele haza. Nem „tudom" azt a néhány percet. Ahogy ezt elgondolom/írom, nem tűnik fel olyan borzasztónak az a lehetőség, hogy nem vagyok/lennék. Most, alig másfél hónapja, meghalt még egy társ, ő vak volt, és a Halottal nagy harsogáskapcsolatban állt, „mit segítsek . . .?!", van bennük ez a természetes szellem, társasak, az embernek is így társai, talán a kutyánál is jobban/másban majdnem úgy. Meghalt, a kezemben halt meg vaksága teljes sötétjén, és akkor nagyon féltem a haláltól/és a meghalástól is. Mintha örökre benyomkodnának egy dívány éjsötétjébe, az alá is. Nem akarnék halott lenni, ezt mondom mostanában, sokszor mondom ezt, és nem akarnám azt sem, azt még úgy sem, hogy most már nincs többé mentség. Ezt megbeszéltem valakivel a Halott halála körül, és ő, aki erről beszélt, azóta ebbe a helyzetbe kényszerült. Már ő sem él. Mi történt vele vajon? Ezt az ő emlékének is írom/tehát. De kezet kell mosnom, el kell látnom őket/az előkészületi munkákat kell végeznem most. Kézmosás után egyiküket tenyerembe veszem még.

Beteg Lábúnk volt a tenyeremben. Sosem hittük, hogy Vakunk ott lesz; ott volt, amikor nyolc és fél órát haldoklott. Beteg Láb — Bicénk — nem akar lemenni a kezemről. Hadd maradjon, eszeget, ahogy ott áll, mint a Halott állt a li-

kacsos kövön. Hasal, izeg-mozog. Persze, tollászkodik is egy sort; s persze, megigazgatom közben a másik kezemmel a fészkét, amit megint tökéletesen tönkrerágott. Vajon hogy jó neki aztán ez? Szüntelen megújítom, mindenesetre, az igyekezetemet. Végül leteszem, kendőire, aztán kimosom a fürdőtálakat, aztán visszamegyek hozzá. Fészkén ül, kezemre veszem. Ekképpen telik az idő. Közben ilyet is gondoltam: ő nem tud/ők nem tudnak a halálról. Nem akarnának elmenni a kezünkből, a térből itt, onnét, ahonnét. Nem akarnának/nem tudnak róla. Aztán csengetés: Másikunk jött vissza a kutyánkkal. Hoz valamit ehhez itt. A kutyás ismerősömről. Valami rejtélyes betegsége van, az orvosok nem tudják kideríteni. Most három hétre kórházba kell mennie, kivizsgálják. Ezt meséli valaki Másikunknak. A kutya...? Ezt kérdezem azonnal. Hát persze, a kutya, mondta Másikunknak az illető. A legnagyobb bajok lesznek. A kutya gazdája a legnagyobb bajokat érzi. Halálfélelme van stb. Valaki alkalmasint vigyáz a kutyára majd, de... Szóval beütött/megint beütött/szóval ez lett! Ezt mondom. Másikunkkal így ezt, amit írok, egy kicsit együtt csináltuk hát. Meséltem/az illetőnek, mondja Másikunk, hogy te a kutyát és gazdáját milyen gyakran említed, igen, ez nekem alapképem. S hogyan, ugye, össze lehet nőni így valakiknek, mondom Másikunknak. Hát persze, igen, tudja ő is, nagyon ez van, és utána mi van? Ezt kérdezzük. Mi van utána, valóban? Itt van ő — Halottunk nevét mondom —, például, meg én. Vagy — Vakunk nevét mondom — ő és te. Vagy itt lesz Alíz. Ő Bicénk. Ezek/nemcsak a kilátások. Mi történik, mi történt...!? Ők nem tudnak róla. Nincs külön kérdésük így. Viszont az is elképzelhetetlen, hogy „csak úgy" megtörténik velük minden, azzal kész. Bár: miért volna elképzelhetetlen?

Mit tudhatott a Halott? Volt valahogy. Nem jól. Mi történik, mi történt...?! Miféle elnagyoltság, idézek valakit, ahogy állapotainkat körülírhatjuk. Mit lehetett volna úgy külön tudni Mrs. Woolfról? Mit tudott magáról és Arról ő maga? Amikor a kis asztalt néztem tegnap este, megérintettem és néztem itt, azt mondtam Másikunknak: Tudom ezt az érzetet... vagy ahogy a fürdőszobában ülök, villanyborotva-zúgásban a kád szegletén, néha egyszerre elkezdek kifelé távolodni magamból. Magamból. Nem magamtól, nem „tőlem". Tőlem, esetleg most, a londoni szín van távol. Annak még a gondolata is, hogy tavasszal/ősszel újra oda megyek. Mit látnék belőlük? A Halottból, a többiekből, róluk/egyáltalán? Mi lenne, ami „történik" velem, ami így aztán „történt"? Ez ugyanolyan rejtelem/nem az, mint Mrs. Woolf utolsó pillanatai akár. De hát a Halott utolsó pillanatai mik voltak, hogyan voltak/meg azok; hogyan nem voltak meg/már netán?

A fürdőszobában a Halott elődje után, mikor már eltemettük, ott állt, a Halottal — kis madárként hoztam, de kis madárként! — úgy értem haza, hogy a kosár még elmosva sem volt. Fejjel lefelé állt a kosár, vagy talán talppal lefelé, a kövön. Most az az íróasztali lámpa van, hely hiányában, burájával belebuktatva az egykori szobámban, az egykori íróasztalom mögött, amelyik ott állt ezen az íróasztalon a gép túlján, körötte a papír- és dobozpagoda. A fürdőszobában most sokszor érzem úgy, hogy el kell mosni a kosarat; távolodni ki magamból, és várom/mintegy, hogy hazaérjek vele, aki nagyon kis madár még, mindent tud/semmit se. És akkor elkezdődik az a nagy korszak, melyről nem is tudhatom még, milyen nagy korszak, és mindössze annyi történt, hogy velünk történt itt, ami történt, és helyette valami más is történt volna, de most már nem más történt, hanem ez történt. Valakik együtt voltak, ennyit lehet mondani. Érdekesség-e különösképp, hogy „nagyon messziről"? Bicénkkel ugyanígy vagyunk együtt. Vagy Samuval, aki a Halottnál egy évvel fiatalabb csupán. Ez történt. Vajon megtudott-e bárki többet annál, mint amit én is tudhatok róla, hogyan

volt az ott, végül, legeslegvégül az Ouse partján? Valaki így ír Mrs. Woolfról, az utolsó összeomlása előtti február/márciusnapról; „Akkor a sarkára ült, fejét hátravetette a kora tavaszi nap meleg pászmájába, és csak nevetett, nevetett, az ő lobogó, fuldokló, búgó, boldogságos nevetésével... ez most már örökre velem marad. Olyannyira, hogy értetlenül állok mindig, valahányszor azt látom, hogy eredendő mártírnak tartják, gyökeresen tragikus lénynek, akit kezdettől magának követelt az éjszaka."

Másikunk riadt föl rá akkor éjjel. Azt tudni lehetett, hogy a Halott — Sz... — kalitkájából jön a zaj. Ledobáltam pizsamámat, ezzel se riasszam meg őket, s fehér trikómba bújtam, fehér sortba, talán... és átmentem érte. Le volt szédülve felső rúdjáról, de nem tudom már, az alsóbb fakanalán állt-e, vagy féllábbal lógott lefelé... nem tudom. Kalitkástul hoztuk át. Itt kiemeltük a kalitkából, fél egy volt, háromnegyed egy, éjfél után. Az infrarubin lámpa alá tettük. Ennek már nem volt igazán értelme. Alátettük, elvettük alóla, hanyatt és oldalt vergődött, forgott, maga körül pörgött a kalitkájában, vagy nem is... egyre kizuhant alóla az egyik lába, a szárnyával kellett megpróbálnia a támaszkodást. Amikor a Kensington Gardens és a Hyde Park közti úton az az ismeretlen ember elvágódott, hanyatt, keze-lába kalimpált a levegőben, nem gondoltam Rá/külön. Nem tudom. Mi történt délután, az utolsó vasárnap délután, az Ő/a Halott utolsó délutánján? Szombaton túl hatalmasat is krumplizott. A krumpliszelet ott volt mindig a fakanál felett a rácsba feszítve. Szokatlan oldalról evett a krumpliszeletből, onnét mintha sosem szokott volna, belülről. De vasárnap ismét imbolyogni kezdett, gyenge volt. Csütörtökön tojta az utolsót, és a pénteki-szombati javulás, akkor hát, nem bizonyult tartósnak mégsem. Székletének bőséges zöldállagáról elmaradt a vizeletfehére. Ezt észrevettem. Ebből, meg hogy a görcsös rohamok közepette/után iszonyú vakarózásba kezdett, mindebből tehát, később annak az állatorvosi könyvnek a segítségével, melyre egy évtizeden át voltunk olyan/lassan nem is olyan büszkék, kiderítettem: a halál oka a legvalószínűbben urémia lehetett. A vizeletelmaradás, a bőr alatti viszketés... oda jutottak a távozni nem bíró anyagok/részben. A görcsök éjjel kettő körül alábbhagytak, a viszketés is csitult. Belehelyezkedett a tenyerembe, ültem a most már összetört nagyobb asztalnál, ott volt a kalitkája, benne a tenyerem, a tenyeremben ő. Ott volt. Ő. Ilyen összevissza volt/azért, a nagy nyugalmában is, nyitott szemmel, lehunyt szemmel, nyugodtan, de nagy összevisszaságban; nem tudom annyiféleképpen és annyi módon nevezni őt most, annyiféleképpen volt, talán. Talán nem volt magánál. Hirtelen rándult egyet, szétdobta a szárnyát, utána elnyugodott, meleg volt a teste, fogtam őt, hasalt ott, feküdt, valahogy ahogy hazajött velem először, 1977. július 12-én. Kértem Másikunktól nagy adag kávékat, úgy gondoltam, reggelig tartom Őt ekképp, vagy nem is tudom. Túl nagy volt a csend, éreztem a test — tenyerem — langyosságát, melegét, forróságát, nem tudom. Másikunk sem szólt, feküdt az ágyon ébren. A többiekre rácsuktuk rég az ajtót, aludtak. Akkor valami gyanúm támadt: mi lehet valójában/ez? Szóltam Másikunknak, jöjjön, nézze meg, Szpéró annyira változatlan. Akkor láttuk, így ketten, hogy már/alkalmasint rég halott. Az utolsó, ha így akarom, amit tudok róla, az a szárnycsapás volt. Vagy hát nem is tudom: még nem tudhatom, mi lesz az utolsó, amit tudok majd róla; az még/velem nem történt meg. Ami, ekképp, világgá összegyűlt, mióta a világ, szóródik, szét, és nekem is jut. Visszajutok így, ahol nincs elválás többé, mert nem történik találkozás.

1988/1989

871213/1

Milyen puha a mozdulat!
Piros és sárga nevetések.
Piros és sárga könnyezések.
Puha és különös mozdulat.

Tiszta hó az arcod, tiszta szomorúság.
Csillogó és kék: kékesen csillogó — — —
Hajnali fényben ijedt tekintetek.
Hajnali fényben.

Különös, puha mozdulat.
Arcod megvérzi lágyan tenyerem.
Arcod felsérti álmatag tenyerem.
Piros és sárga csillogásban.

Tikkadtan, bénultan állok.
Bénultan, mégis tikkadatlan.

871215

Ha majd a pillanat után!
Csengő-nevetés, csendülő nevetéssel.
Ha majd a simogatás: jegenyék suhanása — — —
Üveg-kék égbolt: jegenyék száguldása.

Szőke hajad: lobog a szélben.
Különös, sosem-volt haj-lobogás — — —
Csengő nevetés: jegenyék zuhanása — — —
Különös simogatás. Különös simogatás.

Micsoda égbolt!, mondod, micsoda üzenet!
Ha majd a pillanat a pillanat után.
Hajnali fényben.

Kék és sárga. Piros és zöld a mozdulat.
Megszürkült tengerparton; homokföveny.
Alvó szegek. Megbúvó szegecsek mindenütt.

871217

A fű selymes zuhogása!
Szél és vihar. Selymes fű-zuhogás.
Simulékonysága, érdessége.
Érdessége: simulékonysága.

Egészen *piros, mintha lila lenne.*
Lehajtott fejjel várom, lehajtott fejjel.
Mikéntha lebegés lenne, akárha szárnyalás.
Akárha szárnyalás lenne: mikéntha lebegés.

Nem a kiáltás! Nem a vágyakozás!
A fű különös, sosem-volt zuhanása.
Nem is a suttogások.

Kezembe szorítom kezedet: különös mozdulattal.
Nem az akarat. Nem a pillanat sürgetése.
Inkább: a szituáció. *Tétova: szempillarebbenés.*

871222

René Magritte-nak

Különös, gyönyörű alma, valahol a hegyek fölött
Szomorú, szürke-zakós férfi áll a
Kilátó kőkerítésénél, hallgatása
a mi egykedvű, közömbös hallgatásunk.

Az alma súlyából, nagyságából
nyugodt és derűs erő sugárzik.
A hegyek hófödte csúcsai
nem tiltakoznak. Nem tiltakoznak

a hegyek hófödte csúcsai. Nyugodt
és derűs erő tölti el őket, bizonyossággal.
Mikéntha Isten tenyerén: végtelen hatalmunkat,

kiszolgáltatottságunkat látjuk, és boldogan
mártózunk meg a kékes-szürke fényben.
Puha és sűrű világosságban, nyújtózkodunk.

880209

Mozdulatlanul, gyönyörűen: médium-art.
Akárha plüsspuha-pázsit: apró és bizarr
rezdülések-rebbenések, selymes és el-
omló fű-szál-simogatások; mozdulatlanul,

gyönyörűen. Akárha médium-art. Plüss-
puha-pázsit: apró és bizarr rezdülések-
-rebbenések, selymes és elomló fű-
-szál simogatások. Mozdulatlanul, gyönyörűen.

Délutáni fényben: plüsspuha-pázsit. Apró és
bizarr rebbenések-rezdülések: a délutáni fényben.
A madarak némán köröznek fölöttünk, némán és

méltóságteljesen. A fényre és az egykedvű, ám-
de méltóságteljes szárnycsapásokra örökké emlékezni
fogok. A fényre és a közömbös szárnycsapásra.

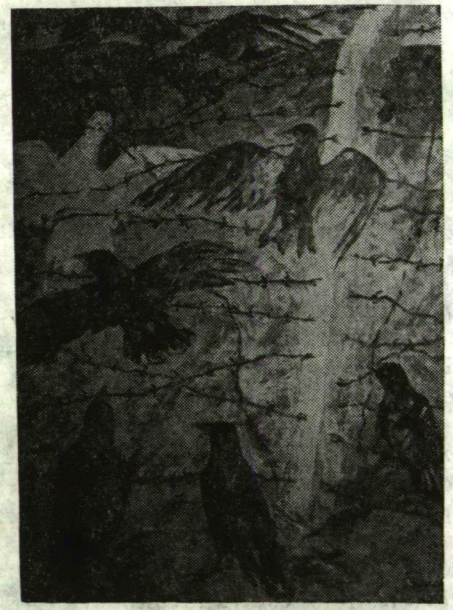

Agresszió (1980)

BELÁNYI GYÖRGY

Második költemény: az alma

meddig szól a tartózkodási engedélyed
ebben a versben?

(irgalmatlan hullajt az írás e hófehér
tartományba.) szélben a kiapadt kutak, s mi nem mozdulunk
a megdőlt ég vesszőcsapásai alatt, nem feledjük többé a vizek
tengernyi fájdalmát. végig a parton lélegző kövekhez
lapul az árnyék, s köröttünk hangtalan vacogva
magukba roskadnak a súlyok. fény száll, a tárgyakból kitöredezik
a kőkemény hús, benépesülnek az evidenciák. magad
vagy, és szobádban sápadtan álmodja tovább nehéz, mértani álmát
a négy fal, halk sikollyal forgolódnak kontúrjaik közt a
bútorok. ittlenni most már egyre
nehezebb a föld. friss halomban állnak a sötétség kibontott
téglái, s ahogy mozdulsz, végtagjaid közül mégis oly
személyre szólóan fordul ki
a múlt. párnák, arctalan párnák
dobálják testünket a lassú labdákkal pirkadó ablak felé, mintha
csak hátunkra csapódna az ágy, de a részletekben összeálló égnek
bennünk van története. odakinn pontosan tagolják szavainkat
a fák, hibátlan ragozzák csöndjeinket a
füvek —, hasonlat nélkül bízza ránk ezt végül a szemmagasságban
tovalüktető, vízszintes éjszaka —

szívünkből angyalok fehér szárnya
söpri ki napjainkat. s zajtalanok vagyunk, mint a teleírt
papírlap, meg súlyosak vagyunk, mint az édes anyanyelvben
betiltott szavak. s fölöttünk csak fáznak a szobrok a hallgatag
öröklétben. juhász gyula hátán szétfeslik
a kabát a köhögéstől, józsef attila néma homlokát lefogja egy
lázas galambszárny. terjed a kór a fák
didergő lombjai közt, füvek fénylő húsában, s az utcákon
beggyulladt tüdővel lihegnek a közlekedési lámpák. fertőtlenítve
alattunk a föld, ez a föld, MELY ÁPOL S
ELTAKAR.

második személyben is
feltalálja magát az emlékezet. ha én nem, te majd
megleled, amit elejtettem egykor a messzi
jégmezőkön, amire csak hó hull és álom hull a
hóban. tenyérbe vehető, meleg testével lüktet
véredben egy madár, de a fák is
azt mondják csupán, hogy az égre nincs szavuk. felhőn távolodnak
gyermekkorod partjai, s míg mezítláb átfutsz a fűrészporos
udvaron, kezedben boldogan szorong egy megkezdett alma. néptelen,
halk dimenziókban gyönyörtől sikongat

az a szőke hegedű, s bolyongó dallam veri fel szüntelen a négy
égtáj négy sarkát —, mintha kiraktak volna bennünk
a világot. arcaink közt barnán
elnémulnak a szobák. bedeszkázzák előttünk a tengerre néző
ablakokat, az asztalon
nedves lesz a só és kiszikkad a kenyér. látod, az ember végül
mindenhonnan visszatér, és nem beszél —

vétlen napjainkra sem lesz majd
mentség. időről időre csak elborít az ősz, s kimért
lépteidet a parkban könyörtelen széttöredezi az avar. zörög, zörög
e papír a gyülekező szélben. megvillannak a metaforák, s a
földeken végig nagy szőke eső, eltévedt
szőke eső suhogtatja a horizontot. gondjaidat még begyűjtik
a szorgalmas madarak, és aztán minden jól van, úgy, ahogyan
volt.

fekszel, a falakban
elnéptelenedik tekinteted. szénaboglyák
melegét sodorja feléd az éj, de kezed alatt már nem érzik
húsukat a tárgyak, tenyeredben
nem lágyul meg a kő. szorongatod szívedben
a tenger szabályos hullámait, és hallod, egyre csak
azt hallod, hogy a sarokba
állított tükör milyen folyékonyan hallgat —

Embereszményeim

MONOSZLÓY DEZSŐVEL BESZÉLGET DOBOS MARIANNE

— Eszményképeimről már többen faggattak, legutóbb a múlt év vége felé a Bécsi Napló egyik munkatársa. Neki akkor Apollinaire-re hivatkoztam, aki költői testamentumában így érvelt: „Ti, akiknek szája isten szájához hasonló / E száj maga a rend / Legyetek elnézőek, ha minket összemértek / Azokkal akik ápolják és folytatják a rendet / Mi a kalandot kergetjük mindenfelé / ..." Hozzáfűztem, hogy Apollinaire ugyan többes számban fogalmazott, de elsősorban magára gondolt, mert azok közé tartozott, akik elődtelenül, feltételezett elődtelenséggel újból ki akarták maguk számára találni a világot. Természetesen az ilyen szándékban, mint minden nagy művészi elhatározásban, bujkál valami infantilitás. Úgy érzem, én is ehhez az alkotói típushoz tartozom. Ugyanakkor azt is tudom, miután az író nyelvhez kötött, ennek a nyelvnek fejlődéstörténetéhez a megtagadott elődök is hozzájárultak, ha pedig így van, a magyar irodalom minden jelentős alkotója hatással kellett hogy legyen rám. Az eszményképekkel is így vagyok. Nincsenek persze, mert csak gátolnának a magam szabta világ kitalálásában, de harcostársként akarva, nem akarva körém és fölém feszülnek Apollinaire-ek, Kafkák, Proustok, Joyce-ok, Beckettek mezébe öltözködve, és úgy tesznek, mintha hozzám hasonló mozdulattal teljesen újból akarnának valamit elkezdeni. Ennyit a korábbi válaszokból, s mi sem lenne könnyebb, mint úszályába kapaszkodva, esetleg más nevekkel kiegészítve a van is, nincs is kérdésein eltűnődni. Csakhogy a válaszok s a saját gondolataink, akárcsak az egyes írókhoz kötődő olvasmányélményeink, változékony természetűek, önmagunk mindenkori állapotának függvényei. Ezért lenne tanácsos a jelentős írókat többször elolvasni, öregen, fiatalon, rosszkedvűen, jókedvűen, mű és író számos metamorfózisával találkozhatnánk. Ennek a bizonyítására az általad kijelölt mederből kissé el kell kalandozzam. Hogy a mesélő szavaival enyhítsem az akkori körülményeket, nos, volt egyszer, hol nem volt egy olyan időszak, amikor saját írásokkal nem jelentkezhettem. Valaki azonban megszánt ebbeli állapotomban, s egy Gárdonyi-meséskönyv összeállításával bízott meg. A könyv el is készült, kötelező olvasmány lett belőle a szlovákiai magyar iskolákban. Két évig olvashatták a magyar gyerekek, ekkor azonban a könyvet feljelentette valaki. Az egyik mesében ugyanis az az ominózus sor állt: „Kiket ugatnak a kutyák? Cigányokat és tótokat..." Nagy haddelhadd lett a feljelentésből, vádoltak soviniszta elfogultsággal, meg egyebekkel, ami annál lehetetlenebb állítás volt, mert épp en ezekben az években — ez a tevékenység már megengedtetett — éppen azon fáradoztam, hogy a cseh és szlovák líra legjobb művelőit magyarra ültessem. Ám az adminisztráció hatalmi gépezetét csöppet sem hatotta meg a két kultúrát összekötni vágyó, őszinte igyekezetem, s még feltételezni sem volt képes, hogy az említett sort minden rossz szándék nélkül én is, a lektor is egyszerűen nem vettük észre, s a zűrdába kerülő könyv előállítási költségét a nyakamba akarták sózni. Ez újfent nevetséges igyekezetnek látszott, mert egyik napról a másikra éltem, s a horribilis összeg legkisebb hányadával sem rendelkeztem. Ijesztővé azonban akkor vált — én Hviezdoslav: *A csősz felesége* című több ezer soros elbeszélő költeményével bajlódtam —, amikor ezt a még ki nem fizetett honoráriumot pro futuro le akarták foglalni. Megmakacsoltam magam, a fordítást azonnal abbahagytam. Ekkor részesültem kényszer-

rű feloldozásban. Évekkel később aztán valamelyik cseh akadémiai testület azzal bízott meg, hogy Jókai összes művéből válasszak ki öt-hatot cseh megjelentetésre. Megörültem az ajánlatnak, mert a honoráriumot az elolvasott lapok száma szerint határozták meg, ez pedig tekintetbe véve Jókai szorgalmát, igen tekintélyesnek bizonyult. Jókedvemet még az is fokozta, hogy hiszen én ezeket a könyveket boldogult úrfi koromban már mind elolvastam. Csakhogy alig vettem kezembe az első regényt, riasztó figyelmeztetésként villant elém a sok évvel előbbi Gárdonyi-kaland. Tudomásul kellett vennem, hogy Jókait sorról sorra kell újra olvassam. Azt hiszem, én vagyok az egyetlen, aki ezt férfikorban megcselekedte. Az ebből következő minőségváltozásokra, negatív és pozitív vonatkozásban nem kívánok kitérni, inkább, hogy a mederbe visszataláljunk, egy, az eszményképekre vonatkozó Jókai-sor rémlik fel. Pál vagy Péter — már nem emlékszem melyik név a helyes — olyan rút volt, hogy az iszonyató eszményképének látszott.

— *Beszélgetésünket egy régebbi válaszod megismétlésével kezdted, de azután, érzésem szerint, ezt a választ zárójelbe tetted, mondván, a válaszok idővel, időnként módosulnak.*

— Ha úgy gondolod, ezzel azt akartam kifejezésre juttatni, hogy azóta esetleg eszményképekre tettem szert, tagadólag kell feleljek. Legfeljebb, de a kérdéssel kapcsolatban talán ez is lényeges, pillanatnyilag az jut eszembe, hogy valamikor nekem is lehettek és voltak eszményképeim. Azonban inkább olyanok, amelyek a rajzfilm kis Grizu sárkányának az ideáljához hasonlítottak, aki tűzoltó szeretne lenni. Ebben az értelemben gondolatban sokszor álltam dobogón, a leggroteszkebb körültapsolt figurák szerepkörében, bokszolóként, torreádorként, győztes távfutóként, de ugyanakkor, amióta csak megközelítően meg tudtam fogalmazni magam, mindig azt hirdettem, az író maradjon távol ezektől a dobogóktól, és a műre koncentráljon.

— *Most is úgy gondolod?*

— Nem, most még egy kicsit másképp. Úgy érzem, elsősorban magára figyeljen. A megszülettem és a meghalok finalitására. Ezen persze már régebben is törtem a fejem, csak korábban a huszadik század időelméletével kapcsolatosan, most meg magamra vonatkoztatottabban. Ehhez is kapcsolódik egy történet. Egyszer volt, hol nem volt, hogy ismét a mesemondó hanghordozásával éljek, harmadmagammal író-olvasó találkozón vettem részt Debrecenben. Két másik társam Váci Mihály és Simon István voltak, azt, hogy ki mit olvasott akkor fel, semmiképp se tudnám felidézni, az azonban bizonyos, hogy a vita során a modern regényekre terelődött a szó, s egy nagy bajuszú bácsi többek között arról panaszkodott, hogy ő ezeken nem tud eligazodni. Valahol elkezdődnek, s egyszercsak végük szakad, hiányzik belőlük a régi könyvek szép folyamatossága, először van a gyerekkor, aztán a gyerekek felnőnek, házasodnak, gyerekük meg unokájuk születik, a keresztelő és a temetés keretében érthetően végigmondott az élet. Két költőtársam igen megörült a felszólalásnak, s mindjárt biztatták is az öreget, hogy jókor jelentkezett a kétségeivel, mert íme, itt van a modern irodalomnak egyik apostola, mármint én, engem illet a válaszolás tisztje, ők ebben a kérdésben csöppet sem illetékesek. Nos, annyi igaz, hogy én akkor már évek óta foglalkoztam a múlt idő utolérésének és az élet elmondhatatlanságának gondjaival, az önmagunk, az idő és a tér akadályain való átevickélés nehézségeivel. Az önmagunkon való keresztüllépéssel kapcsolatban elmondhattam volna, amit már Kafka így fogalmazott meg: „Semmi sem hiányzik, csak én magam." Az idő és a tér akadályairól, s az ezeken való túllendülés technikájáról is kész fejezetekkel felkészülten álltam, csakhogy éppen ezek a

fejezetek túl elvontak voltak ahhoz, hogy a kérdező igényéhez és felkészültségéhez igazodóak lettek volna. Így mindjárt azzal kezdtem, hogy a nagyrealizmus képviselői igenis leegyszerűsítették a feladatukat, amikor azzal áltatták az olvasót, hogy az emberi sors végigmesélhető. Hétfő után következik a kedd, kedd után a szerda és így tovább. Mert hiszen már két alapélményünkről, a megszületünkről és a meghalunkról jóformán semmit sem tudunk. A megszületünkről mások ugyan mesélnek egyet-mást, ám ez távolról sem pótolhatja az egyéni élményt, a meghalunkról szóló beszámolót meg már módunk sincs meghallgatni. Én ehhez az előadóasztalhoz elhoztam egész múltamat, jelen idejű tevékenységemet, s jövőhöz kötődő elvárásaimat. Elhamarkodott dolog lenne azonban e három idejűséggel azonos léptékkel gazdálkodni. A jelen idő a legteljesebb. Benne van a saját idejűségén kívül a múlt emléke és a jövő elvárása. Vagyis, rendelkezik egy jelen idővel, amelyben a felidézett élmény hangsúlyossága vagy hangsúlytalansága a belső időt megnyújtja vagy megkurtítja a külső idővel szemben. A múlt feltámasztása tehát csak akkor sikeres, ha úgy mutatkozik meg magunk előtt, mintha ugyanazokkal a perspektívákkal rendelkezne, mint a jelen idő. Vagyis, a múlt teljességéhez hozzá tartozik egy jelen időből odakölcsönzött lényegiség. Az írónak ilyenformán azt az ellentmondást kell legyőznie, hogy bár a „voltra" építkezik, az emlékre döbbenés a jelen idő cselekedete. Valószínűleg sokkal egyszerűbben fogalmazhattam akkor, mert a felszólaló elismerően bólogatott, s kijelentette, megértett. Engem viszont a két finalitás misztikája azóta is kísért. Jó lenne velük egy földöntúli eszményképhez fordulni. Ilyenek híján legföljebb a kíváncsiságomba kapaszkodhatom. Legszívesebben ezt személyesíteném meg, és emelném eszményképemmé, annál is inkább, mert hozzá már egész fitalon dicsérő szavakkal fordultam:

KÍVÁNCSISÁG

Én vagyok, ki arra buzdítalak,
hogy óriásként az óceán elé hasalj,
s idd ki a tengert,
nézd meg, mi van a fenekén,
én vagyok, én
ki kezedbe nyomom a lepkefogót,
hogy csípd el a bolygókat, csípd el a napot,
s tapintsd ki, mitől ragyognak az éj szövetén,
én vagyok, ki mikroszkópok s távcsövek
lencséjét tolom vaksi szemed elé,
hogy ne maradjon semmi a Semmié,
se kicsiben, se nagyban ne legyen végtelen,
oldja meg tábláin az értelem,
én vagyok, ki virágot ültetek tűzben s jéghegyen,
én vagyok, ki arra buzdítalak,
hogy minden végül a tied legyen.

Vonzanak magukhoz

Vonzanak magukhoz a nehéz-sorsúak,
akik nem csinálnak soha történelmet,
ahol te is éltél, messzi földön élnek,
ólomszárnyú angyalt hisznek ők repülni.

Úton légy te mindig, úgyse érkezel meg,
ne kérdezd senkitől, mért nem fogadnak be,
mért vagy itt idegen, ott pedig külhoni,
hallgatásod éget, a beszéd elárul.

Házat te ne építs, országod másutt van,
halálig szállásod a senkiföldjén tart,
dideregsz ezüstben fekete szántáson,
elcsúszik fölötted kettős éjű gömbhéj.

Akiket elhagytál, jönnek ma utánad,
kenyeret és igét holnap tőled kérnek,
te pedig magadban fogyasztod a gyertyát,
míg elfogy viasza és elalszik a láng.

Hidrák

Mióta ezt a mezsgyét lakom,
végnélkül egymással viaskodunk,
nincs győztes, vesztes csak én lehetek,
nem csupán tarack a nevük,
ha egyáltalán megnevezhetők,
azt hirdetik,
megtelepedésük időleges,
már a találkozásban sem hiszek,
hiszen énelőlem elbújva élnek,
a mélyben s nem is olyan mélyen,
ahol a csimasz működik lassan,
mindenféle lárva tömött gyep alatt,
extázisban rágják és szívják,
amit a sovány föld táplálékul enged,
még én sem látom őket,
mégis lehet valami hangfal,
mely felerősíti a csámcsogást,
dübörögnek megállíthatatlan motorral
a mohó rágószervek, elhízott potroh,

nemcsak tarack a nevük,
egymással összefogózva
hálót vetnek nemes magokra, nyújtózó gyökérre,
amit öntözhetek, oltalmazhat isten a magasból,
ők az éhesek mégis erősebbek,
lecsaphatom száz fejüket nappal,
éjjel megélednek,
kihajtanak holdsütéskor,
aszályban övék a termékenység,
feldarabolt, kígyóénál vékonyabb
és szíjas fehér testük
visszakúszik a felásott föld alá,
hogy osztódjék tovább
a nem látható ország népei közt.
És Szent György leteszi köszörült lándzsáját,
megül a fűben szakadt köpenyén,
hallgat és vár,
várja új küzdés idejét,
a kürtöt,
fentről a zászlós jelet,
miközben éjfekete üstökét
a dér lepi.

PINTÉR TIBOR

Hagyaték

Mindent megadnak a
végtelen istenek
kedvenceiknek egészen,
minden végtelen örömöket.
a végtelen kínt is egészen.
(Goethe)

... Görög vagyok, és festő. Műhelyem Bagolyvárban található. Enyém volt a nagy Hellén birodalom, uraltam a Földközi-tengert, hajóim a Saroni-öbölben otthonosan mozogtak, tevéimen eljutottam a nagy fáraók gúláihoz, teherhordó elefántjaim rendületlenül követtek a havas csúcsokon, szurdokokon keresztül. Az öröknek hitt Babilon pusztulását is átéltem. A harmincéves háborúban számtalanszor részt vettem, míg ki nem derült, hogy görög vagyok, és sietve távoznom kellett. A franciáknál találtam menedékre, mint Napóleon szárnysegédje. Kutuzovnak én segítettem elveszíteni a hadjáratot, Mucius Scevolának én perzseltem a becsületét. Szokratésznek tanítványa voltam, éveken keresztül ültem a lábainál, s hallgattam, míg Ferdinánd trónörökös össze nem roskadt az automobiljában. Ekkor találkoztam Baállal, Buddhával.

Zeusz jó atyám volt, Herméssel együtt barangoltuk a világmindenséget. Később azonban unalmassá vált az időtlenség, fárasztottak az örökös csavargások, s kértem jó atyámat, mit még görög isten nem kért: engedjen új utakra, melyet csak a halandók ismernek.

Nem vártam ekkora megrökönyödést. Az Olimposz talán még most is az ügyemet tárgyalja. Mindenesetre atyám szokatlanul dühösen csapdosta villámait.

Akkor lenéztem a Földre. Hegyek omlottak össze, síkságok nyíltak ketté, a folyók kiléptek medrükből, a tengerek szökőárral árasztották el az emberek lakhelyeit.

Megszeppentem a látványtól, de nem tágítottam. Atyám látva kérlelhetetlenségemet, kegyesen megátkozott.

— Ám, legyen óhajod szerint. Ettől a pillanattól földi halandó vagy és az isteni hegycsúcsra nem teheted be többé lábad. Ne várj tőlem kegyelmet, s a többi istenségeknek is megtiltom, hogy segítsék léptedet.

Idegesen topogtam, indulásra készen. Ő azonban folytatta.

— Menj csak. De mire leérsz a Földre, már megmártózol az átkomban! A legszörnyűbb büntetésed lesz. Emlékszel majd isteni voltodra; s megköveteled az emberektől, hogy aszerint is imádjanak. Tisztelni fognak, de nem lesz benne köszönet. Oly mesterséget kapsz tőlem útravalóul, hogy csodáljanak, de más hasznát ne vedd! Most pedig indulj!

Azzal a Földön a vizek megtalálták régi medrüket, a hegyek egy pillanat alatt megmerevedtek, a hasadékokból szurdokok, völgyek lettek, hogy mindig emlékeztessenek atyám átkára. Földet értem.

Megöregedtem. Görög vagyok, és festő. Műhelyem Bagolyvárban található. Életemet atyám átka vezette. Megtett a nagy hellén birodalom örökö-

sévé, a Földközi-tengert uraltam, hajóim a Saroni-öbölben otthonosan mozogtak, tevéimet elvezettem a nagy fáraók gúláihoz, teherhordó elefántjaim rendületlenül követtek a havas csúcsokon, szurdokokon keresztül.

A harmincéves háborúban számtalanszor részt vettem, s az öröknek hitt Babilon pusztulását is átéltem. A franciák hadjáratain Napóleon szárnysegédje voltam, s Mucius Scevolának én perzseltem lángommal a karját. Szokratésznek tanítványa voltam, s én sütöttem el a pisztolyt Ferdinánd trónörökösre, s én voltam, aki összeroskadt személyében az automobilban.

S az átok, ami idáig kísért, hogy festő vagyok, festenem kellett egész földi életemben. De minden átoknak van egy jó tulajdonsága, hogy előbb-utóbb megszűnik. Isteni könyörület. Hála jó atyámnak!

Festményeimet szerte a világon ismerték, milliókat adtak egy-egy hamisítványért is. Festettem, eszelősen festettem, nem volt nyugtom. Szenvedtem. Meghurcoltam magam.

Ma már, ha a képeimről kérdeznek, csak a vászonról szólok: a vakkeretre feszített ecsetvonás nélküli hótiszta vidékről. A fal mellé támasztva sorakoznak; mindegyik remekmű. Nem árulhatom őket, esetleg még megvásárolnák. Nincs az a pénz, mit fizethetnének értük.

Egy-egy vászon előtt napokig, hetekig üldögélek, kezemben az ecset és a paletta: Ütésre emelt szablya, és pajzs, legyőzni a vászon csendjét.

Valaha csata csatát követett, rombadőlt városok, mozdulatlan emberek keltek életre ecsetem nyomán.

Nem dolgoztam ki megfelelő stratégiát. Minden harc végén úgy tűnt, hogy győztem. A siker csak illúzió volt. Izmaim pillanatnyi ernyedtsége. Nem vettem észre.

A túloldalon álló harcosok azonban lesben álltak. Minden pillantásuk engem rögzített.

Dölyfösen álltam velük szemben. Kísértettem őket. Akaratomat próbáltam rájuk kényszeríteni. Lázadtam ellenük. Hasztalanul. Figyelmükkel szemben tehetetlen voltam.

S megvolt az utolsó ütközet.

Utána a csend. A hófehér vászon. Bámulom hosszasan, kezemben az ecset mozdulatlan, a palettán cserepesre száradtak a festékfoltok.

Üres tálcámat benépesítettem pazar étkekkel; friss, illatos gyümölcsökkel. Meggazdagodtam. Palotáim száma határtalan, földjeim dúsan termő végtelen legelők.

Megbarátkoztam az ellenséggel: Békés nép, csak ne törjenek be a földjükre.

Harcosaim, akik voltak, minden percben vissza akarnak szerezni maguknak. Ravasz cselekhez folyamodnak, de mindvégig sikertelenül. Képtelenek áthatolni a határon, melyet még soha nem őrzött senki. Ilyenkor aztán dühösen átkozódnak.

Egyébként megértem őket. Harcosok. Harcosai annak a népnek, mely hódításra ingerelt egykor.

Békében nem különböznek egymástól. S ez a nép a mi sikereinkből élt. Míg mi harcoltunk, zajos mulatságokat tartottak. A tálcát felpúpoztuk pompás csemegékkel, s eléjük toltuk:

— Egyetek! Amennyi jólesik! S meghatottan néztük mohóságukat. Könnyűnek, szabadnak éreztük magunkat.

Nem figyeltem, hogy a dáridó közepette miért van az a sok temetés.

S mi csak hurcoltuk továbbra is a rablott holmit. Nekünk nem volt rá szükségünk, szívünk dicsőségtől duzzadt.

A temetések szaporodtak, s a boncnokok mérgezés tüneteit vélték felfedezni a merevedő testeken. De vigasztaltak, a mulatságért mindenre hajlandók voltak. Hamis halotti bizonyítványokat állítottak ki. Kívánták, hogy hordjam nekik a mérgezett tálakat.

Megbocsáthatatlan. Magam kotyvasztottam a gyilkos esszenciákat. És a puszta másik végén álló csapat nem tehet semmiről! Idáig csak szánakozva nézte hiábavaló küzdelmeimet. S én voltam, ki az ajándékaikat, melyekről hittem, hogy harcommal szerzett legyőzött zászlók, méreggel fröcsköltem be.

Az ecset gazdátlan. Ütésre készen hever ujjaim között. A vásznak közelebb húzódnak. Felém, beljebb, egyre beljebb. Kastélyok kapui nyílnak meg előttem. Ligetek fái között barangolok.

S ha tekintetem a hegyre emelem, bizonyosan ott vagyok.

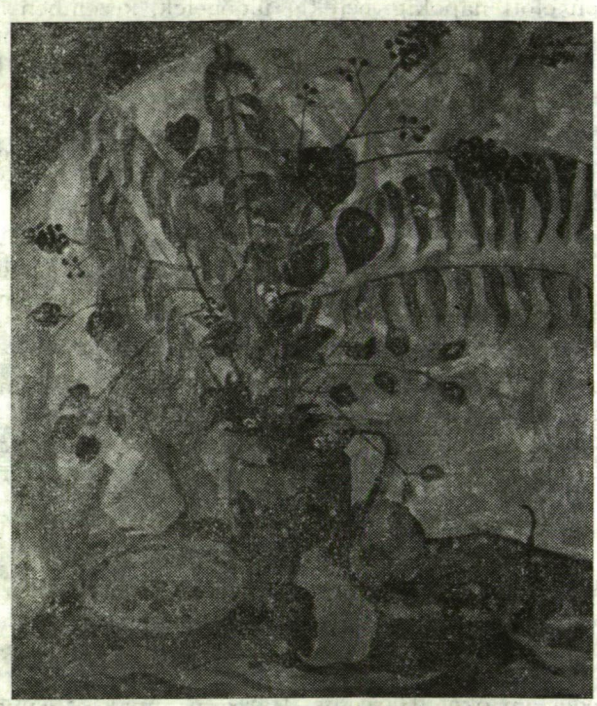

Őszi csendélet (1981)

HAJDU FERENC

Jönnek a jelek

Tavasz — már nélküle
még *tavasz . . . . . viszi el*
mi ittmaradt — múlik így s már
nem riasztó (mintha ennyi lenne)
elérni amit nem lehet
(jönnek a jelek)
Véges — hát semmi nincsen
jobban meg-
halható . . . . . *s vissza nem*
léphet
(jönnek a jelek)
Képtelenség — egy pillanat! —
hogy olyan nagyon való
e l s z á l l
mert érzi-tudja: hol lenne lenni jó?
Ott-sehol — Itt-bármikor? Hogyha
szem sötétje vezet
(jönnek a jelek)
Mi történt — nyolc éven túl:
történtetett tett; *akkor (el-*
mozdulnak a szavak) lehajolni érte . . .
. . . „hát élsz? S mi épp csak . . .?" —
sokasodni kezdenek
(jönnek a jelek)
Fárasztó-e immár szólni is róla?
Fárasztó-e még ami valaha
törvényedett? Hát . . . csupán vissza-
vonhatatlan új-világgá!
Esélytelen lehetne rá bármiféle ok:
mi következhetett
(jönnek a jelek)
Elér — ha van — oly vég
mint káprázatként múlt a kezdet?
Érezni — még egyszer — másképp
lehetett?
Másért *nem érné meg*
(jönnek a jelek)
Nem dobban . . .: most igazán létezik
s fáj — látni
hogy felette (jönnek a †)
Mert már Ő van csak Ő — — — — — — — — —
— — — — — ahol majd egyszer — — — — —
nem célként — — — — — — — — — — — — —
— — — — — nem céltalanul — — — — — —
m i n d e n e k f e l e t t
(≅ a jelek)

Romház

Bertók Lászlónak

romok ahol a fű a gaz benéz
s benő a kivert
ablakon
és mohaszerű bársonyos
takarót von
kubista-
szín szeméremszőrzetet
a porladó
falakon
toporgok valamikori
fürdőszoba
helyén
mosdok-borotválkozom
vagy mit tudom én
mit
csinálok egy nem létező
fürdőszobában
opálosodó
csonka tükörben nézegetem
valamelyik elfeledett
arcom
közben gyíkot riasztok
taposok szétterülő
füvet
tiprom az idő részecskéit
a zöld és puha
növényi
tobzódásban indák kacsok mint
karocskák spirál
alakú
hajfürtvégződések nyálkás
sejtjeikre zúzódnak
érintésemtől
amíg visszateremtem hófehér
csempék vakító
csillogását
krómozott csaptelepek ostoba
surrogását
egy
vécéöblítés neszét
s megint
megvan
a ház innenső *ideje valahogy*
akkorivá *kötődve*
még

Gordonkázó lány (1974)

BALI BRIGITTA

Te

zamattá nehezülő szavak gyümölcsösén át viszel hol a
záporoknak nincs történetük sorstalan elemésztett jós-
csillagaiddal adva kétes napoknak teljesülést
Te
ősz-sutaságod avar levével aranyozott arcú
múmiák csont-perceit pergeti ujja között
a síri vakáció iskolásörömével
Te
izzó húrú napsugaraktól törékeny
az ég mázsasúlyos hangszere vonz magához félve
hiú dalolók romlotthús-szagát
Te
menhelyed a föld anyáskodsz karonülő végzeteddel
mi tengerjáró könnyeid járművét tapintatlan
formákhoz igazítja
Te
vad kemény isten-áldozat alvadékony
véred langy tócsáiból ereid gyönge lég-
gyökerekként megerednek a semmibe
Te
inaszakadó diadalív

jelenek könyve

ezerkilencszáznyolcvanegy december második
idegesnyakú villamos ágál
derékonkapom a reggelt megtáncoltatom
vörhenyes ír szettereid nyomán belihegsz a kertbe
blattolunk pár taktust az íratlan jelenből
nézd a japánbirsen még van virág mondom
de már csak ma és gondolatban
megindulunk
hé Kisfiam hé Gina ne olyan gyorsan táltos kutyák
a rendőrkabátkék ég szigorított pillantása percenként igazoltat
drótkerítések és deszkapalánkok közti hasadékban
nesztelenül átléped az érinthetőség bársony határát
szemedben távoli kép kicsinyített mása
villan válladon a világ
üveg mögött meztelen asszony áll
kezei váltogatva töltik egyik pohárból a másikba
habos ívben a gőzölgő tejet
így hűti párás teste előtt
szemeddel gyógyítom szemem hogy szememmel gyógyíthassalak
a két szabad állat nyomán csizmák visszhangzó dörrenése

a város álommal kibélelt medvebarlang
édeni érzék-razzia
hahó vadászok fussunk ébredést
a fagy szétlőtt arca helyén nevetőmaszk
lakhatatlan teremtés tükörképtöredéke
hallgatsz
a kutyák mancsa vászonnadrágod és kapucnis kabátod
sárosra ölelgeti barátságtalan angyal
a rőt haj alatt olvasmányos szemed
magától nyílik meg az utolsó lapon

Történet

A Patkányirtó fejével kezében álldogált.
Nehéz fejjel a kézben álldogálni.
A terror úgy ér valamit ha közben
betartod a végzet ökonómiáját.
Saját szavaid jelentőségét jórészt a hallhatatlanság adja.
A Süketnéma fejtől derékig tökéletes.
A Hasbeszélő talpig az.
Fogyatékosságaid álljanak egészséges összhangban
a rakétatechnikai forradalmakkal.
A Patkányirtónak újra helyén volt a feje.
Ránézett a Balgára kit vizezett öntudattal
vetett partra az anyaméh.
No lám.
Itt a törzsökös Segédmunkás a mindenkori Alap-
kőletétel rabszolgaivadéka.
Neve kielégítően valódi ahhoz hogy az örökké-
valóság jegyében lehessen nevetséges.
A Patkányirtó kötéllel kezében ábrándozott.
Nem gondoltak előtted semmit tekintsd magad
az első gondolkodó lénynek.
Ez esetben az atavisztikus gátlásosság nem fogja meg-
akadályozni legvisszataszítóbb ötleteid fesztelen kinyilvánítását.
A Köz-Helyeken tartandó Fegyveres Példabeszéden a kisdedek
megjelenése kötelező.
E falragaszok lesznek egyben a sajtószabadság hirdetői is.
Nemde veregette arcon a Balgát a patkánypuha kéz.
Szürkületkor többezer éve kipusztult hüllők hadmozdulatait
észlelik gyakran a szemtanúk.
Ők azonban sajnálatosan korai haláluk miatt
nem szavahihetők.
Vagyok aki vagyok ideológiámban következetes
eszközeimben változékony mint tudod.
De csak a halott elfogulatlan.
Ekkor a Patkányirtó felakasztotta a Balgát
akinek tartozott egy feltámadással.
Mindez a Piactéren történt a szabálysértési eljárást
megelőző napon.

LABANCZ GYULA

Lélegzet-szakítás

Isten tenyeréből kicsúszván
metamorfózis: merül
arcommal háztető, mint
árvíz idején kertes,
vályogból, kőből épült ház.
Fejem fölött fecskeraj,
levegőt nyikorgató
palakalapácsok. Vagány
magány, nem vettem észre
mi szemre tartozik:
halnak szempillája nincsen . . .
Nyelvvel ölt, gégével
csomóz a víz. Nékem
lélegzet-szakítás,
tengernek világcsúcs-
javítás-próba. Úgy legyen!
Fénytengely, újabb
és újabb víztárcsa.
Bartókiáda, formába öntött
szappan, frissen hantolt sír,
habzik vértelen egybehuppan,
annyira még nem reménytelen,
hogy illatát — illat-metafora
Isten tenyeréből kicsúszván —
ne pazarolja. Tüske záró-
jeléből megszökik a rózsa.

Bence jött oda

„Kérem a személyijét!"
Volt csöndem hozzá,
s az évfordulós Arany-kötet,
amire most nem térek ki,
igazi lelkisziget,
becsületpróba.
Benyúl, végig tapogat
lombok közt éles
fénnyel a hajnal.
Már-már elbizom magam,
csakhogy levéltitkában
sérti meg a fát,
csakhogy enyves
csontomra spekulál.

Föltárom zsebem barlang
üregeit: kavics, csiga,
szemüveg; hegyezőmet
nappal előbb Duna-örvény
nyelte el, ez nem rendőrvicc,
mielőtt pottyan, tüskéből
kacsint rám a gesztenye.
„Munkát igazolni, legközelebb!"
Volt róla szó, jegyzeteim
négyzetrácsa közt.

Erre emlékezni kell.
Eső-kalitka-forradalom,
csónak-napraforgó-madárcsőr,
szél-vitorla-szépia,
csicsergő napoleon-sapka.
Híd, fényes vízfogó.
Karom lüktető kelése a nap.
Hagyom a fát, legyen
hova visszamenni!

Torkom nyíla előre mutat.
„Ha ön mint maga ellenlábas,
mit keres a parton?"
Bence jött oda hozzám a szigeten.

Kit megugat
és levizel a tulipán
hajnali kertben nem járatos.

És nem állok meg szó nélkül,
nem álom: pegazus tűnte-füst
cigarettarúdhoz fogva
legendás tér-fogat.

Megyek, szív-galvanizálásra
zakóbelsőre akasztott toll.

Kockaház fölött helikopter-masni.

Bezárkózom az ábécével, —
célpont, áram-teli kapcsoló,
felfüggesztett vadásztrófea.
Mosom kezem, vécéről el-
lopott névelős ülőke.

Arctalan perc

A félelem
világos:
négy bábozó
egymásba nyíló
huzatos ajtó.
Kifekszik zárban a kulcs,
fénydorongos vitézlászló,
kémény-csizmából kilépő
illuminált szellem.

Ülök a szobában
magam, esik képernyőn a hó,
antenna nélküli depresszió.
Antenna nélküli depresszió.
Kezemben: birs,
kettészelem, kiröpül
belőle egy lepke,
villanybúrára száll,
akárha meg se lepne
egészhez illeszkedve
aránylik a rész;
árnyéka felnagyítva a falon.

Aztán ismét tv,
hó, sikamlós
combjával filmbéli nő,
szórja hamuját a képernyő,
s az utcán valaki lépeget.

(Arcoddal a folyó
eltakarja a lényeget.)

Látod magad
és elfogult vagyok,
karommal testeden
elfolyózgatok.
Lebeg, lebeg
matrózsapka-óra,
arctalan perc
érzek a fuldoklóra.

Leveszi súlyomat...

Leveszi súlyomat a víz
árnyék a dolgok fényűzése.
Hazád az, hol arcodnak
szárazföldből könyököl ki
néhány métert a folyó
gondoltam, de nem éltem vele,
mert ahol a hazának egy,
„nemzetnek száznál is több
gondolata legyen", s ki
anyai ölben hűlt helyét leli
halálán van ott a nemzet!
Tatár szél borzol, bőrömön át
lélegzik a remény.

STEPHANE SÁRKÁNY

Vázlat az irodalmi cenzúráról

Jó néhány éve vágyom arra, hogy választott hazámban, Kanadában, fekete borítékon lángoló vörös betűkkel, átlóban nyomva, egy könyvet jelentessek meg „Cenzúra" címmel. Nem vagyok biztos benne, hogy egy ilyen könyv megírása indokolt lenne, csak annyit tudok, hogy könnyen felizgat az a légkör, amiben élek. Ez természetesen lehet az én hibám. Rosszul „reagálok", és durva hálátlanságra készülök. Hiszen Kanada új otthont adott nekem, és neki köszönhetem szinte egész életpályámat. Nos, ez a bűntudat alávetettségem első jele: ez mutatja, hogy nem szabad azt gondolnom és nem szabadna azt hinnem, amit gondolni és írni szeretnék. Hálával *tartozom.* — A dilemmából azzal szabadítom ki magamat, hogy amikor erre sor kerül, megnyugtatom majd kanadai olvasóimat: a *kritika* az ő javukra válik, hálátlanságom önfeláldozás; önnön példámon mutatom be, milyenné válhat az eszményi Kanada, amelyben senkinek sem írja elő senki, semmilyen szokás sem, hogy mit szabad, és mit lehet, ahol nem kell szemöldökfelrántással számolnom..., ahol nem lesz cenzúra.

Amit eddig leírtam, az minden szempontból botrányos *fantazma.* Hiszen az Újvilágban — úgymond — minden csillogó. Aki nem oktalan, az degeszre tömi zsebeit koronás vagy cvikkeres képpel díszített bankókkal. A lehetőségek élénkzöld színű mezője korlátlanul kiterjedt, és a társadalmi valóság a perpetuum mobile csodájával határos: szédületes iramban keletkeznek új törvények, új vállalkozások, és ... cserélődnek a cégtáblák.

Még nagyobb illetlenség, hogy az *első* írást témámról nem *ott* adom ki, ahol egyenesen az érintett szervek, csoportok és legfőképpen személyek szemébe kellene mondanom amit tartalmaz. Erre a további önvádra azzal védekezem, hogy itt és most alkalmam nyílik *világszerte* elburjánzott tévhitek irtogatására, valamint az, hogy az olvasó, minden írásmű igazi befejezője, a maga művelődésének körében, a maga viszonyai között vesz tudomást szavaimról.

De még az is hallatlan, hogy cogitációim félérett gyümölcsét a most virágba boruló új magyar kritikai-elméleti nyelvhez hozzásimulva írom le, pedig ennek a nyelvnek igazán csak illatait érzékelhetem, sőt, tudatában vagyok a veszélynek, hogy beleveszhetek modoros képtelenségekbe, ha csak picurkát is hozzásimulok. Azonban *nem simulni lehetetlen.*

Pontosan itt kezdődik a legsajátosabb, a legalattomosabb irodalmi cenzúra. Ez az, ami nem bölcselők, még csak nem is jogászok, még kevésbé politikusok, bürokraták, avagy a rendőrhatóság része, hanem egyszerűen az írók terhe.

A cenzúra — első valóságában — a társadalom spontán működésének, ennek a kikerülhetetlen önműködésnek csodálatos szülötte. (A társadalom elzárkózik bizonyos írások befogadása elől.) A kérdés csak az, hogy ez a cenzúra, amiről szó van, korcsszülött-e? Erre a kérdésre az ember egyszerű „igennel" hajlamos válaszolni. Mégis, amikor kanadai diákjaimnak tettem fel a kérdést, finom, intellektuális „nem"-mel kaptam a visszhangot.

A cenzúra — mondta egyik kitűnő saskatchewani hallgatóm — az udvariasság biztosítéka. Vagyis, aki alkalmazkodik, aki lekötözi és hideg vízzel öblögeti apró heréit, mint az ottani ifjak meglepően jelentős hányada, az „tiszteli", akit szeret és ... akit nem szeret. Ezáltal lehetővé teszi a zajtalan, zavarmentes, neonfényes, klimatizált és jéghideg társadalmi együttélést. A cenzúra eme

legbelsőbb lényeges formája az önfegyelem, a tisztes és szerény, de annál biztosabb sikerre számító észak-amerikai lakos életbiztosítása. Ez eredményezi, hogy a többiek „beveszik maguk közé", megbecsülik, maguk fajtájának tekintik, olyannak, aki a viktoriánus angol hagyományokból nőtt ki, a megfékezett, megcivilizált, amolyan kellemes-kényelmessé tett új udvariasságból, amit még az „Udvari ember" is megirigyelhetne tőlünk.

Igaz, hogy a botrányokozás ugyanakkor nagy siker lehetősége. De ha jól meggondoljuk, nem kevésbé alkalmazkodó természet produktuma, hiszen az Újvilág szokásai közé tartozik. Vasárnaponként a „United Church" istentiszteletein jelen lenni, avagy a „Rolling Stones" nevű rockegyüttes tagjaival sorban hálni, és erről képeslapoknak nyilatkozgatni — mint egy kiérdemesült miniszterelnök kikapós hitvese tette — egyaránt alkalmazkodást jelent a tömegízléshez... azaz végső fokon öncenzúra, mert beleillik a kultúrszokásokba. Amit így kijelentettem, ez a megállapítás, ez a nyelvi tett viszont mégis a paradoxon határán járt, mert bántja a többség erkölcsi eszményeit, és az ezzel párosított úgynevezett „józan ész" követelményeit, valamint a kísérő moralizáló beszédet. „It is not common sense." Az ilyen beszédteljesítmény áttörni látszik a cenzúra burkát, és mindennek ellenére hatalmas sikert biztosíthat szerzőjének, a tömegösztönök szolgálatában.

Általánosabban tekintve: amíg csak azt állítom, hogy $a=a$ és nem *egyúttal* $a \neq a$, addig, amíg nem derítem ki, hogy milyen értelemben és miért van ez így, mindaddig cenzúrázom magamat. Amikor tétovázni kezdek, és dereng, hogy most talán kitörök a látszólagos logikai kényszer köréből, akkor rálépek szabadságom sugárútjára. Amikor tehát leírt mondataimat tagadom, vagy mód-jával mód-osítom, hajlítom, szürcsölgetem és pofazacskómban hideg-melengetem, meleg-hidegítem, Aesopusnak a hideg-meleget egyszerre fújó maskarákat szigorúan elítélő véleménye ellenére, amikor hirtelen a szavak előmezején — ha van ilyen — elkezdek (korcsolya nélkül) csúszkálni, amikor gondolat- és záró-jelek sokaságát engedélyezem magamnak, és mérlegelő értelmi játéknak nyitok utat, akkor szaggatom meg a cenzúra hálóját.

De... — és ez a „de" a végtelenségig kísér — a habozás, ez a játék, a szellemesség, a kicsipkézett dialektika nem céltalan hetykeség. Egy *másik művelődés* szemszögéből jelenik meg. A kiszabadító mozdulat a másszerű, az idegen, az eltérő, a szokatlan, a máshonnan származó pontosan egy másik művelődési körbe való virtuális áthelyezést feltételez, vagyis olyan világképet, amely új kódot nemzett. Akár csakis az új szempontjából ítélem meg az „egyiket", amiben élek, akár úgy, hogy ahol merítek, vagy még különbül azáltal, hogy annak segítségével „outsider", „outlandish" „non-conformiste", sőt, durkheimi „anomáliás", azaz egyszerűbben: *eredeti* magatartást, írásmódot csiholok ki, miután magamévá tettem a másik művelődés szempontjait, tikkjeit és „stílusát".

Kultúrát váltottam: tehát kiszélesítettem a kanadai provincializmust. Kanadában ezért — ezt várom — először is megköveznek. Később — remélem — szentté avatnak.

Közben a fent említett másik kultúrában, például francia honban vagy Magyarországon, lejárhat az új és más írásmódot sugalmazó világlátás ideje, és hamar vissza kell fogni a gyeplőt. Ami alkalmazkodó öncenzúra volt itt, azzá lesz ott.

Mi ebből a tanulság?

1° A közrendészet lehetővé teszi, hogy ne fojtogassuk egymást szakadatlanul, azaz, biztosítja a belenyugvást a társadalmi együttélésbe, a zóon politikon,

a mosolygó, a képrendszereket alkotó és a megismerő törekvésektől hajtott, nyelvi közléseket összekötő antroposz természetébe.

2° Aki a tudományos megközelítést, az „eppur si muove" elvét fel nem adja, nem ismer rendbe illő és rendhagyó gondolkodást — hiszen nem a politikai, társadalmi és tömeglélektani rendtől függ, hogy mi az igazság — az igazság rendületlenül halad előre, a renddel párhuzamosan.

3° Az emberi sors *tragikus* jegyeinek, az ember tragédiájának újabb formába öntése, a tragédiák hősöket középpontba állító költészete, a tragikus életkörülmények elkopásával, elszíntelenedésével, elmosódásával egyre lehetetlenebbé válik. Ehelyett dívik időnként a hiábavaló *lázadó* írás, amely semmit sem változtat azon, hogy az ember saját bőréből nem tud kibújni. Akadnak ugyan biológusok, mint például a francia Jacques Ruffié, akik a XXI. századra vetve tekintetüket, komolyan hisznek a „superhumanité", az egész emberiség magasabb rendű nemmé való átalakulásában, de ez idő szerint még antropológiai törvényszerűségeknek vagyunk alávetve.

4° Kitérő megoldás a szavakat szónak venni (azaz a képzelet, a költői elvonatkoztatás szertelen játékáig vinni a jelzőerejükből kivetkőzött képek erőpróbáját, a felelőtlenség megkönnyebbítő pillanatának, a Humor kiteljesüléséhez, angol dicsőségnek). Aki az életet felfüggeszti, aki élete nem minden pillanatában „tierisch ernst", aki feladja az „akit", hogy ne kelljen „szavalni", csak elengedi magát, hogy szájpadlásán tapasztalja a szavak ízét, a *világ* szótárainak egész aranyszavú bőségét, a mélységeket kerülő „esprit", a felszínen kergetőző sziporkázás, az akasztófahumor, a „prince-sans-rire" csillámait és azután „jönni" hagyja az ódát, a himnuszt a *szó* dicsőségére, az sikeresen kibújt a cenzúra kényszerzubbonyából.

5° Akadnak azután, akik ezzel merőben ellentétes írásstratégiát választanak: a jelképek szavakat felülmúló (alámerítő), a szavakon túlmutató mitikus nyelvét, és ezzel visszakanyarodnak a jelző erejű íráshoz, a „mondanivaló"-hoz. Ez a bújócska rosszul biztosított szövegeket termel, mert félreértésekre vezet . . ., de így indul meg az *olvasói képzelet határtalan,* fékezhetetlen robbantó hadművelete, éppen a félreértés kacskaringós útjain. (A „trahison créatrice", Robert Escarpit francia író kedvenc fogalmazása szerint.) És így születnek a szövegek ellenére, a nem író írók, a szobapoéták, az álmodozók, akik írók lehetnének; ezzel lendül mozgásba egy művelődés, és emezen át művelődések, így válnak társadalmak és egyes nemzetek íróvá.

Még akkor is, ha az olvasó a horatiusi vagy gobineau-i megvetés tárgya, *ő* az, aki a könyvet kinyitja és becsukja, aki az olvasást abbahagyja, több bekezdést vagy lapot átugrik, minden irodalmi közlés hordozó eszközével végeredményben szuverénül rendelkezik. (A számítógép képernyőjét is lekattintja, ha olyan kísérleti szöveget közvetít neki, ami tetszését nem nyeri meg.)

Az írás, amely nem szól az olvasó nyelvén, tehát egy művelődési kódhoz nem alkalmazkodik legalább minimálisan, az hatástalan, sőt, észrevétlen marad. Egy olvasat-középpontú irodalomelmélet vagy akár egy tágabb kultúrszociológia szemléletében nem is létezik: a jelek — mint már Sartre tudta — ólomalakzatok (vagy lézersugarak) idétlen nyomaivá satnyulnak. Tompított fogalmazásban: az írásmű nem teljesül ki; az irodalmi közlés folyamata nem játszódik le, bármennyire is van, létezik a konkrét szöveg.

Kitűnik, hogy arról lehet vitázni, vajon az irodalom közlés-e vagy kifejezés, de egy másodfokú cenzúra működik mindenképpen, amikor a közlést akadályozza meg, akármilyen formában: *magára utalja a szöveget* és azon

keresztül a szöveg íróját, „écriture"-t csinál az „écrit"-ből. Ami megíratott és olvasható, azt lebontja az írás szellemi műveletére, ezzel rábízza az egész cenzúrázó feladatot az első fokon felismert önfegyelemre. Ez sokaknak — még a megboldogult strukturalizmus idején — kielégítőnek tűnt. Azután a legtöbben ráébredtek, hogy az ilyen írásokat (például a „nouveau roman" jelentős többségét) nemcsak *el*adni nem lehet, tehát nemcsak a piacgazdaságban válik cenzúra áldozatává, de *át*adni sem, mert a művelődési folyamatok nem sajátítják el, tehát a társadalom működése veti vissza őket.

Az olvashatóság olyan sík, amelyről elindulva a kódot reformálni, sőt forradalmasítani nem lehetetlen, de annyi bizonyos, hogy legalább némi közlési kapcsolatra szükség van. Az olvasó adott műveltségére, ismereteire, sőt pillanatnyi ízlésbeállítottságára utalni kell, a szöveg valami hivatkozást magába zár. Az a kérdés, hogy „kinek írok?" kimondottan, kínzóan vagy megvetetten, sőt elvetve — mindegy! — tényszerűen felmerül. Az olvasó bizonyos határon innen vagy túl tehát vagy az öncenzúra formájában vagy a cenzúrázatlan megírt szöveg recepcióját visszautasítva cenzorrá válik; a szerző valósággal provokálja a társadalmi cenzúrát, ha nem jó stratéga, és nem tudja *megkerülni* az olvasók, a közönség*ek* elzárkózását. Ez nem egyszerűen a „jó" vagy „gyenge" írásmű sorsa, annak ellenére, hogy egyes kultúrákban a közönségre hivatkozva minősíthetnek „jónak" vagy „rossznak" bizonyos műveket. Az is figyelemre méltó, hogy a társadalmi cenzúra egyáltalán nem szükségképpen fedi a jogi, politikai, rendőrségi vagy akár gazdasági beavatkozást. Egyrészt, elegendő, ha a könyv a kereskedők polcain marad, onnét a kiadóhoz visszamegy, és végül zúzdába kerül, sőt az is elegendő, ha megveszik ugyan, a kritika többé-kevésbé magasztalja, de a szájról szájra járó vélemények olvashatatlanságáról tanúskodnak. Ha igaz, hogy közvélemény mint ilyen általánosságban véve nincsen, hogy itt is, ott is gyártják a közvéleményt, a politikai rendszerek szerint, csak a módszerek változnak, az is igaz, hogy vannak az irodalmi ízlésnek esztétikai és társadalmi értékítéletekkel összefüggésben (e kettő viszonya máig tisztázatlan!) hordozó rétegei, az ugyancsak igaz, hogy van egy irodalmi *térség*, Pierre Bourdieu kifejezésével élve, amelyen belül ezek a történeti gyökerekből és jelenkori módosulásokból táplálkozó ízlésalakzatok összemérik erejüket az irodalmi közvetítők intézményesített működésével, a kiadókkal (belső lektorhálózatukkal, gazdasági érdekeikkel és „szimatjukkal"), a hivatásos kritikusok „clan"-jaival, azaz törzsi érdekeivel éppúgy, mint szeszélyeivel, ideológiai kötöttségeivel, sőt a nyomdák lehetőségeivel (amelyek a mai technikai forradalomban egészen újjá vedlettek), ezen kívül az irodalmi ügynökségek vagy egyéb közvetítők, a kávéházak és magánösszejövetelek, zárt és nyíltabb körök érdekeivel, egyszóval: társadalmi és gazdasági erők összetett, bonyolult, változó képletével. (Mindez az utóbbi években tanulmányozás tárgyává lett, csak azt nem emelték ki, és nem is mondják ki irodalom- és kultúrszociológus társaim, hogy az intézmény ágensei megszűrik, pártfogolják, fellendítik avagy elgáncsolják, azaz cenzúrázzák az írásműveket, sokszor álszent képpel, egy vélt befogadás nevében vagy akár minőségi címen.)

Van tehát egy valóságos *társadalmi* és egy mesterséges (irodalmon belüli) cenzúra, és a szerzők öncenzúrája alkalmazkodik mindkettőhöz.

6° A legmeglepőbb és legimponálóbb, hogy akadnak, akik szálfa egyenesen emelkednek az ég felé, és egyenes beszéd perlik ajkukról, amihez foghatót másutt hallani nem lehet. Ha például az ember társaságban, utcai, bármilyen párbeszédes köznapi formában szólal meg, még bizalmas körben is, elkerül-

hetetlen, hogy beszélgetőtársai szájíze szerint elhallgasson egy és mást, és tekintetük hatására átformálja mondandóját. A legnyíltabbnak ható „megvallom őszintén"-nel kezdődő szóbeli közlés is eleve keményen megcenzúrázott szöveg. A beszélőpartner személyisége, vélt ideológiai háttere és hatalmi helyzete a cenzor.

Az egyéni és közösségi beszéd („discours") egyensúlyos egyenességét inkább a csendben sercegő toll biztosítja, ha mindenfajta és elsősorban a társadalmi cenzúrával elszántan szembehelyezkedő személy keze tartja.

Így akadt például a történelem válságos óráiban a belenyugvó, megalkuvó közhittel szembehelyezkedő író. Francia honban az első világháború kötelező, kokárdás, „hazaffyságának" kellős közepén olyan regényíró, aki az ágyúdörgés közepette megírta a *Feu* című regényét; így jelentkeztek azok a pacifisták, akik tudták, hogy a Nagy Háború nem a hősiességet és az osztályokon átnyúló szolidaritást serkentő nagyszabású színjáték, hanem közönséges vérfürdő: gondolok itt Romain Rollandra, a dadaista mozgalomra, Arpra, Leonhard Frankra. A második világháborús megszállás alatt volt olyan költő, aki a „Famille-Patrie" jelszava, a nácikkal együttműködő rendőrség és a visszahúzódó nagy többség ellenére titkos utakon terjesztette ellenálló verseit, mint például Louis Aragon, de így akadt a két háború között, magyar földön a szélsőjobboldali, villámgyorsasággal terjeszkedő barbár ideológia egyvelegét megbélyegző Márai Sándor. A mai Quebecben, az 1970-es években az irodalmi körökben kötelezővé vált függetlenségi tanok helyett, amelyek tíz év regényszövegeit szinte egyetlen nagy szónoklattá olvasztották, bekövetkezett az egyéni, a „nemzeti" kérdéstől elszakadott téma- és magatartásválasztás, amely elmerészkedik a legfantasztikusabb szélsőségekig ugyan, de fényszóróit rávetíti a függőleges társadalmi megosztottság tengelyére is: a nyomort leleplezi, az ebből származó vígasztalan életet kegyetlenül megmutatja. Ezzel csak néhány huszadik századbeli tematikai példát soroltam fel igen rendszertelenül, szinte találomra. Sokkal lényegesebb a *formai* felszabadulás, ami abból áll, hogy a közvetett kimondás és megcélzott, elvont, szövegbe zárt olvasója (az énonciation és az énonciataire, a „lector in fabula", ahogy Umberto Eco mondaná) közti viszonyt *nem függönyözi le* sem formai távolságteremtés (mint például a Gide által gyakorolt „mise en abyme", a Boccacciótól az *Afrikai vallomás* Roger Martin Du Gard-jáig kifejlesztett többszörös keretezés, a több elbeszélő hierarchiájára bízott narráció stb.), sem jelképrendszerek vagy új mítoszok bonyolult egysége. Írásművészet az a „franc-parler", a nyílt beszéd, ami túl van a teljességgel lehetetlen őszinteségen. (Hiszen elegendő a valóságról tanúbizonyságot tenni, hogy a tanúságtétel el nem kerülhető érdemi eltérései, mintegy természetes megbízhatatlansága — az a tény, hogy *nem a valóság* maga, *hanem az* arról szóló *írás* a tét — ahhoz, hogy a képzelőerő emlékezetátformáló beavatkozása egészen új valóságot teremtsen. De ez mit sem változtat a nyílt beszéd, azaz a közvetlen „énonciation" és a köznapi élet elemeiből, ez utóbbi beszéd síkján összeálló stílus létrejöttén.) Az ellenhősök botladozásai Perec, Kundera és Hrabal tollán (mint azelőtt Sancho Panza, Jacques le Fataliste, Figaro furfangos népi józansága vagy jólértesültsége és fölénye) „naiv" szókimondással, arcátlan bátorsággal leplezik le a látszatokat, tagadják az uralkodó értékrendszereket és értékmércéket, a hivatalos hitegetést éppúgy, mint a szokásokat, a párhuzamos többségi előítélet-láncolatokat, a kicifrázott hazugságok önhitegető morálját, avagy a babonás butaságok sűrűjét, tócsáit és csúful szétterülő lápjait, de ezen túlmenően a „nemes" illúziókat,

azaz a tekintélyes tévhiteket, amelyek az értelmes megfontolás és mindennemű ésszerű elemzés útját állják. Ez nem azt jelenti, hogy — mint a legeslegújabb szövegelemzési álláspont hirdeti — írói és köznapi beszédnem között ne volna különbség. Ellenkezőleg. Az írói szókimondás a köznapinak négyzetre emelt, felfokozott változata, nagyító, sőt mikroszkóp, és sokszor — általam gyakorolt formájában — sokféleképpen ismételve tér vissza a szemet szúró (de leplekbe burkolt) igazságra. Alapos kidolgozással, körülményes körültekintéssel csökkenti a félreértési együtthatók hatását, és ezáltal teremt új nyelvezetet az intézményesített, társadalmilag törvényes avagy hivatalos pecsétekkel ellátott irodalmi kifejezés helyett.

Ami a nyílt, szálkásszavú írót a goethei klasszikus eszménnyel összefűzi, az a szépséges igazmondás. Ám ami a kettőt egymástól megkülönbözteti, az a bonyodalom, amit az igazság és a szépség összefonásában a megközelítés csigavonala és a belső életritmust hallgató költői fül tollvezető szerepe játszik. Legszélsőségesebb formájában a kimondást követő visszavonás az ezt követő magyarázkodás újabb kimondások küszöbén.

Így ír a modern szókimondó, az író, aki nem hallgat el, hanem az őt szorító művelődési körből kilépve, egy „másik" művelődési kör szempontját elsajátítva mindent megmagyaráz. Így alkot, hiszen csak így remélhető ennek a művelődésnek a megújítása. Így ír tehát a határozatlanság legelszántabb módján. (Szó sincs már az olyasféle *magabiztos* írásról, amelyet a naiv olvasat hihetne „őszintének".) A módosító „táncoslábú írás" kihasználja a poesis, az esztétikum egész mezejét, a kimondás távolságteremtő formáiról azonban lemond. *Nincs tekintettel* különféle érzékenységekre, ha nem is durvul el a hangja. Kemény beszédet tart, és ebből jottányit sem enged: kimondja, amit az uralkodó osztály vagy rétegek, azt is, amit az elzárkózó többség hallani sem akar. Sem a hatalom, sem a társadalom, sem a kettő egymást esetleg erősítő, de többnyire egymásnak ellentmondó viszonya nem rettenti el. Csodálatos módon ez a vakmerő és népszerűtlennek ható, ez a mellbe vágó merészség sokszor egyszerűen meggyőz eredeti jellegével, mint „máshonnét" jövő írás, szokatlan, eddig nem észlelt, vagy talán el sem képzelt hang: így azután van hatása.

*

„Ezzel szemben áll Belgrád bevétele" — az első világháborús hadijelentésekből vett idézet azt hivatott jelezni, hogy a hatalmi gépezetek létezése tagadhatatlan. Bármennyire is különösnek tűnhet itt és most ez a *több* földrészre is érvényes tétel.

Ami a történeti múltat illeti, kötetekre menő munkákat lehet írni a hatalmi cenzúráról és ennek irodalmi vonatkozásairól. Én mindösze egy szégyenletes és óriási hatású példát ragadok ki a történeti folyamatból, amely ennek az esszének egyáltalán nem központi kérdése: az *Index Librorum Prohibitorum*nak még 1960-ig is olyan hatékonysága volt például Quebec területén, hogy a könyvárusok csak boltjuk titkos, sokszor nyirkos, de mindig ablak nélküli raktárában, az „arrière-boutique"-ban tartották Voltaire-t vagy Zolát. Kirakatról szó sem lehetett. Aki pedig ilyen istentelen írókra nyilvánosan hivatkozni merészelt, az nemcsak kanonoki intelmekkel kellett számot vessen, de állásvesztéssel is. (Gerard Bessette neves regényíró, kritikus és egyetemi tanár egyes könyveiben igen pontosan megírta ezt. Angol Kanadában a viktoriánus, purista, puritán, protestáns erkölcs ugyanezt a szerepet játszotta, éppen ezért amíg Quebecben az állam csendőrként helyezkedett az egyház oldalára, angol Kanadában állami ellenőrzésre aligha volt szükség, a lelki fegyelem is megtette.) Talán mégis lehet azt

mondani, hogy tapintatos, nemegyszer közvetett módszerekkel protestáns lelkészek is játszottak cenzor szerepet.

E magyar szempontból távoli és talán meglepő példa jelzi azonban a hatalmi gépezetek *világ*stratégiájának titkát. Ahol nincs könyvégetés fáklyás menettel, alekszandriai dühkitöréssel avagy göbbelsi szónoklattal permetezve, ahol nincs erélyes cenzúratörvény, vagy ahol ritkán intézkedik az államhatalom a könyvek forgalomból való kivonásáról, folyóiratok betiltásáról, írók elnémításáról, ott akadnak megbízott, vagy hallgatólagosan engedélyezett testületek, ligák, egyesületek, nyílt és titkos agentúrák, az államhatalom szövetségesei, amelyek e feladatokat ellátják.

Ez a fajta állami vagy állammelléki cenzúra azonban jól ismert értékrend nevében működik (habár időszakonként a hangsúly ezen belül is eltolódik, mint például Franco idején Spanyolországban, hol az egyházi cenzorok vetették el a szabadosságot, majd az államiak a demokratikus merészséget), szemben a két másik szűrőberendezéssel, amely a hatalom és az olvasó közé iktatódik, nevezetesen az irodalmi *intézménnyel,* amely előírja az ízlést, sorozatok alakjában támaszt házi követelményeket, megrendeli kiadványait, vagy talán megelégszik olyan hangulatkeltéssel, amely ellen a hadakozás hiábavaló (a kiadóknak megvan a házi légköre, de ettől függetlenül sokszor gazdasági megfontolásokból utasítanak el kéziratokat, vagy adnak ki könyveket alacsony példányszámban), a kritikusokkal, akik kisebbségi komplexumukat nehezen tudják eltitkolni, hozzá nem értésüket, ügyetlenségüket vagy ideológiai elfogultságukat még kevésbé, de akik személyes szeszélyből taglóznak le leginkább könyveket, a könyvterjesztő szervezetekkel és könyvesboltokkal, amelyek mindezeket az okokat a maguk síkján egységesítik, és szemben a másik, az intézményen kívüli társadalmi cenzúrával, amelyről fentebb részletesen szó esett, és amely — hangsúlyozzuk — a hatalmi és intézményes cenzúránál jóval félelmetesebb, mert rejtettebb. A társadalmi cenzúrát nyílt és szíves tárgyalásokkal, érveléssel meggyőzni nem lehet, politikai cselekvéssel avagy „nyomással" sem szüntethető meg, sőt, még megismeréséhez is jelentős társadalomtudományi munkára, állandó szervezett figyelemre van szükség.

Mindez ólomsúllyal nehezedik az író vállára. Vajon csoda-e, ha hol rejtjelesen ír, hol egzisztenciáját kockáztatva egyenes szóval, de minden esetben a nyelv adta síkon, nyelv teremtette fegyverzetben.

Az így létrejövő nyelvi esztétikum nem kitérő. Nem *lehet* kitérő. Az esztétikum az írók és költők megnyilvánulási közege, és éppen a cenzúra megkerülésének változatos módjait, az öncenzúra kigyomlálásának vegyszereit kínálja. Így azután *egy cenzúraközpontú irodalomelmélet* nem érdekes különlegesség, hanem az irodalom társadalmi elméletének legbensőbb, legsarkallatosabb kérdésévé válik.

Ez a kérdés nem szűkíthető le az avantgárd történetének és lehetőségeinek kutatására, politikai, gazdasági és jogi vonatkozásaira, akadályaira. Az avantgárdokat az irodalmi intézmény előbb-utóbb felszívja vagy kiveti magából, az irodalmi kultúra megkisebbíti, taccsra viszi, elfelejti. Az állampolgári fellépés is hiábavaló, ha író és társadalom között (a társadalom szerkezete és működése között) szembesülésre nem kerül sor. Arról van szó, hogy az irodalom fő vonulatát, az írók magatartását, ceruzatartását kell átgyúrni éppen a maga legsajátosabb lehetőségeinek kihasználásával. Írni kell, nyelvezetet teremteni, az irodalmi intézmény feje fölött átnyúlva, és a társadalmi művelődés legbensőbb szükségleteit úgy kell kielégíteni, hogy újabb, különb szükségletek támadhassanak. A megújulás az élet záloga.

SÁRKÁNY ISTVÁN

Budapesttől Ottawáig

KABDEBÓ LÓRÁNT INTERJÚJA

— Sárkány István professzorral a Művelődési Minisztérium Maros utcai vendégházában találkoztam. A Petőfi Irodalmi Múzeum számára készítettem vele vázlatos pályaképet. A szokásos — magyar diákból amerikai professzor — karriertörténettől nagyon is különböző történet kerekedett ki életpályáját hallgatva. A diák ugyanis — Sárkány Zuárd néven — a Vigília fiatal kritikusa volt, aki párizsi diákéveiben — hazai tapasztalatait összegezve — jutott el a kereszténységszocializmus kritikai elemzéséhez, majd magánemberként hívő katolikusnak maradva — fokozatosan balra tartott politikai fejlődése. Itthoni emlékei az induló újholdasokhoz kötik, tudományos eredményei az irodalomtudomány rangos külföldi szakemberét mutatják, aki épp most a Helikon akadémiai folyóirat különszámát szerkeszti. Beszélgetésünk az itthoni évekből indul. Emlékeztetőül kezébe adtam A háborúnak vége lett *című kortörténeti emlékezésgyűjteményemet.*

— Könyvedet lapozgatom, és több igen izgalmas tanulságot merítettem belőle. De megvallom, ami ostrom, nácizmus, lövöldözés, ágyúzás, óvóhely, bujkálás, menekülés — az már, hál' Istennek, mind igen távoli számomra. És semmi kedvem felmelegíteni. Óriási szerencse, hogy annyi más élményben van részem, hogy sikerült ezt a sötét világot olyan istenigazából elkenni az emlékezetemben. Olyan mérhetetlen ostobaság és alacsonyrendűség irányította az erőket abban az időben, hogy nagy lelkierő kell a visszaemlékezéshez és az emlékek feljegyzéséhez. Csodálom „hőseidet", és téged is, és így mérem le, hogy az elmúlt negyven évben milyen más életet élhettem, de ti is más életet éltek! Amit én látok most Magyarországon, az sokkal, de sokkal különb, mint a savanyú, sőt, kétségbeejtő múlt. Ebben a viszonylatban értem és értékelem nagyra munkádat. Ha a magyarok, a fiatalok tudnák, hogy mitől szabadultak meg!!

— Mégiscsak ezek voltak indulásodnak évei.

— Igen; beburkolóztam a szellemi érdeklődésembe. 1943-ban kerültem az egyetemre, mint magyar—francia szakos és tanárképzős. Tulajdonképpen mindig az irodalom mint elsődleges tevékenység, tehát nem annyira mint pedagógiai tárgy érdekelt, de apámnak az volt a feltétele, hogy tanár is legyek, így egyezett bele, hogy ne vegyészmérnök legyek, aminek eredetileg szánt engem, és a műegyetem helyett (ahova már felvettek, de én azt nem fogadtam el) a bölcsészetre iratkozzam be. Most már messze van tőlünk ez az idő, úgyhogy nem emlékszem pontosan, hogy mikor, kivel találkoztam, mindenesetre elsorolom a tanárokat, mert ők is nevezetes irodalmi tényezők voltak és maradtak, és nevezetes emberekként jegyeztettek föl a magyar művelődés- és irodalomtörténetben. Horváth Jánoshoz jártam, azonkívül tanárom volt Alszeghy Zsolt, a háború után Bisztray Gyula, akivel különösen közeli kapcsolatba kerültem: a század végi és század eleji irodalmat tanította, ami nekem továbbra is egyik területem maradt. Tanárom volt Keresztury Dezső akkor is, amikor miniszter lett, ő stilisztikát tanított. Még a magyar szakon tanárom volt Pais Dezső, és Pais Károly a tanárképzőben. Pais Károly stílusgyakorlatain (vagy százan is voltunk) és — erre nagyon büszke vagyok! — alkotóírás-versenyt tartott, és azt első éves koromban én nyertem meg; fölolvastatta velem, amit írtam, a száz diák előtt, akik közt negyedévesek is vol-

tak. Nálam „melléktárgyak" voltak, de hallgattam Szalai Sándort, a szociológust, és Lukács Györgyöt is, övele ma is foglalkozom, többek között ezért is vagyok most Magyarországon. Francia szakon Eckhardt Sándor volt a tanárom és Gabriel Asztrik, azonkívül azok a franciák, akik egymást követték az egyetemen: Georges Deshusses, Paul Bouteiller, nekik részben a követségen is volt funkciójuk. Legfőképpen Eckhardttal voltam állandó kapcsolatban, és úgy látszik, ő is becsült engem, mert Köpeczi Béla segítségével (aki fizetés nélküli gyakornok volt ekkoriban) bízott meg egyes jegyzeteinek a gondozásával és kiadásával. Úgyhogy a szakmában igen korán bekerültem, méghozzá előkelő társaságban.

Ugyanakkor egész sor fiatal magyar íróval kerültem kapcsolatba, ültem szó szerint egy padban sokszor Horváth János óráin, 1946-tól pedig a Turóczi-Trostler-szemináriumban. Őt ekkor nevezték ki az összehasonlító irodalomtörténet professzorává, először volt ilyen tárgy tudtommal az egyetemen. Érdekes szeminárium volt, ahová én mindjárt jelentkeztem, mert engem már akkor is a nemzetközi perspektíva érdekelt. Turóczinak lelkes tanítványa volt Lakatos István, ez kiváltképpen öszehozott minket. Lakatos rendkívül tartózkodó ember volt, olyasvalaki, aki nagyon pontosan tudta, hogy mit mond. Kevés olyan fiatalembert láttam életemben, aki úgy lemérte volna mondandóját. Ő soha nem ment semmivel sem túl azon, amit mondani akart. Megfontolt, lekerekített és jól körvonalazott nyelven beszélt. Belső önfegyelemmel élt, de ugyanakkor nagyon határozott valaki volt, aki nem kerülgette a kását, pontosan megmondta, amiről gondolta, hogy ezt meg kell mondani. Legtöbbször vele és Vargha Kálmánnal voltam együtt. Ő is nagyon érdekes egyéniség volt, hangyaszorgalmú ember már akkor is, aki valószínűleg — és én így értelmeztem — a szorgalom következtében mindig futott. Mondott lényeges dolgokat, de aztán rohant. Mellettem ült gyakran Végh Gyurkával Mándy Iván. Mándy mindig nagyon szófukar ember volt, mikor mondott valamit, akkor az általában humoros volt, és kicsit frivol, szellemi játék volt egész beszéde. Ha hárman voltunk együtt — mert ez gyakran előfordult —, akkor Végh Gyurka sokkal többet beszélt. Elsősorban Irénről, az *Eszter könyvé*nek hősnőjéről, diáklány szerelméről. Szerelme különféle hullámhegyeket és völgyeket ismert. Az *Eszter könyve* nagyon szerény kiállítású, fűzött könyv volt, még Ottawában is őrzöm a nekem dedikált példányát.

Mándyval, Véghgel más körben is együtt voltam, ugyanis már nagyon korán, 21 éves koromban munkatársa lettem a Vigíliának. Talán én voltam akkor a legfiatalabb kritikus Magyarországon.

— *Hogyan kerültél a Vigíliához?*

— Apám ismerte Juhász Vilmos történetírót, és mondta neki, mennyire lelkes irodalmár vagyok. Ehhez hozzá kell tennem, hogy 1943-ban az országos középiskolai tanulmányi versenynek egyik laureatusa voltam magyar irodalomból. Juhász bemutatta írásaimat Sík Sándornak — így kerültem oda. Írtam Rónay György francia antológiájáról, ez igen tetszett Sík Sándornak. Később Mándyval, Véghgel jártam a szerkesztőségi összejövetelekre, amelyeken Sík Sándor elnökölt Juhász Vilmos társaságában (aki szintén elég korán elhagyta az országot). Az akkori gárdából nem tudok mindenkire emlékezni. Ismertem Rónay Györgyöt, Toldalagit, Pilinszkyt, Rába Györgyöt, azután a novellista Thurzó Gábort, a drámakritikus Possonyi Lászlót. Nagyon jovális ember volt, rá különösen szívesen emlékszem vissza. A szerkesztőségi értekezleteken is találkoztam Eckhardt Sándorral és Bálint Sándorral is.

— *Másik kritikád Karinthy Ferenc Kentaur című regényéről szól.*

— Erről tudok egy érdekes anekdotát. Egyszer elmentünk Alszeghy Zsolttal és több diákkal egy kirándulásra. És akkor Alszeghy azt mondja: „olvastam a

maga *Kentaur*-kritikáját. Maga ezt komolyan gondolja, hogy ez egy kitűnő írás, vagy csak kedvezni akart?" „Nem — mondom —, ezt komolyan gondolom." Alszeghy nem értett velem egyet, de hát én sem értettem ővele. Másban sem! Bár nagyon kedves ember volt, de az én ízlésemnek nem felelt meg, ma aztán még kevésbé felel meg, mert én a szó szoros értelmében nem szeretem a hagyományos irodalomtörténetet. *Irodalomelméleti* ember vagyok.

— *És, hol voltak a Vigília-összejövetelek?*

— Vagy a Centrálban, vagy a Belvárosiban, már nem emlékszem, melyikben.

— *A hét melyik napján?*

— Arra sem emlékszem, csak azt tudom, hogy nem volt gyakran. Rendszeresen, de nem minden héten volt. Aztán kapcsolatba kerültem az Újholddal is, lehet, hogy éppen Lakatos révén ismerkedtem meg Nemes Nagy Ágnessel és Lengyel Balázzsal is. Ők is megkértek, írjak nekik akár kritikát, akár novellát, erre csak azért nem kerülhetett sor, mert ez már 1947-ben volt, és akkor én külföldre mentem.

— *Miért mentél el?*

— 1946-ban novellámmal — amelyet Szent Gellértről írtam — nyertem egy díjat fiatal íróknak kiírt katolikus irodalmi pályázaton. És itt következik egy kényes dolog — mert nálam csak kényes dolgok vannak —, ezt a díjat nekem Mindszenty — akinek különben politikai stílusával és eszméivel soha nem értettem egyet — saját kezűleg adta át a Gellérthegyen, hatvanezer ember jelenlétében. Igaz, a novella — azt hiszem —, jó volt.

— *Megjelent?*

— Nem jelent meg, ha jól emlékszem rá, de utólag elolvastam, és most is jónak vélem. Szóval, ez is olyan dolog volt, ami miatt '47-ben jobb volt elmenni. Különben is, nagyon ismert valaki voltam a bölcsészkaron, mert az első diákválasztásokon részt vettem, mint egy független, tehát párton kívüli listának az egyik megszervezője.

— *Mi volt ez a diákválasztás?*

— Tudod, mi volt a MEFESZ? A diákválasztáson választották meg a MEFESZ választmányát az egyes karokon. Az *első* volt a budapesti bölcsészkar, ahol ezt megtartották. Én lettem a bölcsészkar egyik képviselője. Ez a lista egyébként abszolút többséget kapott az összes pártlistákkal szemben. Egy idő múlva aztán a Szabad Nép megtámadott engem, név szerint is, kétszer. És amikor másodszor is megtámadott egy nagyobb cikkben másokkal együtt, akkor útlevelet kértem — *még koalíciós kormány volt* —, és tanulmányi okokra hivatkozva egyenesen Párizsba repültem.

— *Közvetlen járat volt akkor?*

— Prágán keresztül. És végül is három diplomát szereztem.

1947-ben beiratkoztam a párizsi egyetem politikatudományi szakára. Én abban az illúzióban éltem — *nem voltam még emigráns!* —, hogy politikai tudással felszerelve tudok visszajönni. Nem gondoltam, a számomra nehéz helyzet ellenére sem, hogy ez véglegesen fog megmaradni. Akkor alakult meg a Barankovics-párt, amelyhez én nagyon közel álltam, bár nem voltam tagja. Gondoltam, hogy ebből talán lesz valami. Nem tudtam lemérni, hogy ez más irányba fog fejlődni. Végül is, elvégeztem a politikatudományi tanulmányokat, írtam egy disszertációt is, méghozzá Jean Jacques Chevalier, az Institut tagjának irányításával. Buta fejjel nem jelentettem meg, pedig olyan témáról szólt, amelyről akkor senki sem tudott semmit és nem is írt.

— *Miről írtál?*

— A keresztény demokrácia internacionáléjáról 1949-ig. Nekem erről belső

ismereteim voltak, és olyan dokumentumaim, ami senkinek nem volt. Olyan kritikai szintézist tudtam csinálni, amelynek a nyomán aztán én el is tértem a keresztény demokráciától, persze magánemberként megmaradtam hívő katolikusnak. De attól kezdve politikai fejlődésem balra tartott.

— *És így jutottál Lukács Györgyhöz?*

— Nemcsak Lukácshoz jutottam, hanem másfelé is. Jelenleg szocialistának tartom magam.

— *De milyen értelemben?*

— Baloldali szocialistának tartom magamat, méghozzá mondjuk — bár *gyakorlatilag nem vagyok egyáltalán politikus*, nem foglalkozom politikával, de — ideológiailag az internacionalista szocialistákhoz állok közel, akik a Labour párt egyik frakcióját képezik. Cole professzor volt a vezetőjük a negyvenes évek végén. De én nem veszek részt semmiben.

— *Háromféle diplomáról beszéltél.*

— Ez meg fog lepni: Párizsban az egyetemi rezidenciák egyikében, ahol laktam, egy híres görög zongoraművész meghallott énekelni, magamat kísértem, Donizettit énekeltem. Persze, előzőleg Budapesten a Zeneakadémiára is jártam mint zongora-„mangánnövendék", csaknem el is végeztem. Szirányinak voltam a tanítványa, és azonkívül Ambrózynak, zenetörténetben Bartha Dénesnek. Ekkor Párizsban fölvettek a Conservatoire-ba is, párhuzamosan végeztem a kettőt: a politikatudománnyal végezve, visszatértem az énekléshez és az irodalomhoz.

— *Operaénekesi karriered?*

— Nyugat-Európában több operaházban énekeltem, Svédországban Sztravinszky *Oedipus Rex*jének nemzeti bemutatóján én énekeltem a címszerepet, Don Josét sokszor énekeltem. Partnereim néha világhírű énekesek voltak. Radamesem társai: Lafayette volt Aida és Gynrod, aki a Metropolitenből jött, volt Amonasro. De mégsem lett belőle a végén semmi. Én vagyok a hibás. Az első és legfőbb ok az volt, hogy amikor tizennegyedszer énekeltem a Don Josét, akkor úgy éreztem, hogy hiányzik belőle Merimée, *az irodalom;* a librettót, azt pedig unom. Hogy az operaéneklés nem elsődleges alkotás, hanem interpretatív, az zavart. Kívülről azt mondták, hogy kiváló zenei érzékem van; ezt én belülről nem így éreztem, nem volt megfelelő önbizalmam. Meg úgy éreztem, hogy egy tenoristának a karrierje hamar befejeződik, ennek következtében nyomor várja, és ettől féltem. Úgyhogy aztán teljesen visszamentem az irodalomhoz, és írtam egy doktori értekezést. A strassbourgi egyetemen védtem meg, ez is nagyon kényes témáról szólt: Paul Morand és az irodalmi kozmopolitizmus. Akkor az irodalomban az eszmetörténeti kérdések érdekeltek, és főleg az internacionalizmus kérdése. De csapdába estem. Azt gondoltam, hogy Morand, aki híres volt ifjúságában a kozmopolitizmusáról, az internacionalizmus felé fejlődő valaki. Mikor tanulmányoztam, kiderült az ellenkezője: hogy nacionalista, és szélsőjobboldali gondolkodású ember lett belőle. Ez kétségbe ejtett, de nem lehetett segíteni, a disszertációnak már a közepén voltam, úgyhogy megírtam az egészet. Meg is bíráltam a magam oldaláról, ami miatt aztán engem is megbíráltak részben egyesek, nem a zsűri, hanem egyes kritikusok. Bár a legtöbb helyen azért jó bírálatot kaptam. És annyi hasznom volt belőle, hogy megismerkedtem Morand-nal, aki a mondottak ellenére első vonalbeli novellista volt. Miután én a novella iránt mindig nagyon érdeklődtem, ez fontos volt. Sokat tanultam tőle.

Szereztem még egy doktorátust, Franciaországban úgy hívják, hogy „Doctorat d'Êtat", ez a magyarországi „nagy" doktori címnek felel meg. Összehasonlító irodalomtudományból írtam, Robert Escarpit, az itthon is jól ismert szakember irányításával. Címe: *Forma, társadalmiság és információs folyamat. A század*

eleji rövid fikcionális próza példája. Novellákat és több másfajta rövid prózát dolgoztam fel, nyolc nyelvből, kommunikáció- és információelméleti perspektívából. A századforduló a kedvenc korszakom. A legrégebbi Csehov, a legújabb Gottfried Benn, köztük van Kipling, Wells, Kafka és Joyce a *Dubliners*-szel, Thomas Mann, Larbaud, Apollinaire és a magyar Csáth Géza. Mindegyiknél csak egy analízist csináltam. Persze, ez csak a disszertációm egyharmada.

Képzettségem és a diplomáim ily módon teljesen franciák. 1965-ben meghívtak Kanadába, 1969-től a Carleton egyetemen tanítok Ottawában. Alacsonyabb fokon kezdtem, talán megfelelne itt egy adjunktusnak, már jó hosszú ideje rendes tanár vagyok, tanszékvezető is voltam. Titulusom: a francia és összehasonlító irodalomtudomány tanára. Az egyetemnek körülbelül tizenhétezer diákja van. A francia tanszék igen nagy, az összehasonlító pedig igen kicsike. De a különbség a kettő között még, hogy az összehasonlítón legfőképpen negyed- és ötödévesek vannak, a francián pedig elsőtől az ötödikig. Közben meghívtak Franciaországba, ami nagy megtiszteltetés, mert egy igen nagy francia egyetemre kerültem, az Université de Provence-ra, amely Aix-en-Provence és Marseille közös egyeteme. Egy évre hívtak meg, és államelnöki kinevezést kaptam mint vendégtanár, a lehető legmagasabb fokon: majd megújították kétszer, ezután vissza kellett mennem, mert a kanadai egyetem nem engedte meg, hogy tovább távol legyek.

Amerikaiasan szólva, körülbelül négyezer oldalnyi anyagot írtam, ami ki van adva. Egy könyvemet magyarra is lefordították: *Az irodalomtudomány mint társadalomtudomány,* a Kriterionnál (részletei előbb a Korunkban) jelent meg. Csehi Gyula kezdte a fordítást, halála után Dávid Gyula fejezte be, ő írta az utószót is. A hűség kedvéért én is átnéztem, igen jól sikerült fordítás. Vannak benne egyes részek, amiket ma már másként írnék meg, nem fordítása miatt, hanem tartalmilag, bár általában — úgy érzem — összességében nem kezdte ki az idő vasfoga. Tulajdonképpen 1973-ban írtam az első szöveget, aminek aztán ez a fordítása jóval később jelent meg. Esszét és tanulmányt franciául összehasonlíthatatlanul jobban írok mint magyarul, ennek ellenére most magyarul meg fog jelenni a *Helikonnak* egy különszáma a kanadai *irodalmakról,* amelyet én szerkesztettem, a főszerkesztő, Köpeczi Béla felkérésére. Egy társszerkesztőt kértem és kaptam hozzá, Kürtösi Katalin, szegedi adjunktus kitűnő angol-kanadai szakértőt. Ebben írtam én is egy cikket. *Az irodalmi tett Kanadában címmel.* Elég elméleti jellegű, és ugyanakkor, azt hiszem, elég sok információt ad. Magyarul írtam, remélem sikerült.

— *De te író is vagy.*

— Most jelent meg egy kisregényem Québecben franciául. *Emmène — moi au Canada!* a címe. Stéphane Santerres írói néven. Franciául csak „récit"-nek nevezem, tehát mondjuk egy hosszú elbeszélés. Nehéz a műfaját megmondani. Igen drámai, sőt tragikus, és rendkívül sötét könyv; azt hiszem, kevés ilyen sötét könyvet írtak. Egy igen idős embernek az utolsó hónapjairól szól, akinek a fia megígérte, hogy kiviszi Kanadába, de nem viheti ki az állapota miatt.

— *Ez apád története?*

— Nem lehetne ezt mondani pontosan, mert annyi esztétikailag szükséges más elem van benne, ami meghamisítaná a tanúságtételt. És ezenkívül, erre rávetődik két más réteg. Az egyik egy egészen sajátos — hogy mondjam? — pamfletszerű irodalomelméleti réteg; mondjuk, tudatosítása a saját írásmódomnak; és amikor tudatosítok valamit, pontosítok, akkor azt hozzákapcsolom egy irodalomelméleti, sőt irodalomtörténeti vonatkozáshoz is, úgyhogy nagy zárójelek vannak benne.

— *De közben magyarul is írtál.*

— Egy időben novellákat, Párizsban, az *Ahogy Lehet* című, először ifjúsági, később általános irodalmi és kulturális folyóiratban, amelynek az egyik alapítója Gáspár Lóránd volt (akiből most Lorand Gaspar néven egészen kitűnő, elismert francia költő lett, a legjelentősebbek között szerepel Franciaországban, nemrég kapta meg Párizs városának költői nagydíját), másik mozgató szelleme pedig barátom, Rezek Román volt. Gáspárral ma is jó barátságban vagyok. Ezenkívül írtam tanulmányokat a *Látóhatár*ban, azután annak *Az Egész Látóhatár* című változatában, amely Párizsban jelent meg, Borsos Sándor szerkesztésében, ez a Látóhatártól disszidált folyóirat volt. De írtam abban a *Látóhatár*ban is, amely Magyarországon jelent meg, Horváth Béla szerkesztésében, mégpedig oly módon, hogy én írtam a Látóhatárban, amikor ez még külföldön jelent meg, novellákat, ezek egy kis részét hazahozták és itt kiadták. Álnéven jelentek meg mind.

— *Mik voltak az álneveid?*

— Több is volt: Komáromi István, a másik Erasmus István, azután István Ferenc. Sose írtam magyarul a saját nevemen 1965-ig külföldön. Elég sok minden jelent meg. Őszintén szólva, abból, ami tanulmányom, esszém magyarul megjelent, annak nagy részét ma rossznak vagy elég rossznak tartom, úgy érzem, igazán csak franciául tanultam meg a hatavanas években tanulmányt írni. Amit novellát írtam, azok között azonban van olyan, amit jónak vagy elég jónak tartok. De hát ez az én nézetem.

MAJOROS TIBOR

Pörében él a nemzet

Pörben sohasem szenvedtünk hiányt,s Tömörkény óta tudjuk: a szegényember ne a törvényben keresse az igazát. Sztálin véreskezű barbársága, Hitler gonosz agyalása után szomorúan döbbenhettünk: az okos, a gazdag se. Pörlekedni mindenkoron gyalázatos. Sokkal bíztatóbb lenne, ha annyira megértők, embertisztelők lennénk, hogy Justitia istenasszony bátran nyakába köthetné a most még szemet takaró kendőt, avagy vidám integetésre használná csupán. Sajnos, a tüzet prüszkölő, polipkarú, sárkányfejes korrupció, az alattomos minotauruszt nyergelő hatalom ma sem enged nagyon e naiv ábrándnak. Gnóm fejéből szörnyagyarral vicsorít, féltve martalékát. S a tisztességesen galamblelkű ember pörbe rángatódik, ha akarja, ha nem. És a végén, ha világra segíti a bárányfehér igazságot, fájdalmasan, de híreli: a tisztességes pörök szükségesek!

Így vagyunk ezzel magunk is. A sajtóperek segítenek bennünket, erőt, bátorságot adnak a helytálló munkához. A hátunk mögött hagyott esztendő nagy morajlása volt a tiszakécskei érdemjegybotrány révén keletkezett pör, a nem mindennapi, bátor tanári föllépés közreadásáért.

Bármennyire is annak látszott, ez a pör már régen nem a mi ügyünk. Mindnyájunké, hogy okulhassunk és gyarapodhassunk. A tárgyalótermi csatározás a múlt béklyói horzsolta sebeket volt hivatott gyógyítani. Csúnya hegeket, erős vagdalkozások élénk helyeit észlelhettük jó páran, kik végigültük a több napos igazságtételi tortúrát. A magára maradt magyar falu, a közélet posványába fulladt kisváros tárta belső életét, a lealjasodó hatalom kétségbeesett rugdalódzásával, kényszerű szolgálói fulladás előtt csendes jajkiáltásával.

Pör volt ez a javából, csúnya és gusztustalan összecsapás. Földühödött káder-család rontott a munkáját szerényen végző kollégára, kiáltván: írásával belegázolt vezetői becsületébe! Az érdemjegybotrány megnevesített szereplői álltak a bírói ítélőszék elé, hogy tisztázódjék: kinek a hírnevén esett tulajdonképpen a csorba. Hetekig tartott, míg Justitia kései leszármazottjai kideríthették, hogyan is zajlott az utolsó magyaróra a Móricz Zsigmond Gimnáziumban, s azt megelőzően mi történt tulajdonképpen a tanácselnöki szobában. Ki kérte a továbbtanuláshoz meg nem érdemelt jobb jegyet és kitől? A kecskeméti városi bíróságon nem kevés munkájába tellett dr. Orosz Árpád tanácsvezető bírónak, Bóka József, Ott Józsefné népi ülnököknek, dr. Simonyi Sándorné ügyésznek, dr. Feldmájer Lívia és dr. Sinka Imre védekező, valamint dr. Madách Olivér támadó ügyvédnek, Polyákné Horváth Mária gépírónak, míg a megközelítően 200 oldalas tárgyalási jegyzőkönyvet elkészítette.

Indító oka, hogy a Petőfi Népe c. napilap tavaly június 8-i számában *Érdemtelen érdemjegyek* címmel földolgozta a rendhagyó magyaróra történetét, s ebben a meg nem nevezett Tisza-parti város párttitkárának Laci fiában Szürszabóék magukra ismertek. A tárcanovella szerzője Benke Márta, elmondta, hogy az írás valós alapokra épül, névtelen szereplőkkel. A buszon hallott először a gim-

náziumi botrányról, mivel Tiszakécskéről jár be munkára Kecskemétre. Segítette a közéletünk általános jelenségének Tisza-parti térképezését, hogy korábban ő is a gimnáziumban tanított.

Az összefonódást maga módján elítélő tanári cselekedetet állította a cikk középpontjába. Pontosabban, hogy csak az kapjon jobb jegyet, aki meg is dolgozik érte. Ha pedig ez az ősi tanári igazság csorbát szenved, mások is részeljenek belőle. A magyartanárnő az utóbbi módszert választotta. A kétesre állók osztályzatát fölkerekítette, hozzátéve, hogy a párttitkár és a zöldségfölvásárló szülők Laci gyermeke ezt sem érdemelte meg. Nem tudni, mi okból, de rendre elszalasztotta a gyengébb jegy javításának lehetőségét. A cikk bemutatta az utolsó magyaróra fagylalttal érkező tanulót, aki szokása szerint hanyagul vetette le magát a helyére, és idézte a magának sokat megengedő diák helytelenítő véleményét, amelylyel fölhívta a figyelmet a tanácsházán kért titoktartásra, vagyis, hogy az ott elhangzottakat a tanárnőnek nem lett volna szabad az osztály elé tárnia. A cikk megjelenése után országos üggyé dagadtak a tiszakécskei események, a rádió, a tévé, az újságok követték nyomon a fejleményeket. Vizsgálat vizsgálatot pattantott, lemondott Miskó István tanácselnök, fölmentését kérte Szűrszabó Lászlóné, a pártbizottság titkára, majd a vizsgálatokat az erre hivatott tanácsi és pártszervek illően lezárták. Megállapították, hogy Szűrszabóék nem kérték a jobb jegyet a továbbtanuló fiuknak, a tanárnő és a tanácselnök is vétett kicsikét. Ezek után a kécskei tanácsülés visszahívta elnöki székébe a *„sajtó által meghurcoltatott"* tanácselnökét. A kitálaló tanárnő, korábbi elhatározás okán más munkára irányította életét, föladta a másfél évtizedes tanári állását.

A dolgok láthatóan nyugodt mederbe terelődtek, mígnem a háborgás hullámainak ültével Szűrszabóék is elégtételt kívántak. A zöldérttelep-vezető és rakodómunkás fia nem értett egyet a cikkben foglaltakkal, és pert indítottak a család becsületének visszavételére. Követelték, hogy a bíróság a jog pallosával sújtson le a hírnév rontóira. Fizessenek tettükért, írják meg a történtek ellenkezőjét. Elsősorban, hogy a párttitkár anyuka gyermekével nem kivételeztek az iskolában, a magyartanárnő nyilvánvalóan szándékosan vezette félre az embereket, mikor azt terjesztette, hogy ők berendeltették a tanácsházára a jobb jegy kicsikarása végett. Ilyesmire a nagytekintélyű Szűrszabó család nem vetemedett volna sohasem, hiszen még az ükszülők is Kécskén éltek, bajuk törvénnyel soha sem volt. Szenvedjen az, aki ezt megérdemli, hiszen kiderült azóta, ki is járt benn jobb jegyet kérni a fiának...

Szűrszabóék követelődztek, hogy a hazug újságírót a cége tiltsa el a munkájától, saját pénzén jelentesse meg, hogy ők sohasem kértek érdemtelen érdemjegyeket, az ügyben érintett igazgatóhelyettes nem a barátjuk, a tanárnő meghajtotta Lacit magyarból, érettségi előtt, hogy idegileg kikészülve vágjon neki a fölvételt eldöntő tornagyakorlatoknak, hiszen biológiából, történelemből és testnevelésből kellett csak bizonyítania a jövőre termettségét. Bűnhődjenek, kik elütötték a családot a jó hírnév viselésétől, mert bizony az első újságcikk óta komoly hátrányuk származott. Mindenki azt gondolja, hogy most már ők is beletartoznak a társadalmi potyások népes táborába, holott ők a szocializmus leghűbb szolgálói. Szűrszabó apuka egyik — a per előtti — hadakozó levele szerint: „a tanárnő a társadalom perifériájára szorult életvitelével, barátnőjével Benke Mártával együtt".

A faluvárosi kádercsalád a hatalom erős bástyáit maga mögött tudva, indította törvényi támadását a párt, a tanács, a népfront és a tantestület védőpajzsát erőül tartva. Nem adva szikrányi esélyt sem a tisztesség zsombékján toporgó

fegyvertelen pedagógusnak, még akkor sem, amikor ő a nyilvánosság pusztájába kiáltott.

Emiatt is ígérkezett nem mindennapinak a pör. A jó hírnév védelmét tűzte a zászlajára, ahogy a támadó ügyvéd ezt az ide illő jogi kifejezéssel, annak rendje s módja szerint, kérte. Fő okként jelölve, hogy sötét színben tüntette az újság a talpig becsületeseket. Jöttek is az ide illő tanúk, kik mondták, hogy teljesen igaz, amit Szűrszabóék állítanak. Elsősorban Laci barátai jegyemelésében majdhogynem érintett, tovább tanulni szándékozó társai, a jóindulatú tanácselnök, igazgatóhelyettes, ki matematikatanára volt Lacinak, a tornatanár, aki az erősödést segítette, és a koronatanúnak hívott Kass Ferenc úriszabó, ki a ballagási öltönyök készítése közben határozta el, hogy bemegy gyerekkori játszótársához, a tanácselnökhöz. Mindazért persze, hogy továbbadja szülőtársai panaszát a magyartanárnő oktatási módszereire, mert szerintük az kívánnivalót hagyott maga után. S mindezt írásba foglalta még a cikk megjelenése előtt. De határozottan állította fél évvel később is, hogy ehhez Szűrszabóéknak semmi köze. Ők ártatlanok az ügyben.

Az nyilván a dolgok utólagos lejátszásának tudható be, hogy az időpontok, a történések sora nem mindenben egyezett, s az egyik tanú nem azt mondta mint a másik. A cikk állításai szinte lesöpródtek a bátor és szavahihető kiállásoktól. Vagyis, lényegében megtörténhetett az a föltételezés, amire az újságíró rávilágított, de nem úgy volt. Például a fagylaltozás sem igaz, mert úgy került be az újságba, hogy Laci „fagylaltot nyalogatva" jött be az utolsó magyarórára. Holott valósághűen kiderült Szűrszabó Laci elmondásából: mivel a biológiatanárnő meghívta párukat a szomszédos Maca fagylaltozóba, és ő semmiképp se szeretett volna hiányozni, ezért annyira sietett vissza, hogy a kezében lévő tölcséres fagyival volt kénytelen beülni a rendhagyónak kiáltott, fontos magyarórára. De nem nyalogatta, hanem egyből bekapta az ujjnyi maradékot. Az is csak rosszindulatú igazságferdítése volt a Petőfi Népe újságnak, hogy az osztályfőnöki óra helyett otthon zenét hallgatott, vallotta Laci — mert az csak annak tűnhetett: Ugyanis, nem történt más, minthogy az óraközi szünetben is testépítő erőgyakorlatokat végző fiú, hazaszaladt tisztát cserélni, s épp akkor csörgött a telefon, pechére ő fölvette, mint jól nevelt gyerekhez illik, és elképzelhető, hogy szólt a rádió, mert reggel bekapcsolva felejtették. Emiatt hihette az osztályfőnök azt, hogy ez zenehallgatás. Elképzelhető, hogy így történhetett, mivel a behívatott osztályfőnök erre már nem tudott pontosan visszaemlékezni a tárgyaláson.

Viszont határozottan eszébe jutott — mint általában mindenkinek a Szűrszabóékat mentők közül — a per okán aprócska jelentéktelen epizód, mint például az, amely szerint Laci kedvéért lezárták a tornatermet és a többiek kint tornáztak a hideg udvaron. Megtudtuk, hogy a tanácselnök a kádergyerekekre utaló legyintő megjegyzését se konkrétan Lacira tette, hanem úgy általában mindenkire. Nem is mert volna ilyen badarságot rámondani, mert annak ellenére, hogy a párttitkár anyuka vezetőtársa volt ugyan, de a Laci gyereket különösen nem ismerte. Arról viszont kérdezés nélkül is határozottan vallott a bírónak, hogy Laci az órán tett kijelentése — „Tudja tanárnő, önnek ezt nem szabad lett volna itt elmondani" — értelmezhető kétségbeesett és nem fenyegető hangsúllyal is. Mint később kiderült, Miskó István ezt Szűrszabónétól hallotta így telefonon, s ennek azért volt jelentősége, mert Laci védekezéskor mindvégig karakánul kiállt a „kitalálás" szó mellett, miután emlékezete szerint ő az „elmondani" helyett biztos, hogy a „kitalálnia" kifejezést használta az újságban is közzétett magyarórán.

A támadók egyik koronatanújaként helytálló idős Kass Ferenc, aki két ki-

tűnő tanuló gyermeke miatt 24 évig nem ment panasszal a tanárok ellen, azt erősítette a bíróság előtt, hogy saját elhatározásából szólt a tanácselnöknek az utolsó iskolai héten. Veszélyben volt Feri fia kitűnő eredménye — állította —, Tajti tanárnő le akarta őt osztályozni magyarból, akárcsak két, megnevezni nem kívánt szülőtársa gyermekét is, akik szintén továbbtanulásra jelentkeztek. Ezen fölháborodott, jogtalannak tartotta, és kereste ugyan az illetékeseket, de végül a tanácselnökhöz fordult segítségért.

A bíró kérdezett:

— Az I. rendű felperes volt az említett szülők egyike?

— Mégegyszer mondom, nem hatalmaztak föl a nevük közreadására, de azt kijelenthetem, nem Szűrszabó Lászlóék voltak nálam a panasszal.

Miután föltételeződött, hogy a sajtó a tisztakécskei tanácselnököt „erkölcsi nullává kívánja taposni", Kass Ferenc úriszabó lendületbe jött, és a cikk megjelenése után levelet, tíz aláírásos hivatalos beadványt írt az MSZMP Propaganda Osztályához, és két szülőtársával személyesen vitte be Tiszakécskére. Hogy mi lett a sorsa, csak sejteni lehet, de annyi biztos, hogy a bírói tanács elnöke másik beadványt olvasott föl, amelyet szintén Kass Ferenc írt, de az mást tartalmazott, mint az első, iktatószám és bélyegző nélküli koronapapír. Tagadta a megszorított Kass szülő, hogy összebeszéltek volna a jobb jegykérés ügyében Szűrszabóékkal. A végén aztán annyira összevissza kavarodott minden, hogy egy lett a vége: Kass Ferenc, úriszabó kisiparos semmi terhelőt nem mondott a jó nevű Szűrszabó családra. Hivatalosan kijelentette: a tanácselnöknél tett látogatása előtt nem beszéltek egymással gyermekeik magyar jegyeiről. Saját szándékát csupán az erősítette, hogy az egyik szülői értekezleten elhangzott Tajti tanárnőre: „de baj nekünk, hogy ilyenre vannak bízva drága kincseink."

Mégis rés támadt az erősnek hitt bástyafalon. Előbb Tajti Erzsébet, majd az osztálytársak tanúskodása más színben tüntette a támadókat. Egyikük úgy jellemezte a szavahihető Kass Ferencet:

— A cikk megjelenése után Kass apja fölkereste édesapámat, aláírásokat gyűjtött, ekkor, olyan zavaros — ki kell javítanom: nem zavaros, cseles előadása volt, melyből nem derült ki, hogy elismeri-e vagy sem, hogy része van a dologban... Olyan agyafúrt ember, hogy az már művészet, ahogy ki tudja magyarázni a dolgokat.

Azt már egyértelműen megtudhatta a tárgyalás népes hallgatósága, hogy osztálytársa, Labancz Rita, egyáltalán nem kertelt Laci ügyében. Íme a társadalmi összetartozásról alkotott véleménye:

— Úgy gondolom a mai helyzetből, hogy az ilyen vezetők mind összetartanak. Amikor a történelemóráról kimentem sírva (az igazgatóhelyettes antipedagógusnak nevezte a tanácsházi titkot kifecsegő társát — szerk.), odajött hozzám a történelemtanárnő, és rájött, miért sírok. Azzal vigasztalt, hogy ne féljek, majd jön a peresztrojka, mert most az ilyen vezetők összetartanak, mint az aranka futónövény.

A rossz nyelvek szerint, az időközben történt változások miatt „faluhatalom már nem az a hatalom", mint történéskor, de ezt természetesen nem fogadhatjuk el igazként. A tavalyi májusi pártértekezlet nem hozhatott gyökeres változást ily hamar, a kulisszák, a politikai paravánok mögött zajló cselekedetek, a szertefröccsenő szóáradat viszont nem érdekelheti az ítélkező bíróságot. A tárgyalótermi csatározáson ezernél több aprólékos bírói kérdésnek kellett elhangoznia, mire valósághűen lejátszódtak ismét az iskolában történtek, mivel a per erre hivatott csupán. Minél jobban belemerültek a részletek szálazásába, annál jobban tisztázódott, hogy érettségi előtt Laci csak a főiskolai felvételire koncentrált, a

többi tárgyat többé-kevésbé hanyagolta. Deli Ágnes szerint, Laci több osztálytársával fölényesen viselkedett, s lehet, hogy az anyukája beosztása miatt nézte le őket. Szavaival: — Annak ellenére sokat hiányzott történelmi fakultációs órákról, hogy ő abból fölvételizett... A tavaszi szünet előtt elterjedt a hír, hogy ő a fölvételijére készül, és igazgatói szünetet kapott. Mindenki föl volt háborodva az osztályból amiatt, hogy sokan készültünk fölvételire, és mi nem kaptunk szünetet...

A mindvégig fegyelmezetten viselkedő Laci gyerek a sokadik hasonló fölvetésre később türelmét vesztve, kicsit indulatosabban tán a kelleténél, azt fejtegette, hogy ha az osztálytársainak is lett volna annyi sütnivalójuk, fölérik ezt észszel. Ő utána sem szaladt egyetlen tanár sem, hogy „nesze itt a szünet".

Nem derült ki pontosan, mennyi időt tölthetett távol az órákról Laci, mert az osztálynaplóba nem minden hiányzás került be, egyik nevelő a tavaszi szünet előtti hetet, másik az utánit jelölte meg igazoltnak a sikertelen főiskolai fölvételihez.

— A hiányzásai közül az szúrt szemet — hallottuk Ritától —, amikor fölkészülés gyanánt a tornaterembe járt, meg azok az esetek, mikor Pestre ment edzésre. Több ilyen alkalom volt, emiatt egy-egy napot hiányzott. Volt amikor előtte szólt, de nem mindig. Utóbb azt furcsállottuk, mikor osztályfőnöki órán igazolni kellett ezeket, azt mondta: este kapta a telefonokat... Végén nevettünk rajta, mert gyakran olyan napokra esett ez, amikor dolgozatot írtunk.

A meg nem írt dolgozatok bizony a későbbiekben is sok nem kívánt percet hoztak Lacinak. Erősen kellett cáfolnia azt az osztálytársi észrevételt, hogy neki bizony kijelölték, melyik bekezdést kell megtanulnia a pótláshoz. Elhangzott az a kellemetlen eset is, amikor szegény Lacinak nem sikerült valami jóra a matematikadolgozata és félhangosan kifakadt a nagytiszteletű igazgatóhelyettes és egyben társadalmi tanácselnök-helyettes Gyapjas Lászlóra: — „baszd meg tanár úr, a jövő heti káposztád ott fog elrohadni." — A fültanú erősítette: „ezt a tanár úr nem hallotta, mert nem neki szánta mondani, csak a mi körünknek, mérges volt, kipattant belőle...".

Ez a kijelentés fényesen igazolhatta volna Szűrszabóék támadásának alapját — amely szerint az újságíró hazudós, miután föltételezte, hogy Laci szülei jóban vannak az igazgatóhelyettessel —, mert aki ilyet mond az apja barátjára, azok biztosan nincsenek jó haveri kapcsolatban. Többször elhangzott: valóban szinte alig ismerik egymást, alkalmakként a testületi munkakörben hozza össze őket a kötelező pozíció (ünnepségek, bizottsági kötelezettségek stb.). Sőt, Laci gyerek arra is tudott magyarázatot adni, miért beszélhet ellene az egyik s másik, igazán elfogult osztálytársa, így például a lakiteleki Labancz.

— El kell mondanom — állt föl a székről a kisebb alperes —, hogy az egyik órán Rita nekem levelet írt, és alkalmat kért arra, hogy délután találkozzunk. Ez azért is furcsa, mert más róla nem tudott ilyen fiúkapcsolatról. Én ettől elzárkóztam, és megígértem, hogy soha nem mondom el senkinek. Most mégis meg kellett tenni a vallomása után...

— Nem szégyelled magad! — harsant a mondatába az egyik hallgató a padsorokból, de nem mondhatta, mire értette ezt, mert a bíró rendre utasította a magáról megfeledkezett felnőttet, aki természetesen elnézést kért a kifakadásért. A tanú persze nyomban visszautasította, mondván: soha nem írt ilyesmit! Mivel a pörölő kádergyerek nem tudta a levelet felmutatni, a bíróság nem vett tudomást az övön alul csúsztatott papírfecniről.

Jegyzőkönyvbe vétetett viszont, hogy mi hír járta akkoriban a föltételezett hivatali csatárláncról. Eszerint, mikor Laci megtudta, hogy a magyartanárnő el-

mondta a tanácsházán történteket, hazaszaladhatott, fölhívta az édesanyját a pártirodán, aki átszólhatott a tanácselnöknek, s ő pedig az igazgatóhelyettesre csörgött rá a miheztartás végett. Aki aztán leteremthette a kartársnőjét. Persze ez mind csak föltételezés, soha senki nem fogja tudni bebizonyítani a jog mai állása mellett. Se biztos tanú, se igazoló papír nincs erről.

Azt, hogy a negyedik osztályt sikeresen befejező Laci jutalomkönyvébe valóban az osztályfőnök írta-e be, hogy „jó közösségi munkáért" vagy sem, az ítélkező tanács nem vizsgálta. A per végére ugyanis valamelyest csorbult a támadás éle, hiszen az ifjabbik László az ítélkezés előtt megbocsátott az újságírónőnek, haragját feledve visszalépett. Így az apának egyedül kellett bizonyítania, hogy a magyartanárnő nem ért a pedagógiához, rosszindulatú, és emiatt az ő fiát is elütötte az áhított testnevelési főiskolai polgárságtól, természetesen a személyiség jogainak védelme kapcsán.

A tanárnő állta a szórohamot, mindvégig a tanári becsületre, emberi tartásra apellált. Nyugodtságával, korrektségével látszatra azokhoz a helytállókhoz tartozott, kiket kiskorában megfertőzött a jótett szele. Akikben jó talajra talált a tisztesség, s nem volt hiábavaló a nagy elődök emberséges igyekezete. Az értékteremtő munka szószólójaként aprócska lámpásnak tetszett az éjszakában.

És ez az, amit manapság sokan nem értenek Tajti Erzsébet tanárnőben!

Miért vállal kilátástalan harcot, miért érvel sokadszorra is a tisztesség mellett? Holott ő már a rosszul működő felsőoktatás növendéke. A kontraszelekció gyermeke, a korrupcióval, elvtelen összefonódásokkal indázódott társadalmunk polgára. Minden esélye megadatott, hogy a többséghez csapódva ő is lelketlenül szórja a jó jegyeket; hatalmasságok, pozíciós emberek kiszolgálására áldozza tehetségét. De Tajti tanárnő nem ezt tette. Ady Endre, Németh László, Illyés Gyula, Csoóri Sándor nyomvonalára lépett. Hogy munkája valamelyest igazolódjék, volt tanítványai közül többen vállaltak vele sorsközösséget: nem tudták másként mondani a magyarórán történteket, mint az valójában megtörtént. Dr. Orosz Árpád, tanácsvezető kecskeméti bírónak nyilván ez is segített az igazság föltérképezésekor. A törvény szellemében utasította el Szűrszabóék követelését. Az időközben beálló változásokkal, a magáról megfeledkezett kádercsaládról szép lassan lehullott a hatalom cafrangos leple, és hiába irányult az ügyvédi praktikum a jó hírnév védelmére, a bírói tanács kimondta: igazat írt az újság, nem a tanárnő hazudott...

Indoklásul álljon itt részlet a történtek igazolására, a 15 gépelt oldalas ítéletből:

„... a gyakorlati tapasztalatok alapján a magyartanár, majd pedig vele egyezően az újságíró is okkal feltételezhette, hogy a tanácselnök konkrétan a felperes fiának érdekében *is* közbenjárt. Ennek logikus magyarázatát adhatta az a körülmény, hogy a felperes fiának felvételi esélyeinél az egy jobb osztályzatból adódó felvételi pontnak is lényeges szerepe lehetett, erre az osztályzatra viszont hozzáállása alapján — miután mind a próbaérettségit, mind pedig az utolsó beszámolási lehetőséget elmulasztotta — a jó képességei ellenére már valóban nem számíthatott nagy eséllyel azon a napon, amikor a tanácselnök magához hívatta a magyartanárát. Azt viszont Lakatos Józsefné és Tajti Erzsébet egybehangzó tanúvallomása alapján a felperes nem tudta bizonyítani, hogy nem kellett tartania attól, hogy a fia nem kapja meg a 4-es osztályzatot, mivel e tanúk vallomásai alapján csak az derült ki, hogy a magyartanár az előző keddi napon még kész volt a jobb osztályzat megadására, azzal a feltétellel, hogy a felperes fia a biztosított javítási lehetőséggel élni fog..."

„... a műfaj ugyanis azt feltételezi — szemben például a riporttal vagy tudó-

sítással —, hogy úgy beszél el egy egyéni, rendkívüli esetet, hogy az egy különleges esemény (gyújtópont) révén átcsap a társadalmilag tipikusba, azaz egy társadalmi jelenség ábrázolásába. Ez a társadalmi jelenség, az elvtelen hatalmi összefonódás pedig — amint azt a felperes fiának osztálytársai is az eset kapcsán tanúvallomásuk szerint felismerték (például telefonláncolat) — nem egyszerűsíthető arra, hogy egyes vezetők tisztségüket, beosztásukat egyéni céljaik érdekébe állítják. E jelenség másik oldalán állnak azok a pozícióban nem lévők, akik e vezetők barátságával, ismeretségével, bizalmával visszaélve, ezt a kapcsolatot felhasználják, a törvényes utat megkerülve, saját céljaik eléréséhez. Továbbá mindezeken túlmenően, vannak olyan vezetők, akiknél valamely kérdés fontosságát az dönti el, hogy az abban érintettek a hatalmi hierarchiában hol helyezkednek el, és eszerint differenciálva intézkednek. Az újságíró e jogának elvitatása ellentétes lenne a sajtótájékoztatás céljával, melynek a Legfelsőbb Bíróság Pk. I. sz. állásfoglalása szerint, fontos szerepe van a közgondolkodás formálásában, s társadalmi tudat alakításában, és általában a társadalmi atmoszféra teremtésben. Éppen ezért a perrel támadott cikkről nem lehetett megállapítani, hogy az a felperes személyiségi jogát bármilyen módon megsértette. Ezért a keresetét a bíróság mint alaptalant, teljes terjedelmében elutasította . . ."

Nagy volt az ő kísértésük . . .

*

Ráfoghatnánk, kis pöreink csöppében mutatják a tengert, mégse tehetjük, mert a kécskei közélet hátteréről vajmi keveset ismerhettünk meg. Annyit mégis említhetünk halk summázatul: régen többről van szó, mint érdemjegyekről! Tanács István Tiszakécskéről írott könyvében „egy aranykor végét" emlegetve foglal állást, bemutatva a mai falut. Őszintén sajnáljuk, hogy a szerző által a „hatalom mesteremberének" nevezett Miskó István tanácselnök, az ottani országgyűlési képviselőcsoport vezetője, mentelmi jogával élve, szolgálati pisztolyával vetett véget az életének. Jelzésül talán, hogy a hazugság emlőjén gömbölyödő Torzfejű Hatalom irgalmatlan trancsírozásra vetemedhet. Elvéve esélyét az igaztételnek.

TANULMÁNY

ÁGH ATTILA

A civil társadalom története a nyolcvanas években

I.

A KISGAZDASÁG NÉPI FELKELÉSE

A nyolcvanas évtized az elhúzódó válság kora, amely visszatekint az előzmények felé: mikor és hogyan jutottunk a válság állapotába, és hogyan kerülhetünk ki belőle? Az elmúlt négy évtized nagy fétiseinek egyike a nagygazdaság mítosza, annak feltételezése, hogy a gazdaság formalizált nagyszférája mint „nagyüzemi termelési mód" felfalja a gazdaság egyéb területeit — méreteiből adódó nagyobb hatékonysága és az ezt felgyorsító adminisztratív intézkedések révén —, és így a civil társadalom gazdasági szektora, az emberek mindennapi életével, háztartásával szervesen összenövő kisgazdaság a szocializmusban, úgymond, fokozatosan eltűnik. A kisgazdaság egyben a civil társadalom szereplőinek politikai autonómiáját biztosító szféra is, ezért beleütközött abba a törekvésbe is, hogy a civil társadalom politikai szektora, a kispolitika mint az egyesületi szektor teljessége, felszívható legyen a nagypolitikába, azaz az összes hatalmi-döntési viszonyok egyetlen centrumban koncentrálhatóak legyenek. A nyolcvanas években megfordult ez a folyamat, s mindjobban kinyílt a nagypolitika—nagygazdaság—civil társadalom „háromszöge", s az utóbbin belül az egyes dimenziók is mind önállóbb életet kezdtek élni. A civil társadalom felébredése a több évtizedes zsibbadtságból szorosan összekapcsolódott a „vidék panaszával" is, annak a fejlesztési modellnek a kritikájával, amely a túlzott centralizáció ámokfutásában (fő)várospárti és vidékellenes is.

A kisgazdaság népi fölkelése a hivatalos formalizált nagygazdaság halálos szorítása ellen a hatvanas években kezdődött a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. A szövetkezetek kérdése azonban nemcsak a nyolcvanas évek előtörténetéhez tartozik, mint a második nagy népi fölkelés előjátéka, hanem jelenéhez is, méghozzá kettősen, mint a kisgazdaság „filozófiájának" kimunkálása és a nagygazdasággal való jelenlegi oppozíciója, amely nemcsak előkészítette, hanem ma is alátámasztja a kisgazdaság egyéb formáinak expanzióját. Ezt a tényállást a közgazdászok általában elismerik, akárhogy is ítélik meg egyébként az első és a második gazdaság viszonyát: „Hosszabb távon nem rendezkedhetünk be arra, hogy az első gazdaságban végzett munka alacsony termelékenységét és jövedelmét növekvő arányban a második gazdaságban végzett munka és az így szerzett jövedelem pótolja. A kétféle gazdaság összekapcsolására a mezőgazdaságban jó megoldások alakultak ki, az iparban (az építőiparban és sok más területen) viszont az fenyeget, hogy a második gazdaság maga alá gyűri az első gazdaságot

[...], *az ipar kisebb, de jobban megfizetett létszámmal nagyobb teljesítményt nyújtana.* A felszabaduló létszám egy részét az ipar valós létszámhiánnyal küzdő vállalatai, más részét a tercier szektor veheti át, további részét a kisvállalkozások, ha a mainál sokkal nagyobb arányban nem második gazdaságként, hanem (biztosabb perspektívával, nagyobb dinamizmussal) főfoglalkozásként működnek. A kisvállalati szektor másutt megfigyelt innovatív, növekedést hordozó szerepét másképpen amúgy sem fogjuk tudni megvalósítani. Az összefüggések másik oldala: ha az állami nagyszervezeti formák helyett mindazon területeken, ahol a méretek ezt lehetővé és célszerűvé teszik, az egyszerűbb és hatékonyabb kisszövetkezeti és magántevékenységeknek engedünk teret, ez rövid idő alatt a legjobb képességű, vállalkozó kedvű szakemberek jelentékeny részét kiszívja az állami és a hagyományos szövetkezeti szektorból. (Nemcsak a jövedelmi arányok miatt, hanem az állami vállalatok jelentős részére jellemző belső irányítás és szervezet merevsége, a dolgozói aktivitást serkentő légkör és ösztönzés hiánya miatt is.) A mezőgazdaságban az első és a második gazdaság hatékony egymás mellett élését sikerült létrehozni, és célszerű fenntartani. Ahol viszont — mint az iparban is — az tapasztalható, hogy a második gazdaság a szervezettség, a vállalkozói készség, a fajlagos teljesítmény tekintetében sokszor felülmúlja az elsőt, ott az első és a második gazdaság viszonyának átrendezésére van szükség. Az ‚első' gazdaság valóban első, a ‚második' pedig kiegészítő jellegű legyen."[1]

Ez a hosszú idézet talán csak bocsánatos bűn, ha figyelembe vesszük, hogy a tárgyalt problematika szinte teljes, aktuális keresztmetszetét nyújtja. Jól tükrözi a védekező nagygazdaság helyzetét, megmerevedését és visszaszorulását, s annak a veszélyét is, hogy a gazdaságilag és jövedelmileg nem versenyképes nagygazdaság — mivel maga is formális-adminisztratíve szervezett — formális-adminisztratív eszközökkel igyekszik helyreállítani a fölényét. A védekező nagygazdaság elvesztve dinamikáját és innovatív jellegét, az utóbbi évtizedben minden oldalról ostrom alá került a második gazdaság részéről, s már belenyugodott a mezőgazdaságban elért kompromisszumba, de még keresi az ellenállás új és régi formáit egyaránt a második gazdasággal szemben az iparban. Az idézett fejtegetés jelzi ugyanakkor a második gazdaság formáinak nagy tarkaságát, széles skáláját is, s különös erővel hívja fel a figyelmet a „közép" jelentőségére a gazdaságban is: a nagygazdaságnak és a kisgazdaságnak egy hatékony nemzetgazdaságban nem szabad merev elkülönülésben és oppozícióban maradnia, hanem össze kell fűződnie középen, és át kell fednie számos formán keresztül, mint a közép- és kisvállalatok, kisvállalkozások és (kis)szövetkezetek, amelyek egyesítik a formális és informális gazdaság jegyeit és előnyeit. A hazai fejlődésnek legnagyobb strukturális gyengéje ennek a középnek a hiánya a gazdaságban is, de nemcsak a gazdaságban, hanem a társadalmi-politikai szerveződésekben is.

A kisgazdaság és a belőle kibomló társadalmi és politikai problematika tárgyalását tehát két felvonásban kell végrehajtanunk, előbb a szövetkezetek, majd a kisvállalkozások szemügyre vételével.

I. A KISGAZDASÁG ELSŐ OFFENZÍVÁJA — A SZÖVETKEZETEK

A kisgazdaság új „filozófiájának" a legpontosabb megfogalmazása Ferge Zsuzsának köszönhető, aki a piac vagy redisztribúció (azaz a gazdaság és az állam formalizált nagyrendszerei) vitában emlékeztetett a háromszög harmadik pontjára is: „Ha ismét Polányihoz nyúlunk vissza, találhatunk egy — többnyire elfelejtett — negyedik integrációs sémát is a piac, a reciprocitás és a redisztribú-

ció mellett. Ez az ún. oikosz-gazdaság, azaz az önellátó kisgazdaság [...], ez a gazdálkodási, egyszersmind termelési és elosztási forma a történelem folyamán hol alapvető, hol kiegészítő szerepet játszott — azaz, aligha elfelejthető tényező." Ezt a megközelítést megtalálhatjuk Donáth Ferenc és Juhász Pál alább felidézendő írásaiban is, s egészében véve a civil társadalom gazdasága sajátos ökonómiájának vizsgálata és sajátosságának előtérbe állítása egy olyan gondolkodói irányzat, amely végigvonul az elmúlt évtizedek történetén, s előzményei — nyilván szigorúan mutatis mutandis alapon — visszavezethetők a két világháború közötti népi írók gondolkodásához és még tovább. Mellesleg megjegyeznénk, hogy a kisgazdaság ökonómiájának kérdése nemzetközileg is a viták középpontjába került, amit jól jelez az újkeletű Csajanov-divat is, mivel Csajanov tárgyalta először széles ívben a kisparaszti gazdaság mint háztartás (oikosz) sajátos ökonómiáját, és bizonyos fölényét a piaci gazdasággal szemben. Mindenesetre az oikosz gazdaságelvének felemlítése fontos érv Ferge Zsuzsa számára, Szelényi Iván és Manchin Róbert — csak a formalizált nagyrendszerek viszonyára irányuló — koncepciójának bírálatában, aminek a lényegét az is mutatja, hogy míg a kisgazdaságot vagy második gazdaságot Szelényi és Manchin főleg, szinte kizárólagosan mint „kispiaci" gazdaságot veszi szemügyre, addig Ferge azt hangsúlyozza, hogy a termelés felé „oikoszjellegű", azaz önellátásra irányuló. Nem feladatunk eldönteni most, hogy ennek a szférának melyik fele fontosabb, az önellátó vagy a kispiaci, de annyit a bevezetőben leszögezhetünk, hogy az oikoszelv felidézése fontos paradigmaváltás: a kisgazdaság elvileg különböző a nagygazdaságtól, azaz az összes egyéb társadalmi tevékenységtől élesen leválasztott gazdaságtól, s nem annak mikrométerekre zsugorított formája, más ökonómiája, szociológiája, politológiája, sőt „filozófiája" van.[2]

A modern gondolkodás az absztrakciók elve. Adam Smith világa a társadalmi tevékenységformák — mindenekelőtt a gazdaság — szigorú differenciálódása és önmozgása. Ez a szétszabdaltság vált a modernség elvévé, amelynek korlátait az ellentmondásos haladás elvében már elemezte Marx, és nyomában — igen elvont filozófiai síkon — Lukács György is, valamint napjainkban — a marxi tradícióra mind ritkábban hivatkozva — a nyugatnémet társadalomtudomány. Ez utóbbi nyelvezetével fogalmazva azt mondhatnánk, hogy az oikoszgazdaság Magyarországon egyszerre bizonyult a hatvanas években „premodernnek" és „posztmodernnek": a tradicionális kisgazdálkodás formái a komplex életvitel „termelőerőivel" innovatívabbnak és rugalmasabbnak bizonyultak mint a felemás modernségbe belerokkant „ipari" nagygazdaság. Donáth Ferenc a *Tulajdon és hatékonyság* (1978) c. tanulmányában abból indul ki, hogy a termelés fejlődésének jelenlegi szakaszában a közgondolkodás szerint, a munka tárgyi feltételeinek elválasztása a közvetlen termelőtől a termelés fejlesztésének alapfeltétele — tegyük hozzá, ez a „modernség" és a formalizált nagygazdaság „deffiníciója" is. Donáth emlékeztet arra, hogy „a termelés hatékonyságát a tulajdoni viszonyok összekötik a társadalom nem szorosan gazdasági jelenségeinek világával", akárcsak arra, hogy a II. világháborút követően a hazai fejlődésben *„a termelés és a közvetlen termelő céljának egybeesése [...] olyan pótlólagos termelőerőnek bizonyult,* ami messzemenően pótolta az anyagi termelőerők hiányát". Juhász Pál a mezőgazdasági munka formális és informális szervezettségi formáit összehasonlítva az utóbbi vonatkozásában ugyancsak az oikoszgazdaság komplex jellegét emeli ki: „Az előbbi látványosabban, egyszerre tudja változtatni eszközeit és kooperációs rendjét, az utóbbi szabadabban kombinálja árutermelő tevékenységét az élet újratermelésének egyéb tevékenységeivel, folytonosabbá teszi az együttműködés változását, s természetévé képes tenni a feltalálás állandó folya-

matát." Ebben a vonatkozásban nyer konkrét jelentőséget a közelmúlt és a jelen vitáiban a tulajdonos közvetlen munkavégzésének magasabb termelékenysége a szövetkezetben, illetve a szövetkezeti tulajdonos jogai állami leszűkítésének és korlátozásának hátrányai a hetvenes években. Itt már a viták kitágulnak az egész állami tulajdon problémakörére, amit már nem kívánok itt követni, de felidézem Donáth Ferenc tanulmányának záró sorát: „vajon a munka és objektív feltételei tulajdonának különválasztása továbbra is előfeltétele az eredményesebb termelésnek?"[3]

A civil társadalom alaprétege gazdasági dimenziójának egyik pólusát se akarom idealizálni vagy abszolútizálni, sem az önálló-önellátó oikoszgazdaságot, sem pedig a nagygazdaságba többé-kevésbé integrálódott piacorientált kisgazdaságot, márcsak azért sem, mert ezeket a pólusokat széles átmeneti sáv, szürke zóna köti össze, s ezért itt inkább két párhuzamos dimenzióról van szó, mint két ellenséges pólusról. A mezőgazdaság mindenesetre a hazai fejlődésben a „modernség" hatékony és sikeres oppozíciójának bizonyult, fokozatosan hatályon kívül helyezte annak durva absztrakcióit, a termelés és a fogyasztás, a tulajdon és a (közvetlen) termelés, s egyáltalában az életet részszférákra daraboló társadalommodell újragondolására késztetett, beleértve a kiskultúra-kistársadalom (munkaidő—szabadidő elválasztása, emberi beruházás mint a munkaerő újratermelése és egyben fogyasztás stb.) és a kispolitika (a hatalmi-politikai viszonyok kiemelése a társadalomból és önálló szféraként velük szembe helyezése) síkjain. Egy olyan újragondolási folyamatot indított be, amely a munkaszervezéstől a civil társadalom általános elméletéig terjedő igen széles sávon erjesztő hatással volt, s ezért a „szövetkezet" kérdése a hazai elméleti fejlődés egyik nagy stimulásának bizonyult.

A civil társadalom első nagy megmozdulásának és „mezei" hadjáratának története tehát még a hatvanas évek elejére nyúlik vissza, s a szövetkezetekben-háztájikban megmozduló mezei hadak a nyolcvanas évek gazdasági és társadalmi autonómiát kereső civiltársadalombeli mozgalmainak jelmezes főpróbáját mutatták be. Két, mindmáig ható következménnyel kell számolnunk, egyrészt a „modernség" mezében fellépő gigantomán szocialista nagyipar világképének eróziójával és a formalizált nagygazdaság „diktatúrájának" fokozatos lebontásával, másrészt a gazdasági rezisztencia átnövésével a társadalmi-kulturális, majd a (kis)politikai rezisztenciába, amely a civil társadalom ébredésének, önszerveződésének és a defenzívából az offenzívába való átmenetének útvonalát és a fázisait megadta. A „parasztság" ennyiben élcsapata volt a hazai progressziónak, a valódi társadalmi-gazdasági modernizáció hordozója, és egyben szinte az egyetlen modernizált társadalmi osztály, mint a fenti modernizáció élvezője és hordozója. S ez már önmagában véve is a történelem fintora, és a megkésett, gyári szocializmusként érkező korai vagy államszocializmus mint kezdeti-kezdetleges és átmeneti szakasz keserű önkritikája: a modernizáció hordozójaként és zászlóvivőjeként hirdetett, sőt reklámozott munkásosztály alulfejlett marad és zsákutcába sodródik, mivel a „gyári szocializmus" idejétmúlt formáinak erőltetésével a struktúra-konzervatívizmus negatív spiráljába szorítják — válságiparágak „fellendítése" a hetvenes években mint „szabadtéri technikai múzeumok" létesítése — és vele szemben a tradicionálisnak mondott és passzívnak minősített, az államszocializmus ideológiája által lenézett és gyakorlata által állandóan visszaszorított „parasztság" pedig a fejlődés úttörőjének, s a civil társadalom újjáélesztőjének bizonyult.

A hatvanas évek szövetkezeti mozgalma történelmi lecke volt a kis- és szövetkezeti tulajdon hatékonyságáról, és az öntevékenység társadalomformáló ere-

jéről, s az egész magyar társadalom szívós reprodukciós képességéről. A „parasztság" olyan közvetlen és közvetett társadalmi hatásokat generált, amelyek, legalábbis részben, kompenzálni tudták az önlefékező szocialista modernizáció hátrányait a makroszférában a hetvenes években, s a nyolcvanas évtizedben a civil társadalom második nagy népi fölkelését előkészítve a szélesebb körű nemzeti megújulás előfeltételeit is előkészítették.

Világosan meg kell fogalmazni tehát, hogy a kisgazdaság népi felkelésében az első roham a mezőgazdasági szövetkezetekben igen sikeres folyamat volt, kisugárzott a társadalom egészére, de a nyolcvanas évek elejére már elakadt. A legutóbbi törvénytervezetek nyomán 1988 őszén egyértelműen megfogalmazza ezt egy téesz-elnök képviselő, aki szerint a szövetkezeti forma a jelenlegi szabályozottságában már elavult, s maga is alapos reformra szorulna: „A termelőszövetkezeteket pedig lépéshátrányba kényszerítették — folytatta az elnök —, hiszen a szövetkezeti formában nincs lehetőség a vagyon mobilizálására. Ez a forma gránitkemény az új lehetőségekkel szemben. Ezt a gazdálkodási formát pedig azért sem szabadna háttérbe szorítani, mert ez nemcsak gazdasági ügy, hanem politikai is, amint a foglalkoztatáspolitikáról beszélünk."[4] Most nem kívánok a szövetkezetek és a részvénytársaságok hasonlóságának és a különbségének kurrens vitájába belebocsátkozni, csak a tényleges korlátokat akartam jelezni, amely mögött az egész mezőgazdaság megtorpanása áll a nyolcvanas években. De a nyolcvanas évek elején már megindult a szövetkezetek által előkészített második roham is, a kisvállalkozások rohama a hivatalos gazdaság ellen, s ez előbb-utóbb visszahat majd az eredetileg innovatív szövetkezeti formára is. Addig is a tanulságok levonása elkerülhetetlen, hiszen a mai, élő viták már a kisvállalkozási fázisba ékelődve tárgyalják a szövetkezeteket is, s a kistulajdon, oikoszgazdaság és az öntevékenység kérdése megújúlva tér vissza a hajdani kert-Magyarország elmélet lényegesen átalakult örököseként az egész természethez való viszonyunkba belehelyezve a Liget-Magyarország képében.[5]

A (mezőgazdasági) szövetkezeti forma és szakasz történelmi és elvi tanulságai szerintem a következőek:

1. A civil társadalomnak saját gazdasága van, a kisgazdaság a maga sajátos törvényeivel, amelyet nem lehet a differenciált és formalizált nagygazdaság törvényeire redukálni, de ezt a szférát nem is lehet a nagygazdaságba teljesen felszívni, annak teljesen alárendelnie sem. Sőt, a kisgazdaság saját törvényei azt is jelzik, hogy e gazdasági szféra nem jobb vagy rosszabb a nagygazdaságnál — mondjuk alacsonyabb vagy magasabb termelékenységű —, hanem alapvetően más. A kisgazdaság szívósságának, életerejének és dinamikájának forrása az életmód komplexitása, a tevékenységformák kisebb differenciáltsága és rugalmassága, amely az oikoszgazdaság mint a legszélesebb értelemben vett háztartás önreprodukciós funkciója és a nagygazdaság felé nyitottság — mint kisegítő tevékenységek és kisgazdálkodási formák összegződése — kettős pillérén alapul. Az a megközelítés, amely a civil társadalmat mint lakosságot csak a fogyasztás oldaláról fogja fel, már eleve torzít, mert az ipari társadalom túldimenzionált logikáját és a civil társadalom tökéletes alávethetőségét tételezi fel, de még ez a passzíve felfogott civil társadalom a fogyasztásban is óriási hatalommal rendelkezik, hiszen a nemzeti jövedelem többségének, 80—90 %-ának felhasználásáról van szó.[6] Az embernek fogyasztógépre a civil társadalomban, és termelőgépre az állami társadalomban való szétválasztása nem veszi figyelembe a komplex életmód termelőerejét, rendkívüli hatékonyságát, a szabadidő felhasználhatóságát, a kistermelés-kistevékenység komplementer jellegét sem, de nemcsak ezt az óriási termelő potenciált tagadja, hanem legfőképpen a termelő termelését, magának

az embernek a reprodukcióját, amely döntően a civil társadalomban megy végbe, bár a termelő termelésének tudatos folyamatát, mint korunk követelményét számos közgazdász exponálta már, s tiszteletre méltó makacssággal ismétli és elemzi Garai László a hazai társadalomtudományban már legalább egy évtized óta, mint a fejlesztés alapvető vonását.[7]

2. Az erőltetett iparosításon alapuló „szocialista" modernizációban, a „puha költségvetési korlátok" világában csak egyetlen kemény korlát van, a „bérkorlát", mint az ember, a szubjektív termelőerő leblokkolása, és a civil társadalom óriási termelő és újratermelő potenciáljának leblokkolása, amely egyben a „szocialista" modernizáció önlefékező jellegének, kudarcának alapvető oka is. A politika az ipari társadalom termelés a termelésért logikáját a végletekig túlhajtva visszaprimitivizálja az életmódot, megszünteti az egyéni életvitelek dinamikáját, és ezzel megfosztja a nagytársadalmat is legsajátabb dinamikájának igazi forrásától. A kormányzat mennyiségében is, naturális volumenében is. meg akarja szabni a fogyasztás világát, s minimalizálni akarja politikai koncesszióként felfogva a termelés világát a civil társadalomban. A társadalmi fejlődés aszimmetriája világos ugyan — előbb liberalizálás mint a saját gazdaság engedélyezése, majd demokratizálás, mint mérsékelt helyi autonómiák —, de maga a gazdasági önállósulás is úgy jelenik meg a civil társadalom irányában, mint a politika átmeneti és bármikor visszavonható engedménye, amelynek látványos ciklusváltásaitól, ingadozásaitól sokat szenvedett a kisgazdaság. Politikai koncesszió tárgyává vált a kisgazdaságban annak nem csupán a nagytársadalom irányába nyitott pólusa — piacra termelés és a belőle kinövő kisvállalkozás —, hanem a legszűkebb értelemben vett oikosz jellege is, mint önmaga közvetlen újratermelésére irányuló része, másik pólusa is. Különösen bénító jellegű az egyéni tevékenység kezdeményező, innovatív jellegének visszafogása a társadalmi túlszabályozás révén, valamint a termelésnek és a szolgáltatásnak kizárólagosan a formalizált társadalmi nagyszervezetek tevékenységi körébe való utalása. Ezzel az óriási — statisztikailag is megragadható, sőt exportvolumenében is ábrázolható — termelési potenciál kiiktatódik, illetve csak diszfunkcionálisan és illegálisan működhet, de kibontakozását mindinkább maga a háromszög másik két csúcsa, a nagypolitika és a nagygazdaság kényszeríti ki, közvetve azzal, hogy minőségileg és mennyiségileg újratermeli a hiánygazdaságot, illetve az alacsony életszínvonal az önkizsákmányolásig menően kötelezővé teszi a második gazdaságot, akár illegális formában is.

3. A kisgazdaság öntörvényűsége és az életmódoknak a bérkorlát általi eltorzítottsága után az ipari társadalomnak ebben a „szocialista" antiutópiájában — amely abszurditása miatt teljességgel sohasem valósulhatott meg, de mint törekvés, mindmáig érvényesül — a harmadik alapvető vonás mindennek a hatalmi-uralmi, azaz politikai dimenziója. A korai szocializmus mint államszocializmus sem volt ugyan totalitáriánus állam, de nagyon erős törekvést mutatott az egész társadalom és az élet minden vonatkozása hatalmi alávetésére és az uralom sajátos szférájaként való, fölülről-hierarchikusan történő megszervezésére. Nemcsak a civil társadalom intézményrendszerének szétverése, mint az autonómiák közvetlen formáinak megsemmisítése, mutatja ezt a törekvést, hanem közvetve az ipari társadalom abszolút uralmának kiterjesztése a civil társadalomra is, mint a lehetséges társadalmi-politikai autonómiák alapjául szolgálható gazdasági autonómiák megszüntetése. A negatív vagy antiutópiának ebbe a vonalába esik a kistulajdon radikális felszámolására és mindenféle kistevékenység korlátozására irányuló törekvés, magának az oikoszgazdaságnak a korlátozása is, amely növelhetné a fogyasztói szuverenitást. De legfőbb iránya a mindenkinek bérmun-

kássá való változtatására irányuló erőfeszítés, többek között a nők munkába állítása, amely kibontakozott formájában mutatja az állami paternalizmus politikai tartalmát, az összes emberi tevékenység állami felügyeletére való igényt, beleértve a gyermeknevelést, illetve a magánélet elhatárolásának törekvését és valódi, jogilag is védett „privacy"-ként való kibontakozásának megakadályozását. A negatív utópia tehát összesűríthető abban, hogy nemcsak az abszolutizált társadalmi tulajdon jelent meg torz formában, állami tulajdonként, hanem minden tevékenységforma államosításának törekvése is a társadalmasítás ideológiájának jegyében.

4. A mezőgazdasági szövetkezetek megjelenése — s egyáltalán a mezőgazdaság mint sajátos tevékenységforma — már eleve a civil társadalom kisgazdasága majd kistársadalma szabadságharcát jelentette az államszocializmus ellen, a gazdasági autonómia véglegesen fel nem számolható kis erődjeit az államszocializmus legerősebb szorítása idején is, amelyekből az ellentámadás a hatvanas években kiindulhatott. Ezen pozitív kiindulópont ellenére, amely összeköt a nyolcvanas évek mozgalmaival, látni kell a negatív oldalt is, a szövetkezeti szektort is lényegében államosították, formális jogi különállása — „csoporttulajdon" — ellenére állami vállalatként kezelték őket, tevékenységüknek minden részletébe kívülről és központilag beavatkoztak. Ez világosan mutatja, hogy nem a formális tulajdonviszony, hanem a tényleges hatalmi viszony és hatalomgyakorlási modell a döntő kérdés, amely a hetvenes években az ideológiai viták mellett és ellenére újabb államosítási roham áldozatává vált. A civil társadalom kisgazdaságának története tehát szélsőségesen ellentmondásos, az államosítás és a nehezen megőrzött és korlátozott autonómiák kettősségében, ahol az uralmi formák hol közvetlenek — jogi előírások, dotációk stb. —, hol közvetettek — politikai elvárások a párton keresztül, ármeghatározások, állami apparátus előírásai —, de mindenképpen az államosítás irányában sodornak, de mégis a szövetkezet úgy jelenik meg, mint a helyi demokrácia első fóruma és iskolája. A szövetkezetek állami alárendelése egyetlen egységes program keretébe illeszkedik bele, amelynek egyéb negatív következményei a településfejlesztés (nagy)városi preferenciája, az infrastruktúra-lakásépítés katasztrofális elhanyagolása, a termelés a termelésért elvén nyugvó erős minisztériumok költségvetési diktatúrája a gyenge minisztériumokkal szemben. Az ideológiai rémkép pedig az, hogy a kistermelés eleve kapitalizmust szül, holott Marx írásaiból ezernyi helyen kiolvasható, hogy a kistevékenység nem feltétlenül kisárutermelés, de a kisárutermelés is formációk hosszú során át vonul, mindegyikhez alkalmazkodva, s korántsem a kapitalizmus sajátja — arról már nem is beszélve, hogy napjaink alapelve a szocialista piacgazdaság — vagyis nem lehet ezt a tevékenységet és szervezeteit politikai gyomként tekinteni és állandó gyomirtásra berendezkedni. Pedig ez az állami gyomirtás és a kistevékenységnek a „kapitalista gettóba" bezárása még a nyolcvanas években is folyt és folyik, ide közvetlenül vezet át a szövetkezetekről zajló vita.

II. A KISGAZDASÁG MÁSODIK OFFENZÍVÁJA — A KISVÁLLALKOZÁSOK

A gazdasági reform megindulása és a szövetkezetek támogatása ugyanabból a „filozófiából" fakad, a háromszög mindhárom csúcsának forradalmasításán alapul, nevezetesen a nagypolitika decentralizálásán a nagygazdaság és a kisgazdaság együttes átalakításával. Nem véletlen tehát, hogy a gazdasági reform „atyjának" tekintett Nyers Rezső, a szövetkezeti forma legnagyobb támogatója

is. Már 1969-es interjújában világosan állást foglal amellett, hogy a szövetkezeti forma nem kevésbé szocialista mint az állami vállalat, s merő sztálinizmus ennek elméleti feltételezése, illetve a gyakorlata. (1988-ban visszapillantva a szövetkezetek elleni, 1974-től kezdődő állami rohamra, ennek neosztálinista jellegét is jelzi, tehát azt, hogy jórészt szovjet nyomásra ment végbe, a Szovjetunióban terjedt el a hetvenes években, hogy a tulajdonformák pluralizmusa veszélyes, ezért a szövetkezetet tulajdonilag magasabb szintre kell emelni, magyarán mégiscsak állami tulajdonná kell „továbbfejleszteni".) Nyers már a hatvanas évek végén is hangsúlyozta a kistevékenységek gazdasági optimumait is, nevezetesen a termelőerők koncentrációja nem minden területen hatékony, sőt számos területen a tendencia megfordult, és a kis méret vált technikailag és társadalmilag-gazdaságilag hatékonnyá. Így a szövetkezetek fennmaradásának oka nem a termelőerők fejletlensége, vagy a parasztság kistermelői tudatának elmaradottsága, hanem az, hogy „az egész társadalom számára előnyösebb, ésszerűbb és olcsóbb, ha bizonyos tevékenységeket szövetkezetek végeznek, nem pedig állami vállalatok. Így nagyobb a gazdasági hatékonyság, és közvetlenebb a társadalmi tulajdon érzete az együttműködő kollektívákban, ez pedig nagy hajtóerő a kis- és középméretű gazdasági tevékenységben." A szövetkezetek tehát nem „anarchikus elemek" a szocialista gazdaságban, sőt, annak pozitív és innovatív mozzanatai, amelyek a gazdatudat révén optimálisak és rugalmasak is. Itt már kibontakoznak egy gondolati paradigmaváltás alapjai, egy új társadalmi-politikai modell körvonalai, amely nemcsak a gazdasági demokráciát tekinti kiindulópontjának, hanem az önszerveződés elvét is, mégpedig egy olyan korban, amelyben a bölcs, tudatos-tudományos előrelátás a politikai vezetésben valóságos fétis volt, a spontaneitás címkéje pedig szinte feljelentésnek számított, politikai vádat, szinte kimondhatatlan obszcenitást jelentett, holott a civil társadalom szféráinak és szerveinek spontaneitása nem káoszt jelent, hanem igen hatékony önszabályozást-önvezérlést.

A civil társadalom — s azon belül a kisgazdaság — története azonban nem az elméleti felismerések mentén alakult, hanem a politikai visszarendeződés erővonalai mentén. Nyers Rezső 1984-es elemzése már ezekkel a tapasztalatokkal számot vetve, a kisgazdaságot a hatalmi harcok terepének tekinti, amelyben nemcsak az állam formalizált erői vesznek részt, hanem — mondhatnám — a civil társadalom szabadcsapatai is, legalábbis a passzív ellenállás, a *negatív hatalom* jegyében. Tulajdonképpen ennek a negatív hatalomnak az elvét fejti ki Nyers, amikor azt hangoztatja, hogy egyáltalán nem mindegy, hogy az emberek aktívan vesznek részt a társadalmi-gazdasági folyamatokban, vagy csak passzíve eltűrik azokat, ti. az emberek a lábukkal „szavaznak", amikor elhagyják a nem tetsző munkahelyeket, de a kezükkel is, amikor teljesítmény-visszatartással reagálnak az állami szabályozás diszfunkcionális jellegére, de pozitíve, „minden nemzeti erőforrás hasznosítására szavaznak, amikor tömegesen vesznek részt kisgazdasági tevékenységben, társadalmi munkában, saját háztartásuk építésében." Ezzel szemben az ipari társadalom negatív utópiájának szabályozási őrületét úgy minősíti, hogy „a naturális folyamatok központi irányítása soha, sehol nem valósult meg", ami nemcsak egy elavult tervezési modell kritikája, hanem annak a felismerése is, hogy az a „minden hatalom az államé" elven alapult, holott az emberek kezében, a civil társadalom világában is megvan legalábbis a támogatás megvonásának negatív hatalma.

1986-ban már újólag a gazdasági demokrácia kérdései kerültek Nyers koncepciójában előtérbe, többek között a jövedelempolitika nyilvános kezelését szor-

galmazza, annak világos megfogalmazását a radikális életszínvonal-megszorító intézkedések közepette, hogy kitől, mely rétegektől akarunk elvonni többletjövedelmet, s kinek, hova átcsoportosítani. Ennek fontosságát az adja, hogy a felvázolt történelmi ívből kitűnik a civil társadalom következetes kizsákmányolásának vonala, és a nyolcvanas évek szelleme a gazdasági demokrácia megsértésével a nagygazdaság számára való jövedelemátcsoportosítás, amely a legdinamikusabb mozzanat, az emberi tényező dinamikáját korlátozza: „1969 óta, majd újabban 1982 óta a magyar gazdaságpolitika új utakon jár abban, hogy a gazdaság mikroszférájában meghonosítsa a korszerű és szocialista típusú demokráciát. Elvileg már magunk mögött hagytuk a túlcentralizált direkt gazdaságirányítást, amely nem adta meg a gazdálkodó emberek számára a döntési szabadságnak azt a kritikus mértékét, amely a demokratikus gazdálkodásnak az előfeltétele. A vállalkozás és a gazdálkodás szabadságának minimumát ma már törvényes rendelkezések biztosítják, de azért a gazdasági kényszerhelyzetek vissza-visszatérő veszélyeket idéznek elő az adminisztratív kényszerbeavatkozások és korlátozások újratermelődésére, sőt szélesedésére, ami kétszeresen hatékonyságellenes: közvetlen gazdasági hatásában, továbbá közvetett módon az által, hogy a demokráciát korlátozza a gazdaságban, az emberi tényező értékét, szerepét csökkent a mikroszférában."[8]

1982, a kisvállalkozások engedélyezése, mint újabb fordulópont megemlítése, és az ellentmondásos fejlődés felmutatása már jelzi a nyolcvanas évtizedet mint az elhúzódó válság időszakát a kisgazdaság szempontjából is. A nyolcvanas években a kisgazdaság nemzetközileg is új vonatkozási rendszerben jelent meg a globális válság nyomán felvirágzott árnyékgazdaság elemzéseként, és az informális gazdaság ebből kibomló, szinte önálló diszciplinaként vett rendszerezéseként.[9] Magyarországon is beléptek ezen túlmenően új dimenziók az 1986. január 1-jével kezdődő új gazdálkodási renddel a tanácsoknál, amely az államháztartás kiadásai 22%-át jelenti, s a kisgazdaságnak ez a sajátos, „állami" dimenziója csak bővülni és erősödni fog a helyi hatalom kiterjedésével, és a kommunális tulajdonformák fejlődésével.[10] A második gazdaság ellentmondásos legalizálása továbbra is napirenden tartja a harmadik gazdaság, az illegális és láthatatlan jövedelmek képződését, s a civil társadalom szféráját közelről érinti az „informális birodalom" politikai döntési szférájának átcsapása a korrupció különböző formáiba is, mint a nyolcvanas évtized növekvő rákfenéje.

A kisgazdaság vonulatából a „szövetkezeti" szálat folytatva, és innen áttekintve a kisgazdálkodás-kisvállalkozás dinamikáját, rá kell mutatni arra, hogy szoros fölülről szervezettsége ellenére jelentős eredményeket hozott a civil társadalom saját gazdaságának — továbbá a kistársadalom és kispolitika aspektusának — legitimizálásában az 1987. februári, szegedi országos elméleti tanácskozás. Ez a fordulat mindenekelőtt Berend T. Ivánnál jelentkezett, aki az egyik főreferátumot tartotta, s ideológiailag is végigvezette a kistulajdon kitagadásának káros hatását, s ugyanakkor bemutatta statisztikailag is a civil társadalom óriási gazdasági potenciálját.[11] Egyéb hozzászólásokat is érdemes azonban felidézni, mert mutatják a kisgazdaság paradigmájának áttörését, és hatékony felhasználását a magyar fejlődés és a mai válsághelyzet elemzésében.

Sipos Miklós hozzászólása felidézte a magyar szövetkezeti mozgalom történelmi útját és modellértékű megoldását, de nem jelezte azt, hogy modellje nem abszolútizálható a nagygazdaság-kisgazdaság kapcsolatrendszerben, és dinamikájának forrásai már kimerültek: „A magyar kisgazdaságok, s közöttük kiemelten a háztáji gazdasági *történelmi útjára az a jellemző*, hogy az átszervezés időszaká-

ban fennmaradásuk ideológiai-politikai *engedménynek* minősült, amelyet átmeneti jelleggel a kisárutermelő parasztok szocializálásának ösztönző eszközeként használt az agrárpolitika. A kisgazdaságok funkciójának megváltozott társadalmi megítélése és gazdasági eredményeik alapján hazánkban az 1970-es évek közepétől kezdődően már a szocialista mezőgazdasági rendszer *modellértékű szerves alkotórészévé* váltak. Ebben a modellben egy sajátos történelmi kombinációban él egymással a kollektív munkára alapozott nagyüzem, és az egyéni, individuális tevékenységre támaszkodó kisgazdaság."[12]

A szövetkezeti forma — amely persze falun sem pusztán mezőgazdasági tevékenységeket fog át, hanem ipari és szolgáltatási funkciókat is ellát — lehetővé tette tehát a kisgazdaság kibontakozását — fele-fele arányban az önellátás és az árutermelés között megoszolva —, mégpedig otyan nagy társadalmi méretekben, hogy a földterület 12—13%-án a mezőgazdasági össztermés egyharmadát szolgáltatják. Jórészt „kiegészítő" tevékenységként működnek a kisgazdaságok, de bennük a magyar családok 60%-ának maradék-töredék munkaideje hasznosul. Valamennyi társadalmi réteg részt vesz bennük, fontos kiegészítő jövedelmi forrásként szolgálnak, évi 10%-os átlagos növekedéssel. A szabadidő hasznos eltöltésén és az egészséges életmód megteremtésén túl — sokszor nagyon is túl, éppen az ellenkezőjébe átcsapva, a megrokkanásig való túldolgozásba — hasznos funkciójuk a más célokra nehezen hasznosítható földterületek hatékony felhasználása is, valamint a hasznosságtudat, különösen az idősebb generációnál. Előnyeik és hátrányaik szorosan összekapcsolódnak — fejtegeti Sipos Miklós is —, nemcsak a túldolgoztatásban (különösen az állattartásnak van igen erőteljes életmódtorzító hatása!), hanem a nagyüzemi szektorhoz való kapcsolatban is, amely egyfelől pozitív a kölcsönösen kiegészítő funkciókban, de erősen negatív az árképzés, az inflációs hatás és az igen rossz eszközellátottság révén (kis munkaeszközök és szállítóeszközök stb.), egészében véve, még most is hiányzik a kisgazdaság háttéripara és infrastruktúrája. Érdemi áttörés csak úgy lehetne, ha a kistermelők autonóm érdekképviseleti szervezetet hozhatnának létre, amely megteremti a fenti hiányosságok kiküszöböléséhez szükséges tömegnyomást is. Hozzátehetnénk, hogy a kistermelésnek ez a társadalmi méretű önszerveződése nemcsak politikai szinten jelentkező kérdés, mint érdekérvényesítés, hanem a társadalmi szintű önszabályozás, mint piac kérdése is, ami a nagyvállalati tehetetlenség (Zöldért) miatt klasszikus anarchikus jelenségeket, ciklikus ingadozásokat mutat, az alacsony felvásárlási ár és az igen magas eladási ár kontrasztjával a termelőt és a fogyasztót egyaránt sértve. Itt is kitűnik az, hogy a gazdasági demokrácia a tervszerűség és irányíthatóság elemi feltétele, ha van elemi piaci mozgás, akkor lehet az önszabályozásba „utána" állami szabályozással belépni, s nem eleve azt helyettesíteni és kiiktatni. Ahogy Lengyel László fogalmaz: „Ahhoz, hogy tervgazdálkodás legyen, a piac eszközeinek meg kéne jelenni, hogy legyen mire tervezni."[13]

Pál József előadása Szegeden beszámolt a közel ötezer szövetkezet gazdasági erejéről — a szövetkezeti szektor a nemzeti jövedelem egynegyedét állítja elő —, de súlyos problémáiról is, hiszen a hetvenes években a „továbbfejlesztések" számos kárt okoztak, hiszen a törekvések „döntő része — főként a hetvenes években — az erőforrások összpontosítására, a szövetkezeti méretek megnövelésére irányult... Mindez azonban jelentős belső összeütközésekkel is járt. Hatásukra számos területen lazult a tagok és a szövetkezetek kapcsolata, csökkent az anyagi és személyes érdekeltségük, s ez végső soron fékezte a további gazdasági haladást." A szövetkezeteket tehát a hetvenes években szorította a politika nyomá-

sa a nagy és kevésbé hatékony méretek felé, amelyek éppen a szövetkezeti forma előnyét, rugalmasságát és személyes motiváltságát csökkentették, s ezt tetézte a mezőgazdaság külső-belső körülményeinek romlása az utóbbi évtizedben.

Megjelent azonban a szövetkezetek látóhatárán a „konkurencia" is, a még rugalmasabb kisvállalkozások és akár nagyobb vállalkozások — mint a részvénytársaság — formájában, ekkor még csak perspektívaként jobbára, de Pál József már erre reagálva fejtegeti, hogy a szövetkezetek jövője is a „koncentráció", de nem államilag kierőszakolt méretnövekedéssel, és szerinte részvénytársasági formában sem, hanem együttműködéssel: „A szövetkezetek eredendően *helyi* feladatok ellátására alakult demokratikus szervezetek, alapvetően ebben különböznek a tőkét koncentráló, s azt a legkedvezőbb (hazai vagy klüföldi) piacon befektető részvénytársaságoktól. Az elmúlt évtizedek jelenségei azonban parancsoló szükségszerűséggel követelték meg a szövetkezetektől is, hogy lépjenek ki a helyi szférából. Erre tekintettel fogalmazták meg a nagy dimenziójú szövetkezetek belső szervezetére vonatkozó szabályokat. Nagy hangsúllyal iktatták az alapelvek közé a regionális, országos és a nemzetközi együttműködés követelményét." A nyolcvanas évekig a szövetkezeti forma volt a legrugalmasabb, de ebben az évtizedben mindinkább a kevésbé rugalmas formák közé került. Pál József is érzi ezt, s úgy érvel, hogy a feladat a kisszövetkezetek gyors elterjesztése és szerepének növelése, valamint a társulások, mint a szövetkezetek szövetkezeti fejlesztése a feladat, de lépni kell a nagyobb tőkeérdekeltséggel rendelkező részvénytársasági forma felé is.[14]

A nyolcvanas évek közepétől mind szélesebb körben, és mind hangosabban folyik a mezőgazdaság megújításáról folyó vita, benne a földkérdéssel és az új gazdálkodási formák színrelépésével. Úgy tűnik, a magyar mezőgazdaság több sikeres évtized után — amelyek felgyűjtötték az ellentmondásokat is — elvesztette a lába alól a talajt, azaz a földet, s most újabb lényeges átszervezésre szorul.[15] A magyar mezőgazdaság valóban döntő szerepet játszott a reformok kezdeményezésében, és a válságból való kilábalásban a korábbi időszakban, ahogy ezt Sárközy Tamás is kiemeli: „A politikai megítélés — véleményem szerint helyesen — az volt, hogy a magyar gazdaság talponmaradását a 70-es évek végén, a 80-as évek elején elsősorban a mezőgazdaságnak és az élelmiszeriparnak köszönhette."[16] Most úgy tűnik, hogy a mezőgazdaság s annak kisebb-nagyobb szervezetei is válságba jutottak, belesodródtak a magyar társadalom válságfolyamataiba. Remélhetőleg a válságból való kilábalás általános folyamatának a magyar mezőgazdaság megújulása is fontos, megint csak kezdeményező része lesz, ehhez azonban az is szükséges, hogy a kisgazdaság újjászületésének egyéb vívmányai is beépüljenek a mezőgazdaságba, s általában a „vidék" civil társadalmába. (Ezt vizsgálja a következő tanulmány.)

JEGYZETEK

[1] Román Zoltán: *A strukturális átalakítás kritikus kérdései iparunkban.* (Társadalmi Szemle, 1987/12., 25—26. l.) A szerző síkraszáll a kis- és középvállalatok fejlesztéséért, de azt is jelzi, hogy az ipari kisvállalati szektor már most is jelentős gazdasági erőt képvisel, 500 000 főt foglalkoztat (100 000 főt a magánszektorban).

[2] Manchin Róbert—Szelényi Iván: *Szociálpolitika az államszocializmusban* (Piac, redisztribúció és társadalmi egyenlőtlenségek a kelet-európai szocialista tár-

sadalmakban) és Ferge Zsuzsa: *Zsörtölődő megjegyzések Szelényi Iván és Manchin Róbert tanulmányához* (Medvetánc — Magyar gazdaság és szociológia a 80-as években.). (Minerva, Bp., 1988., 166., 171—172., 204—205., 215. l. stb.)

[3] Juhász Pál: *Agrárpiac, kisüzem, nagyüzem* és Donáth Ferenc: *Tulajdon és hatékonyság* (in: Medvetánc, id. kiad. 27., 236., 259—263. l.) Lényegében ebből a szempontból tárgyalja a hazai „felemás polgárosodást" Lengyel László: *Politikai magatartás és gazdasági viselkedés egy kis ország jövőképében* c. ugyanitt újraközölt írásában, amelyben voltaképpen a civil társadalom nyugatias fejlődését, kulturálódását tárgyalja, utalva Hankissnak a második társadalomra vonatkozó koncepciójára is. (Uo. 54—56. l.)

[4] *Döntések már vannak... Utóhangok a parlamenti vitához* (riport Nagy Tamással, Magyar Nemzet, 1988., X. 18., 5. l.).

[5] Levendel László: *Egy ország gyógyítása* (Liget, 1988/1., 22—23. l.).

[6] A fogyasztás világa a maga eltörölhetetlen autonómiájával külön elemzést kívánna, itt csak a nagyságrendeket jelezhetem: 1960-ban a lakosság összjövedelme 118,5 mrd Ft, 1970-ben már 208,1 és 1980-ban 461,8, végül pedig 1986-ban 740,6 mrd Ft, amelynek egy részét a lakosság felhalmozásra-beruházásra, másik részét fogyasztásra költi, a mikrofölhalmozást és a termelő fogyasztást külön is meg kellene vizsgálni a civil társadalomban.

[7] Garai László ezt a kérdést legutóbb *A társadalmi válság természetének nyomában* (Tervgazdasági Fórum, 1988/3.) c. tanulmányában fejtette ki, bemutatva a magyar válságot a termelő termelésének megroppanása oldaláról is.

[8] Nyers Rezső: *Útkeresés — reformok* (Magvető, 1988., 112—113., 153., 218., vö. még 203—210., 229. l. stb.) és Ferber Katalin—Rejtő Gábor interjúja Nyers Rezsővel *Visszapillantás az 1968-as reformra* (Valóság, 1988/8.) címen.

[9] Vö. például *Building Constituencies for Economic Change: Report on the International Conference on the Informal Sector* (Held at the US Chamber of Commerce, Washington D. C. October 26—27., 1987., Edited by John Sullivan: The Center for International Private Enterprise). Az egyik résztvevő szerint Argentína GNP-jének 60%-a az informális szektorból származik (8—9. l.).

[10] *A Népszabadság kerekasztala* (1986. július 19., 5. l.) az új tanácsi gazdálkodás rendjéről összegez néhány gondolatot.

[11] Berend T. Iván referátumát és az 1982-es fordulat nyomán a „kicsi fölfedezését" annak szakirodalma nyomán feldolgoztam *A kicsi a szép? A demokratizálás szintjei Magyarországon* (Valóság, 1988/2.) c. tanulmányomban, ezért itt csak a „szövetkezeti" vonalra térek ki, és a társasági törvény felé vezető fejlődést vázolom fel.

[12] Sipos Miklós hozzászólását a *Közös gondolkodás a szocializmusról*, 3. köt. Kossuth, 1988., alapján mutatom be; 184. l., illetve vö. még 191. l.

[13] Győrffy Miklós: *Bagoly nappal* (Idegenforgalmi, Bp., 1988, 335. l.). Vö. még *Érdekvédelmi szövetséget terveznek a kistermelők* (Magyar Nemzet, 1988., IX. 15.).

[14] Pál József: *A szövetkezeti mozgalom új vonásai napjainkban (Közös gondolkodás a szocializmusról*, 2. köt., Kossuth, 1988., 374., 377. l., vö. még 372., 379., 383—384. l. stb.) 4700 szövetkezet a beszámolója szerint az aktív lakosság egynegyedével a nemzeti jövedelem egynegyedét állítja elő, nevezetesen a mezőgazdasági termelés 69, az ipari termelés 17, a lakossági szolgáltatások 50%-át. A szövetkezetekkel rokon elvek alapján létrehozott önkéntes, saját önkormányzattal rendelkező kisszövetkezetek-kisszervezetek száma megközelíti a 40 000-et (kisszövetkezetek, szakcsoportok, társasházak, munkaközösségek, polgárjogi társaságok). Ez a széles hálózat vagy gazdasági mikroszerkezet természetesen bekapcsolódik az egyesületekhez is, amiről Ádám Antal előadása szólt, hiszen az egyesület is alapíthat vállalatot-kisvállalkozást, bár kifejezetten gazdasági célra nem hozható létre egyesület (Uo. 393. l.).

[15] Vö. *Földpiac nélkül nem megy. Alternatíva az agrárreformról*, Népszabadság, 1989., I. 5., és *A magyar mezőgazdaság jövőképe*, Magyar Nemzet, 1989., I. 5. stb.

[16] Sárközy Tamás: *Egy gazdasági szervezeti reform sodrában* (Magvető, 1986., 25. l.). Vö. még Juhász Pál: *Zsákutcában van-e a magyar mezőgazdaság?* (Medvetánc, 1988/1.)

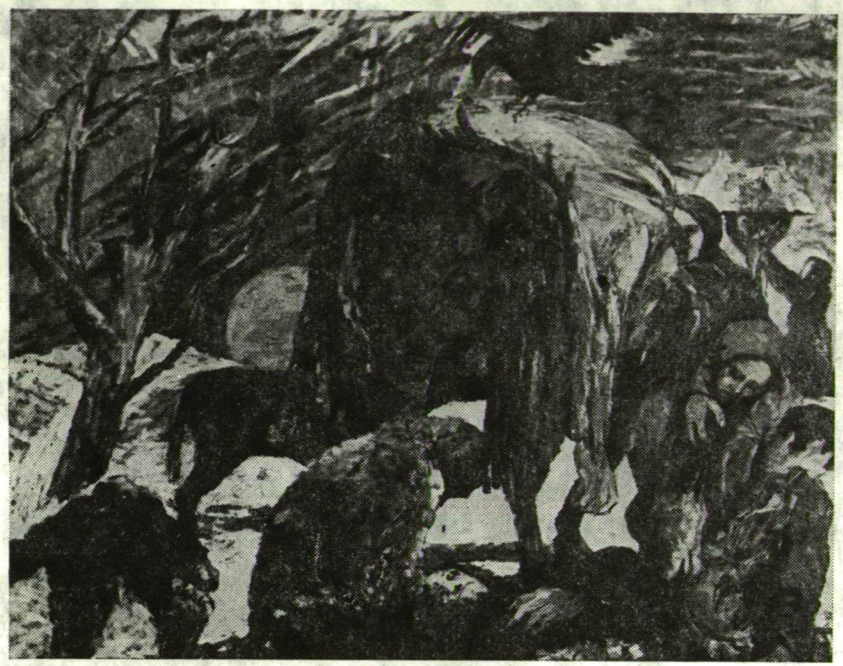

Madéfalva (1972)

FEJÉR ÁDÁM

Mi a kultúra, és hogyan gondozzuk a kultúrértékeket?

Az emberiség abszolútum, de az emberiség képviseletének tudatos programját az individuum hordozza, amely problématudatának egyetemessége ellenére sem lehet más, több, mint az egész része. Az individuum éppen egyetemes problématudata miatt szükségszerűen konfliktusba kerül a kultúrával, amely e történelmi hasadás előtt az emberlét természetes alapja, az emberlét normális árnyainak tudattalan őrzője, közvetítője. A bölcs sem nem teheti meg a dolgok mértékévé a maga részlegességét, sem nem mondhat le egyetemes problématudatáról, hanem tragikusan föloldhatatlan helyzetét demonstrálandó, mint minden bölcsek ősképe, Szókratész, önként kiissza a feléje nyújtott méregpoharat.

A bölcshöz hasonlóan a szent is eloldja magát az emberségét kialakító kultúrától, de míg a bölcset erre az abszolutum tudata, a szentet annak közvetlen tapasztalata ösztönzi. Amire a bölcs végeredményben csak reménytelenül vágyik, azt: az emberiség képviseletét a szent az önfeladás paroxizmusában beteljesíti. A szent vágya azért teljesülhet be, mert ő a bölccsel szemben a kultúrából kiválása, a kultúrával szembekerülése ellenére nem invidiuum, hanem személy, amely a kiválás, a szembekerülés tudatát nem fogadja el, amely az őt kivető kultúrával, mint minden szentek ősképe, Jézus, a „zsidók királya" — bár országa nem e világból való —, önmaga föláldozása árán közösséget vállal. Ugyanakkor ha az eszkatologikus vonatkozásoktól most eltekintünk, az eszmetörténet horizontján belül a szent sem több, mint a bölcs, mert bár ő megéli azt, amire a bölcs reménytelenül vágyik, közvetlenül, személyes áldozata révén a kultúra és a rajta túltekintő egyén közötti szakadást ő sem szünteti meg.

A bölcs és a szent ideálját következetesen megtestesíteni Szókratészen és Jézuson kívül senki másnak nem sikerült. Nem is sikerülhetett, mert Szókratész és Jézus egyben kifejezik és az utókorra hagyományozzák a bölcs, illetve a szent programja elégtelenségének tapasztalatát. Követőik, nyomukban minden szent és minden bölcs, anélkül, hogy tudna róla, anélkül, hogy számot vetne vele, a két magatartási modellt egymáshoz közelíti. Ha a középkori gondolkodás Platónt és Arisztotelészt időnként szentnek tünteti föl, az nemcsak naiv anakronizmus vagy kegyes csalás, hanem annak elismerése, hogy a lét fogalmának reflektálása, s ily módon a transzcedens isten közvetett filozófiai igazolása a szentség momentumának bevonására és egyben a bölcs szerepének viszonylagosságára mutat. Aligha vitatható, hogy amikor Pál apostol — nagyon helyesen és nagyon bölcsen — a Jézust el nem fogadó, a keresztséget fölvenni nem kívánó zsidóknak szemrehányást tesz, és az evangéliumot a pogányok közt hirdeti, eltávolodik a Mester által képviselt modelltől. Vagy később a szentként tisztelt egyházatyák egészen nyilvánvalóan nemcsak Jézusnak, hanem a hellénisztikus filozófusoknak is kiváló tanítványai. De a bölcs és a szent modelljének kiegyenlítése nem vezethet ellentétük föloldásához sem: a dogmák, ezek az ókor végén, a középkor kezdetén filozófiai nyelven megfogalmazott hitigazságok nem két közelítési mód szintéziseként kezelendők, hanem éppen ellenkezőleg: annak a fölismerését tükrözik, hogy a szent és a bölcs mint a kultúrából kivált és a kultúra véges közegén túltekintő

egyén két típusa együttesen, egymással szövetkezve sem lehet képes az emberlét végső kérdéseinek megoldására, és nem is szabad, hogy az egyén emberségének kárára ilyen titanikus vagy divinisztikus föladatra vállalkozzék.

A kultúrából kivált egyén mellett magának a kultúrának a szempontjával a középkori gondolkodás kezd számolni. Nagyon is szimptomatikus, hogy a középkor kezdetét a Nyugat-Római Birodalom fölbomlásától, s az utódállamok, Európa mai kultúráinak fokozatos kialakulásától datáljuk. Míg az egész civilizált világot egybefogó, s annak tarka színeit türelmesen, de egyben közömbösen vegyítő birodalom racionális gépezete tulajdonképpen a magát világpolgárnak valló bölcselő, vagy a magát e világon sehol otthon érezni nem akaró szent közege, az új államokban, melyek királyai a császárral ellentétben közvetlenül semmilyen egyetemes föladatra magukat nem érzik hivatottnak, nemcsak az egyén, vagy talán nem is elsősorban az egyén szentelődik meg, hanem a kultúra, a kultúrközösség, amelyet a király igazában képvisel. A kultúra ekkoriban már régóta nem az önfeledt emberlét természetes közege úgy, ahogy az Szókratész előtt volt, hiszen bebizonyosodott, hogy a kultúra, mint a rajta túltekintő egyén, maga is, viszonylagos, véges, de a középkor kultúra-megújító tevékenysége éppen abban áll, hogy számol a kultúrának ezzel, az akkor már csaknem ezer éve megtapasztalt végességével, viszonylagosságával, és azt úgy ellensúlyozza, hogy megszenteli, spirituális impulzusokkal oltja be a kultúrát, módszeresen gondoskodik a kultúrának az egyetemesbe, az abszolútumhoz kapcsolódásáról. Ebben az új, középkori problémaállapotban a hit tisztaságának, a dogmák sértetlenségének őrzése az azt megelőző későhellénisztikus viszonyokkal szemben — a nagyon is szembe tűnő látszat ellenére — korántsem az egyetlen és már nem is a legfontosabb föladat, mellette megjelenik és nála mind jelentősebb szerepre tesz szert a kultúrájában magát otthon érezni kezdő, mert a kultúrában az egyetemest, az abszolútat megtapasztalni képes egyén spirituális, intellektuális vállalkozókedve. A gótika misztikusainak rajongó Krisztus-követése, vagy a skolasztikának az a következtetése, hogy az intellektus föltétlenül értelmes, föltétlenül elvezeti az embert az igazságra, az orthodoxia védelmezőinek aggodalmaskodásával és az új gondolkodásmód némely félreérthető deklarációjával ellentétben nem egy korábbi állapotba való visszacsúszás, illetve nem is az antikvitás újjászületése, nem az egyén törekvéseinek elszabadítása, hanem minden értékes, maradandó teljesítményében a megújított, megszentelt kultúra abszolútumközvetítő képességének kamatoztatása. Bár ekkoriban sok szó esik az intellektusról, az individuumról, bár az a látszat, hogy az ész mindenható, hogy az individuum mindent a maga erejéből kezdeményez, a jelenség értelmezőjének a koreseményekben résztvevőivel szemben tudnia kell, hogy mint az eszmetörténetben sehol, semmikor, itt és ekkor sem abszolút igazságok hangzanak el, hogy a sok korabeli és a maga korában érvényes megálllapítása a maga viszonylagos nézőpontjából, az akkor rendelkezésre álló kultúrtörténeti tapasztalatok előterében, s e tapasztalatokat tévesen, de történetileg indokoltan abszolútizálva, a hiteles igazságot csupán közvetíti. A középkorból az újkorba forduló gondolkodás a szélsőséges és dezorientáló vélekedésekkel ellentétben sem nem talál rá az abszolút igazságra, sem nem esik valamely végzetes eltévelyedés áldozatául, a kor némileg szerényebb, de a maga nemében igen jelentős teljesítménye az, hogy következetesen működteti a középkori intézmények által kialakított struktúrát: az abszolútum tudatát hordozó individiuum és az abszolútum tapasztalatát közvetítő kultúrközösség módszeres egymáshoz rendelését.

Miközben a középkori gondolkodás tudatosítja az intellektusnak, illetve az individuumnak — az akkoriban már evidensnek vett kultúrába ágyazottság ese-

tén működő — abszolútum-megtapasztaló képességét, az emberi létezés középkori rendje az individuális problématudattal nem rendelkező, önálló intellektuális erőfeszítéseket nem tevő egyének: a hűbéresi mentalitást megtestesítő parasztok, nemesek, katonák tekintélytiszteletén, a kultúra, a társadalom számukra problématlan, föltétlen és a spirituális, vallási biztosítékok révén problémához általában valóban nem vezető személyes szolgálatán nyugszik. Az újkor a középkort akkor váltja föl, amikor — az itáliai reneszánsz kezdeményezésére — a lelkiségnek elsődleges szerepet tulajdonító, tekintélytisztelő személy helyett az intellektus föltétlenségében hívő individuum vállalja magára az emberlét természetes arányainak fönntartását. Bár a tekintélytisztelő személy önálló intellektuális teljesítményre nem vállalkozik, a lelkiségnek elsődleges szerepet tulajdonító hűbéri rend maga is — mindenekelőtt az egyház, a skolasztikus filozófia erőfeszítéseinek eredményeképpen — intellektuálisan beszabályozott volt. Hasonlóképpen az ész, a tudás mindenhatóságában bízó humanista nemcsak individuális problématudata, hanem egyben az abszolútum tapasztalatát őrző lelke, az ész mellé rendelt személyessége által mutatkozik képesnek az emberi jelenség egyensúlyának biztosítására, válik adott problémaállapot mellett az emberi együttélés rendjéről gondoskodó személyiséggé.

A középkori tekintélytisztelő személlyel szemben az újkori öntudatos személyiség intellektus és lélek, individiuum és személy kettősségét egyéniségében egyesíti, és történelmi szerepének betöltése magától értetődően vonja maga után az egyház világi, az intim lelkiismereti kérdéseken túli tekintélyének kétségbevonását. Azokban a nyugat-európai társadalmakban, amelyekben az intellektus föltétlen személyességének, az individuális lét föltétlen értelmességének skolasztikus tétele az antik latin civilizációból való közvetlen részesülés eredményeképpen a nemzeti kultúrában őrzött sajátos történeti tapasztalattal egybeesett, a társadalom szekularizálódása nem veszélyezette az emberi jelenség összhangjának fönntartását. Azokban a kultúrákban viszont, így a németben és az oroszban, amelyek a római birodalom civilizáló hatásán kívül maradtak, s amelyek az individualizálódás készségével és képességével szemben ismerték az individuum emberi jelentőségének viszonylagosságát, illetve azzal együtt a spirituális értékek károsodásának, a tömeglét eluralkodásának veszélyét, az egyház világi tekintélyének megdőlése katasztrofikus következményekhez vezetett, a humanista személyiség nem volt képes ellátni a gondolkodás újkori rendje szerint ráháruló föladatát. A 19. században, a német és az orosz kultúra elsőrangú európai szereplésének időszakában, amikor ez nyilvánvalóvá vált, az eszmetörténeti horizont szélesedésének következtében a kultúra, a nemzet történeti tapasztalatközvetítő szerepe tudatosult, és egyben képtelenül, torzan, az érzelmi azonosulásnak pozitív érvényt tulajdonítva a nemzeti kultúra a pozícióját vesztő individuummal szemben abzsolútummá értékelődött föl. A humánreprezentáció szerepét immár betölteni nem tudó, a nembeli lényeg hordozását elutasító, s az emancipáció útján megrekedvén, eszmei állásponthoz nem jutó, viszont annál hatalomvágyóbb, torz, irracionális módon, annál ambiciózusabb kisember önként lemond spirituális szabadságáról, és mint a nemzeti kultúra bálványának kultuszában magát fölmagasztalni kívánó alattvaló, önnön lelkének gyilkosa közveszélyessé válik.

Századunkban a gondolkodás az által újul meg, hogy a személyességet, a lelkiséget az — individuum, az intellektus, úgymond, evilági viszonylagossága, részlegessége miatt megosztott emberi létezésben — nem engedi közvetlenül érvényesülni, és a skolasztikus evidencia szellemében, de az újkori, szekularizált világképben az individuumnak a végtelenre irányuló, transzcedens reflexióitól, az élet kemény küzdelmei közepette is lankadatlan intim-spirituális kereséseitől

reméli a humán reprezentáció igényének teljesülését. A befejezetlenség értelmében vett végtelen fogalma, amely a középkori és az újkori univerzalizmus fölfogása szerint, de az antik, esztétikai jellegű világképpel ellentétben összeegyeztethető a tökéletességgel, a lelkiség, az érzelem, a személy közvetett intellektuális elismerésének tekintendő, amennyiben a minden véges állapotban részleges, csonka individuumnak mintegy érzelmi alapon megelőlegezi a tökéletességet. A személy intellektuális elismerése azonban nem lehet képes ellensúlyozni a személyesség közvetlen gyakorlásának tilalmát, s bár az individuumhoz kétségtelenül hozzátartozik a személyesség igénye, ezt az igényt hosszabb távon, valóban a saját erejéből teljesíteni nem tudja. Az európai eszmetörténet legutóbbi szakaszában az erőteljesen individualizált és egykori kultúráját elvesztő (még ha utólag racionális civilizációt is teremtő), s ezért egy nyílt, személytelen világképben a tömeglét állandó veszélyének tapasztalatát érvényesíteni képes amerikai nép, valamint a zsidóság volt elsősorban predesztinált ezen huszadik századi eszme elfogadására. Az emberiség mint abszolútum képviseletének programját hordozó, de elszigeteltségében az abszolútum tapasztalatától megfosztott huszadik századi individuum végső soron hiába tudatosítja az érzés jelentőségét, az intellektuális közvetítés miatt az személytelen szentimentalizmussá, vagy a végtelennel folytatott kétértelmű játékká válik, és a totális intellektualizálódás jegyében az individuum kiüresedéséhez, az eleven humánproblématudat elhomályosulásához vezet. Az emberi nem képviseletének humanista programja ebben a helyzetben elsikkad: egyfelől a szavak inflálódása miatt az a hamis látszat alakul ki, hogy az emberi teljesség már megvalósult, vagy különösebb személyes erőfeszítés hiányában is a legjobb úton haladunk felé, másfelől a jelen problémaállapot mellett egyre kevésbé mer bárki nyilatkozni arról, mit kell érteni tulajdonképpen rajta.

A lényege szerint részleges és viszonylagos individuum a nyugat-európai civilizáció által kialakított sajátos illúzió ellenére egymagában nem alkalmas az emberi lényeg hordozására. Az individuális teljesítmény csak akkor vezet emberileg elismerhető eredményre, ha a személy kinyilvánításának képességével, a magatartás személyességével társul. A századunkban fölgyorsuló, mintegy tömegméretűvé váló individualizálódással párhuzamosan a kultúra, amely a benne rejlő történeti tapasztalat révén a személyesség kinyilvánításához segíthetne, intézményes, arisztokratikus jellegének idejét múltsága miatt — mint egyszer már a hellénizmus korában — maga is merőben racionálisan megszervezett civilizációvá vált. A létében elszigetelt individuum tehát napjainkban a kultúrától mint bizonyos lelki-szellemi ösztönzéseket közvetítő életformától az embersége kiteljesítését lehetővé tevő ösztönzéseket hiába várja. A kultúra, amennyiben annak idején az emberlét kérdéseit valamely eredeti nézőpontból áttekintő eszmét alakított ki, azokban a kultúrértékekben él tovább, amelyeket fönnállása idejében létrehozott, s amelyek jövőbeli jelentősége az, hogy az emberlét értelmességét, hitelességét — minden, az adott kultúrmentalitást hordozó vagy vállaló ember számára — biztosítandó, az eszmét közvetítik.

Az újkor elmúlt századaiban az emancipáció — tulajdonképpeni lényegének megfelelően — eszmei-kulturális jelenségként értelmeződött. Minthogy azonban az eszméknek tévesen közvetlen dologi érvényt tulajdonító személyes-idealista gondolkodásmód végeredményben nem számolt a dologi vonatkozásokkal, az emancipáció liberális koncepciója megrekedt, zsákutcába tévedt. Századunkban viszont, amikor a liberális fölfogás ellenhatásaképpen az emancipáció dologi — részint anyagi-szociális, részint jogi-politikai — föltételei kerültek a figyelem középpontjába, azok teljesültével, a demokratikusan berendezett jóléti társadalomban az emancipáció befejezettnek nyilvánítottatott, és a személyes eszmehor-

dozás, a nembeli lényeg megtestesítésére való képesség látókörön kívülre került, lényegében elfelejtődött. Az emancipáció történelmi folyamatának beteljesítését csak attól várhatjuk, ha látókörünk kitágítása érdekében föladjuk azt, az intellektus és az individuum föltétlen értelmességét, személyességét (Aquinói Tamás, Duns Scotus) állító skolasztikus evidenciát, amely — a jelen eszmetörténeti helyzetben már indokolatlanul — gondolkodásunk rendjét mindmáig meghatározza, és a következtében kialakult intellektualizmus miatt elfedi az emberi jelenség lényegi paradoxitását. Az individuumot nem lehet az emberrel azonosítani, az individuum — pusztán saját képessége, az intellektus révén — nem alkalmas a nembeli lényeg hordozására. Az ember az individuumon kívül személy is, és az individuum meg a személy — akár tud róla, akár nem, akár elismeri, akár tiltakozik ellene — természetes módon igényli a kiválása előtt őt magában foglaló és jegyével az egyént megjelölő kultúrát. Az emberi jelenség individuum, személy és kultúra mint intellektus, lélek és személyessé tett test egymást ellenpontozó hármasságában jelenik meg, és az ember léte akkor harmonikus, ha egyik oldal sem rendeli maga alá a vele szemben álló másikat, nem akadályozza a másik két ellentétes tényező működését.

Az emberi jelenség paradoxitása a zsidó—keresztény vallás tanítása révén mintegy két évezreddel ezelőtt az európai ember történeti tapasztalatává vált. E paradoxitás mikéntlétének megragadására, az emberi jelenséget alkotó problémahalmaz értelmezésére, megvilágítására a tudatos gondolkodásban végbemenő létfelejtés, az emberi jelenség paradox teljességét az individuális problématudatra redukáló intellektualista felfogás uralma miatt nem kerülhetett sor. Ilyen jellegű vállalkozás kezdeményezéséről a problémákat érinthetetlennek, szentnek mutató, az isteni kinyilatkoztatásból származtató vallás, illetve a minden probléma intellektuális megragadását sürgető filozófia, tudomány egymást tagadó ellentétében nem lehet szó. Amíg a tudomány eredményeivel és a vallás normáival szemben, szemléletmódjuk egyoldalúságát leküzdendő, nem kap hangot az emberi jelenség hitelessé tételének igénye, addig valamely értelmes probléma megoldhatatlanságát, ugyanakkor valamely megoldhatatlan probléma értelmességét, realitását belátni, vagyis a paradox jelenségeket természetüknek megfelelő módon kezelni, tehát egyfelől megoldhatatlanságuk tudatában értelmező megvilágításukra törekedni, másfelől megvilágításuk célját kitűzve is megoldhatatlanságuk értelmességét belátni és betartatni nincsen lehetőség.

A humánproblémák paradox teljességét átvilágítani hivatott hiteles értelmezés teremtheti meg annak intellektuális lehetőségét, hogy a figyelem az eszmetörténet jelenbeli igényének megfelelően ismételten az emancipáció eszmei-kulturális összetevőjére, illetve ezen összetevő meghatározó szerepére irányuljon. Mint láttuk, az újkor elmúlt századaiban az individuum — a középkori tekintélyelv részleges továbbélése következtében inspiráló erejét megőrző — kultúra segédletével eszmehordozó személyiségként töltötte be humánreprezentációs szerepét. Ma, amikor a kultúra intézményesen biztosított történeti tapasztalatközvetítő képessége kimerült — jobb esetben a totális civilizáltság, de mindenképpen a kulturális széthullás körülményei között — az önnön humánreprezentációs képességét kritikusan szemlélő, de a reneszánsz által meghirdetett humanista programot továbbra is komolyan vevő, a humánreprezentációs szerepet betölteni kész individuumra az a feladat hárul, hogy a kultúrértékek hiteles értelmezése útján nyert szempontokat értékesítve, magatartását hitelessé tegye, és léte hitelessége érdekében — a hiteles magatartás erejével — minden különösebb intézményes biztosíték nélkül, főképpen és mindenekelőtt saját személyes individuális teljesítőképességére hagyatkozva, a kultúra varázskörét vonja meg maga körül, ve-

títse ki az emberi együttélésre. A kultúrát az emberi teljesség nevében újra kell, és a kultúrértékek hiteles értelmezése révén újra lehet teremteni. Az önmegvalósítás múlt századi programjáról egykor kényszerűen lemondó, és az emberi jelenség valódi arányait szem előtt tartani képes, az emancipáció útján való megrekedést fölismerhető individuum maga is motivált erre, és az individualizálódás tömegméretűvé válásának, jelentősége megnövekedésének korában e motivációnak képes is lehet érvényt szerezni.

Az intézményes, arisztokratikus kultúramodell lehanyatlását követően csak a hiteles szövegértelmezésen alapuló kultúraidézésnek van létjogosultsága. Az arisztokratikus intézmények szellemi szabályozó szerepe híján minden más jellegű kultúraápolás eltévelyedéshez vezet. Nem érdeke a kultúrának, hogy paradox lényegétől, a hiteles létre mutató eszmei tartalmaktól elidegenítve, hamis ideologikus értelmezésben mint pozitívan megadható társadalmi, történelmi célt, az individuum lelkiismeretén erőszakot véve, bálványozzák. A kultúra ügyének a maga spirituális szabadságát mindenek fölé helyező individuumra bízása, vagyis a kultúra spiritualizálása viszont a végeredményt tekintve a kultúratudat teljes kiüresedéséhez, a kultúrát jelentő — de a pozitív megoldásokat sürgető intellektus ítélete szerint semmire sem jó — problémahalmaz elhomályosodásához, elfelejtéséhez vezet. Nem az individuum jó vagy rossz szándékáról, bűnös önzéséről, befelé fordulásáról, vagy éppen ellenkezőleg, heroikus feladatvállalásáról van szó (az efféle moralizáló formulákat az egykori zárt világkép korszerűtlen beidegződései sugallják), hanem arról, hogy az individuum részlegessége, töredékessége, illetve a hamis humán reprezentációs törekvések következtében előálló torzsága miatt legjobb szándéka ellenére sem lehet képes a maga kezdeményezéséből a kultúra értékeinek ápolására, hogy a magánvaló létre közvetlenül irányuló magatartás nem lehet alkalmas az emberi jelenség egészének orientálására. Ha századunkban a maga részlegességét megtapasztalt, de humánreprezentációs szerepét egyelőre kritikátlanul megítélő individuum, bár a maga viszonylagos látószögéből, de egyáltalán vizsgálni, értelmezni kívánja a kultúrértékek igazságát, az csak azért van, mert korábbi meggyőződésének emlékét hordozva az értékek zömének — virtuálisan, intellektuálisan — birtokában van, többé-kevésbé elevenen őrzi tudatában a kultúra ráhagyományozott problémáit. De az individuum kultúraápoló jó szándékának csupán egy bizonyos szemléleti korlátoltság — az intellektus föltétlen értelmességének evidenciája — a forrása, amely ugyanakkor megakadályozza annak belátását, hogy az individuum lényege szerint nem lehet a kultúra pásztora, az individuális problématudathoz csak mint szervetlen emlékképek melléklődnek a kultúra problémái, majd később gátolja annak valódi fölismerését, micsoda veszteséget jelent ezen emlékképek fokozatos, de visszafordíthatatlan kitörlődése, elhomályosulása, s végül kizárja annak lehetőségét, hogy az individuum a maga pozíciójáról bármit is tegyen e folyamat visszafordítására.

Mivel az individualitás: az individuális problématudat hordozásának, a magánvaló lét valamiféle reflektálásának képessége maga is kultúratermék, minden individuum, minden individuális problématudat esetében lehetséges valamely létező, működő kultúrához kötődés, a kultúra mint az emberlét nem csupán intellektuális, hanem érzelmi és érzéki oldalát is szabályozó, a magatartásnak valamiféle egyezményes mértéket biztosító életforma egyetemes emberi jelentőségének elismerése. És hasonlóképpen: mivel minden mai európai társadalom spirituálisan megalapozott, az individualizálódás lehetőségét a nehézségek különböző foka és az időszakosan kialakuló történelmi zsákutcák ellenére is megőrzött kultúrmentalitás révén, illetve az európai kultúrközösségbe ágyazottság által mindegyi-

kük nyitva hagyja. Ugyanakkor nem minden kultúrának van eszméje, vagyis, az individualizálódási folyamatban nem minden kultúra alakít ki olyan eredeti nézőpontot, amely a magánvaló lét és az emberlét, az intim spirituális és a kulturális szempont ellentétét kiegyenlíti, az individuum és a kultúra összhangját biztosítja. Illetve hasonlóképpen valamely eszme függetlenedhet, elszakadhat az őt kialakító kultúrától, és játszhat az európai eszmetörténeti folyamatban döntő szerepet anélkül, hogy bármiféle — az érzéki, érzelmi és intellektuális oldalt egybefogni képes — életformát, kultúrát vetítene ki magából. Európa nagy történelmi nemzeteinek, az újkor elmúlt századaiban az eszmetörténet egy-egy szakaszát reprezentáló társadalmaknak — olaszoknak, spanyoloknak, franciáknak, angoloknak, németeknek, oroszoknak — egyszerre van a saját kultúrájuk által sugallt eszméje és eszmét sugallni képes kultúrája. E nemzetek az eszmetörténet során azért játszottak döntő szerepet, és egyáltalán földrajzi, gazdasági, politikai értelemben, a dolgok gyakorlati vonatkozását tekintve azért váltak nagyokká, mert kultúrájuknak eszmei kisugárzása van, mert az emberi teljesség reprezentálásának valamely, igaz, vihszonylagos érvényű, de egyetemes jelentőségű modelljét adják. Velük szemben például a skandináv társadalmak kultúrájának nincs eszméje, eszmei szempontból, úgy tűnik, a német kultúra vonzásában állnak, és mint az individualizálódás, a civilizálódás előrehaladott voltából adódóan már régebb óta fölismerték, a nagy nemzetállam kialakítására irányuló törekvéseknek esetükben nincs eszmei fedezete. A kelet-közép-európai kultúrák esetében, amennyiben saját eszmei álláspontjuk, úgy tűnik, többségükben ők sem rendelkeznek, a helyzet hasonló, a különbség az, hogy az individualizálódás, a civilizálódás viszonylagos elmaradottsága miatt e következtetés levonása a jövőre vár. Önálló eszmei álláspontot képvisel az amerikai nép, amely a szélsőséges protestantizmus jegyében elutasította — az érzéki és az érzelmi igényeknek az intellektussal egyenértékű kielégítését ígérő s igénylő — kultúrát, az anyaország kultúráját, és eszméje sugallatára hallgatva, egyoldalúan racionalista társadalmat, kultúra helyett civilizációt szervezett magának. Esetükben a hiteles magatartás kialakítása minden jel szerint a civilizációt szervező és fönntartó eszme mellett, annak bizonyos fokú korlátozása, ellensúlyozásaképpen a „gyökerek" fölfedezését, a különböző kibocsátó országok kultúráihoz való kötődés vállalását, s ily módon a civilizáció otthonossá tételét, megszelídítését föltételezi. A zsidóság, a „választott nép", amelynek hagyománya szerint nem az individuumnak, hanem a kultúrának van transzcendens vonatkozása, a hellénisztikus korban bekövetkezett individualizálódását követően, individuum és kultúra ellentétének semmiféle kiegyenlítését nem fogadhatván el, elveszti kultúráját. A kultúra híján is határozott eszmeállásponttal rendelkező zsidóság esetében sem az asszimiláció, sem a disszimiláció, azaz sem a saját eszme föladása, sem a befogadó kultúra elutasítása nem tekinthető eszmetörténeti szempontból reális és értelmes programnak. Esetükben a hiteles magatartás kialakításának lehetőségét a saját eszme és a befogadó kultúra közötti feszültség következetes vállalása ígéri.

A hiteles értelmezés egymagában nem eredményezheti a hiteles magatartás kialakulását. Az idejétmúlt intellektualista szemléletmód meghaladására a puszta intellektuális rávezetés a dolog természetéből adódóan nem motiválhat. Nem elegendő belátni az érzelmi és az érzéki tényezőnek az intellektushoz képesti önelvűségét, ez a mozzanat önmagában a gondolkodás intellektualizmusán nem változtat. A jelen állapothoz képest új helyzet csak abban az esetben áll elő, ha egyúttal képes az ember elfogadni és megnyilvánulásaiban következetesen érvényesíteni ész, lélek és test ellentétének föloldhatatlanságát, az emberlét lényegi paradoxitását, az ellentétek egybefogásának alapvető és sajátos módon tragikus

emberi föladatát. Míg a természetes józan ésszel minden ember bízvást ellátottnak hiheti magát, az érzéki és az érzelmi adottságok lényeges elemei valakinek az egyéniségéből szembeötlően hiányozhatnak, és emiatt az emberi jelenség értelmes egysége sem nem az individuális önmegvalósítás érvényt vesztett jelszavát hangoztatva, sem nem az individuum töredékességében, torzságában tetszelegve, hanem csak az ellentéteiben egzisztáló ember tragikus állapotának fölismerése, átélése jegyében teremthető meg. Míg a múlt század központi eszméje volt az emancipáció, mint az elszigetelt individuumnak, a létének értelmet adni nem tudó kisembernek a nembeli lényeg képviseletére alkalmassá válása, a gondolkodás mai formáival mérve a dolgokat, és magunkat, a magatartás múltban tartalmas evidenciáit előítéleteknek és — pótlásuk föladatáról megfeledkezve — az emancipációt indokolatlanul befejezettnek tekintjük, így a jelen problématudat mellett senki sem érzi arra motiváltnak magát, hogy vállalja az emberi nem képviseletének föladatát, hogy valóban emancipált emberhez illően — puszta okosságával, szellemességével elégedetlenül — az érzéki és az érzelmi kultúra mélyen személyes igényét, tartalmas élményét hordozza, és képessé válhasson az intellektualizmus meghaladására. Az emancipáció a körülményekben adott dologi föltételek maximális megléte esetén sem teljesül be, ha az emberből, mintegy az eszmei önállótlanság, a nembeli lényeg hordozására való képtelenség jeleként hiányzik a személyes föladatvállalás igénye, ha figyelmét a körülményekre fordítva az önmegismerés kényelmetlensége elől kitér, vagyis saját szubjektív vágyainak megfelelni nem tudván, lényegében lemond az emancipációról. Minden félreértés elkerülése végett leszögezendő, hogy ha manapság az anyagi jólétért küzdő és politikai jogait követelő állampolgár bármiféle metafizikai vagy pragmatikus megfontolásból megfeledkezik eszmei-kulturális föladatáról, nem korszerűen vagy racionálisan viselkedik, hanem arról van szó, hogy az egyenlőségelv érvényesülése ellenére még mindig emancipálatlan kisember maradt, aki egyelőre nem ismerte föl az általános nivellálódás nyomán közvetlenül ráháruló kultúrafönntartó szerepet, aki anakronisztikusan úgy viselkedik, mintha önmagán kívül még mindig volna kinek szemrehányást tennie, mintha emberi kiteljesedésének, ennek a hosszadalmas, gyötrelmes folyamatnak a célhoz érése a továbbiakban már nem elsősorban, nem kizárólag tőle függne.

Az emberlét lényegi ellentmondásosságának élményét hordozó, s az élmény vállalása révén magát emancipáló, mert a nembeli lényeg elfogadása útján kultúraértővé, kultúrateremtővé emelkedő ember magától értetődően tragikus beállítottságú, de ez, az egyetemes emancipáció jegyében kialakuló tragikus tudat a korábbival ellentétben mentes minden katasztrofikusságtól. Míg a tragikum minden múltbeli, történelmi megnyilvánulásában, a tragikus hősök vétségében az emberlét lényegi paradoxitása, valamint az arisztokratikus személyiségelv lehatároló, kirekesztőleges jellege keveredett egymással, s megkülönböztetésük lehetetlensége miatt a fölemelő tragikus élmény, meg a borzalmas, lesújtó katasztrófa szükségszerűen együtt járt, az emberi jelenség átvilágításának, értelmező kifejtésének, az arisztokratikus szemlélet leküzdésének perspektívája tragédia és katasztrófa elválasztását ígéri. Az irodalomban szereplő tragikus figurák egyfelől hősök, akik az igazságra törekedve nem akarnak kitérni a létükben adott ellentmondások elől, másfelől heroikus vállalásuk közben számukra elkerülhetetlenül vétséget követnek el, amennyiben szemléletük történelmi lehatároltsága miatt nem képesek helyesen, megfelelően számolni emberlétük összes tényezőjével. Bár a tragikus hősöket eszmei, szellemi célok mozgatják, magatartásuk nem lehet az egyetemes emberi horizonthoz igazítottan hiteles, s vétségük, bű-

nük éppen ez: a hiteles magatartás arányainak elvétése, az egyetemes emberi horizont — legjobb szándékuk ellenére bekövetkező — szem elől tévesztése.

Az interpretáció, a szövegértelmezés hagyományosan, a problémáknak a kultúra elevensége, működése esetén megszokott kéznél levőségét föltételezve, a problémák elrendezését, a bennük való kiigazodást jelenti. A kultúrközeg elvesztését, s az azzal együtt járó eszmei kiüresedést, hagyományfelejtést követően viszont az értelmezés egyúttal, sőt, mindenekelőtt a problémák egyetemes igényű föltérképezését, teljes egészüknek tudatos és módszeres szem előtt tartását kell, hogy célba vegye. A problémák elrendezésének, a problémákban való kiigazodásnak manapság egészen nyilvánvalóan módszeres fölidézésükkel, megélhetésükkel kell együtt járnia, ez a fölidézés, megéletés azonban semmiképpen sem unalmas, didaktikus művelet, mert a humánproblémák teljességének módszeres áttekintése a korábbi állapotban elképzelhetetlenül minden kérdésnek az egyetemes emberi horizontra vonatkoztatását, az interpretáció egyetemes érvényűvé tételét, hitelessé válását ígéri. Míg az intellektualista szemléletű filozófiai hermeneutika az értelmezés hitelessé válását valamely intellektuálisan beláthatatlan folyamat végpontjára helyezi, vagyis a végtelenhez rendeli, az emberi jelenséget abszolútumnak tekintő fölfogás nem látja akadályát a humánproblémák átvilágításának, a hiteles értelmezés itt és most végbemenő kialakításának. Ha az egyéni lét intim spirituális kérdései eszkatológikus távlatokba is vezetnek, eszkatologikus távlatokban is halnak el, az eszmei objektivációként adott kultúra problémáiban ki lehet igazodni, amennyiben közvetlenül, pozitívan figyelembe vesszük azoknak paradox jellegét, vagyis nemcsak lemondunk eleve kivitelezhetetlen formállogikai kifejtésükről, hanem egyúttal paradox, személyes természetüknek megfelelő leírásukat, értelmezésüket tűzzük ki célul. A kultúrértékek mint objektív eszmei adottságok hiteles értelmezésének lehetőségével ugyanakkor magától értetődően élnünk is kell, mert a kultúra működésének korábbi intézményes, történeti beszabályozottsága híján a problémák egyetemes horizontú, hiteles átalakításával szemben a kultúra dolgainak az embertől elidegenített természeti erőként működése, valamint intim spiritualitás, meg anyagi-technikai civilizáció ellentétére való széthullása az egyetlen — és természetesen elfogadhatatlan — alternatíva. A megértés — mindig, minden megértés — személyes, paradox jellegéből következik, hogy a kultúrértékek, a kultúra jelenségeinek átvilágítása mint a bennük foglalt paradox ellentmondások értelmességének átlátása, vagyis, a hiteles értelmezés, véges soron belüli kialakítása nem idézi föl az emberi jelenség tárgyiasításának veszélyét, hanem éppen ellenkezőleg ebben, a kultúra szóhoz jutását egyetemes érvénnyel garantálni kívánó vállalkozásban kell látnunk a veszély elhárításának valódi biztosítékát. Mivel az értelmezés nem megoldásokat kínál, nem az értelmes szövegek egzakt képletekké redukálását eredményezi, hanem a problémák értelmességének, lényegi megoldhatatlanságának beláttatását, a kultúra szempontjának figyelembevétele megengedi az ember spirituális szabadságát, az eszkatologikus távlatokra nyitottságot, sőt a kultúrában támadható különböző zavarok kivédésével segít biztosítani ezt, az egyébként megnyugtatóan nem garantálható nyitottságot.

Minthogy két, egymással azonos eszmei pozíciót képviselő szöveg nincs, minthogy a kultúrértékek mindegyike megismételhetetlenül egyedi, minden szöveg, minden kultúrkincs individuális. De a kultúrkincsek, az eszmei jelentőséggel bíró szövegek nem egyszerűen egymástól különbözésük okán azok, amik, hanem azért, mert különbözésük ellenére az emberiség oszthatatlan egységében, az emberlét önkényesen föl nem rúgható arányaiban találkoznak. Bár minden eszmei alkotás a maga sajátos horizontjának megfelelően látja, láttatja az em-

beri problémákat, a benne megvalósuló eszmei teljesítmény értelmessége abban áll, hogy a legabszurdabb, a legképtelenebb problémaállapotot is az emberi nem egyetemes horizontjára vonatkoztatja. Játszhat az indvidiuum azzal, hogy az egyetemes kultúrkincseket önkényesen, alkalmi szeszélyétől vezettetve interpretálja-deformálja, s e játékában semmiféle intézményes megkötés őt nem korlátozhatja, de nincs okunk hallgatni arról, hogy ez a játék értelmetlen, s a kultúrkincsek efféle, ugyan nem fizikai, de mindenképpen intellektuális pusztítását a kilátástalan szellemi elszigeteltségébe belefáradó, az emancipáció útján megakadó individuális lét lehangoló élménye motíválja. Az ilyen jelenségek mellett szó nélkül menni el — a közkeletű hiedelemmel ellentétben — nem az individuális megnyilvánulások iránti tolerancia, hanem a kultúrértékekkel szembeni megbocsáthatatlan közömbösség, felelőtlenség jele.

Az individuális teljesség elérésének programja századunkban verbálisan, deklaratívan már levétetett a napirendről: senki sem hirdeti komolyan saját pozíciójnáak egyedül üdvözítő voltát, a gondolkodás mai szabályai mellett nem a véges téren és időn belül elérhetetlen teljességgel, hanem az ítélőképesség kifinomultságát bizonyítva — bár kétségtelenül némileg fonák módon — az individuális lét töredékességével, torzságával illik dicsekedni. A dolgok logikája ezzel szemben azt diktálja, hogy a fordulatot, amelynek jelenünkben mindannyian részesei vagyunk, tegyük teljessé, érezzük magunkat felelősnek deklarációnk érvényesüléséért. Ha kiderült, hogy az individuum a korábbi vélekedésekkel ellentétben spirituális szenvedélye dacára a maga erejéből csak torz, töredékes lehet, akkor ne tekintsük továbbra is a dolgok mértékének torz és töredékes önmagunkat. Ha nyilvánvaló, hogy az intellektuális alapon hozott ítéletek mindig viszonylagosak, részlegesek, akkor az igazsággal szemben mintegy individuális presztízsünket védve, ne ítéleteinkhez ragaszkodjunk, bármennyire is egzakt formára hoztuk, bármennyire korrekt, kikezdhetetlen tárgyi-dologi bizonyítékokkal támasztottuk alá őket. A szó és a tett közötti szimptomatikus eltérést, az individuum állítólagos jogát ezen eltérés fönntartásához ne törekedjünk igazolni a végtelennel folytatott kétértelmű játékkal, hanem sprituális szabadságunkkal teljes összhangban fogadjuk el az emberi kiteljesedésünkhöz nélkülözhetetlen tapasztalatokat közvetítő kultúrértékek egyértelmű sugallatait.

Az eszmetörténeti jelentőséggel bíró szövegek megismételhetetlensége, individualitása egyfelől, másfelől kivétel nélkül mindegyiküknek a humánproblematika egészére vonatkoztatása azt jelenti, hogy az eszmetörténeti jelentőségű szövegek egymással végeredményben egyenrangúak: egyrészt minden szöveg kifejtett tételei valamely kifejtetlen intención, evidencián nyugszanak, s ezért a bennük adott explikáció szükségszerűen valamely szűkebb, történeti horizonthoz tartozik, tehát interpretálásra szorul, másrészt minden szöveg értelmezésének a humánproblematika teljessége és nem valamely, nála egyetemesebb horizontú, nagyobb tekintélyű szöveg a természetes orientációs pontja. Vallás, filozófia és művészet mint az eszmetörténet három, egymást kiegészítő, egymással rivalizáló ága a humánproblematika három döntő mozzanatát képviseli egymástól elszakítva, egymással kényszerűen szembeállítva. A vallás a problémák lényegi megoldhatatlanságát, a filozófia a föloldás lehetetlenségébe való belenyugvás megengedhetetlenségét, a művészet pedig a föloldhatatlan ellentétek személyes egybefogásának szükségességét képviseli. Az eszmetörténet során e három mozzanat azért különül el egymástól, és azért kényszerül mindig másodlagosan kiegyenlíteni egymást, mert a horizont egyetemessége híján a problémák föloldhatatlanságát sugalló vallási beállítottság az adott történeti horizont kimerevítését, a problémaállapot konzerválását eredményezi, a problémák föloldhatatlan-

ságába való belenyugvás megengedhetetlenségét képviselő filozófia, tudomány óhatatlanul előbb-utóbb a problémák itt és most folyó föloldásába csap át; s végül az ellentétek jelenbeli szemléleti kiegyenlítésének esztétikai igénye az emberlét lényegi tragikumának fölismerése mellett a katasztrófa borzalmába való torz belenyugváshoz vezet. Az értelmezés hitelessége, vagyis az egyetemes emberi horizontnak a konkrét történeti horizonttól való elválasztása esetén a vallási, a filozófiai, a művészeti szövegek specifikuma relativizálódik, és különbözésük történeti szerepének belátása mellett mód nyílik kapcsolódásuk, funkcionális szerepmegosztásuk miként jének elemző vizsgálatára.

A magatartás hitelessé válásának intellektuális föltételét képező hiteles értelmezés célkitűzése egy bizonyos egyetemes filológia megteremtésének távlatait villantja föl. Minden kor minden kultúráját, minden kultúra minden korszakát átfogva, a vallás, a filozófia, a művészet közötti viszonylagos eltéréseket áthidalva, a kultúrkincsek egészét, minden eszmetörténetileg jelentős szöveget — egyediségének tiszteletben tartása mellett — a humánproblémák teljességére, mint valamely egységes horizontra vonatkoztatva, és specifikumaikat ezen egységes horizonthoz való sajátos viszonyulásukból magyarázva hivatott a jövő filológiája a kultúrkincsek fönnmaradásáról, megfelelő mértékű és irányú hatásáról gondoskodni. Ahogy a reneszánsz humanizmus lényegében filológiai vállalkozásként indult, a humanizmus manapság mindenképpen időszerű megújulása is filológiai jellegű kell, hogy legyen, s ahogy akkor volt, a filológia föladata ma is a szövegek hiteles közlésében, hiteles magyarázatában, megszólaltatásában áll. Ugyanakkor az eddigi filológiai erőfeszítéseket az a nagy dilemma terheli meg, hogy a filológus vagy a gondozott szöveg közvetlen közelében maradt (megelégedett a szövegromlás következményeinek kiküszöbölésével, kiegészítő ismereteket nyújtó kommentárokat állított össze, kritikai kiadásokat készített), vagy vállalkozott a gondozott szöveg önálló szempontú értelmezésére, és ha írása nem lett teljesen jellegtelen, a hitelesség hiányában, a hiteles értelmezés lehetetlensége miatt tényleges filológiai teljesítmény helyett új, önálló eszmetörténeti jelentőségű szöveget produkált. A hiteles értelmezés ma reálisnak látszó lehetősége egyben azt ígéri, hogy a filológia eddigi, sok vonatkozásban bizonytalan státusából kilépve, a jövőben magára talál: egyrészt valóban jelentős, a szűkebb szakmán túl is érdeklődésre számot tartó szövegeket hoz létre, másrészt az értelmezett műhöz való szoros tartozásuk, értelmezői hitelességük miatt ezek a szövegek mégis filológiai jellegűek maradnak. Manapság, a végletes elméleti dogmatizmus korában, amikor az interpretáció szinte kivétel nélkül csak ezen vagy azon módszer alkalmasságát hivatott illusztrálni, és nem tulajdonképpeni értelmezői föladatokat lát el, nem fölösleges leszögezni, hogy a módszerről folytatott végeredményben technikai érdekű és dogmatikus jellegű viták helyébe az igazság kérdése kell, hogy lépjen, s minden értelmezés értékének, használhatóságának egyetlen kritériuma, hogy a műre vonatkozóan igazat mond-e, a művet magát fejti-e ki, s nem valami másról beszél, illetve, hogy a technika zörgése közepette mond-e egyáltalán valamit, nem elégszik-e meg a technika öncélú működtetésével. Az igazi tolerancia biztosítéka ez: minden módszert el lehet ismerni, ha nem magát mutogatja, ha az igazságban való érdekeltségével elismerteti velünk magát.

archaikus avantgárd

Sorozatunkban a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején megjelent, s mára lassan az antikváriumok és könyvtárak polcain sem hozzáférhető kötetek „újra fölfedezésével" a magyar irodalom egyik meghatározó (egyetlen találó jelzővel nehezen megnevezhető) irányzatát tudatosan vállaljuk örökségként. Megjegyezve és remélve, hogy az olvasóknak is ez lesz a véleménye: elevenen létező és ható művekkel ismerkedhet meg újra.

KESZTHELYI REZSŐ

kavicsok Amalfiban

nincs igéje a fénynek
s megfordíthatatlan az arca
amikor a kéz elmenekül a parton
s a lélegzet beletemetkezik a levegőbe

vörös füvek —
a sziklákon víz-ágyékok
nyílnak-csukódnak amíg legelső lépését
utoléri s nem őrzi kavics a száját

beleroppant a tenger

nincs igéje a fénynek

a szó vonásai

kevés az én időm ahhoz
hogy kitapintsam a fal nyílásait
inkább lesz szél az ujjaim hegyében
s ég az esőket cipelő tevéknek a sivatag
ha kikanyarodnak a gyertyák kapuin
a vándorlás égitestje elé

pedig nem teszek mást
csak nézem a gallyakat s mégis
feszélyezetten alkonyodnak tovább
nyelvem meg-megmozduló ölén a tárgyak
s nehezen döngő hullámokra állnak
a hang véres dáliájával a madarak

s addig oly különös fehérséget érez
a föld hogy ásom és ásom a gödröt
nem könyörgök már a víz csillagáért
hanem leül a tenger befejezése
a fa most hallható virága előtt
s énekelni kezd örökké

mintha kicsalhatná még a halak
tűzéből a szemem s homlokomba
ejthetné kavicsát az árnyék
míg eléri talpam az úszások
csendje s a hold rétjein elmozdul
a kékig a juhok végső gondolata

így lesz valóban mert akarom:
sárkányok foga védi félelmemet
fog mely alszik ha csillag tapogat
végig az agyvelőn de tépdes amikor
nyugtában eltűnik önmagának s a nagy
nap-lepke láthatáron a semmi a nyom

az árnyék folytatása

kő-vércsék tépik a tündöklő
holdfényt a mi nappalunk kezdődő szívét
de én az undorító sírnék talán
ha nem fenyegetnének az éjszaka tárgyai
a fehérség motozása az agyamon
az annyiszor ismételt agy bátorsága
a rózsa rózsája

de oly komolytalan volt az ösztön
angyala a fény súlya
és a súly tengere
hogy tehetetlenül élek benned
sötéten és ragyogón
a név és a születés
egyetlen alakjában hogy én legyek
az évszakok bizonytalansága
a fűzfákat gyötrő hold-ladik
fenséges szegénysége
hiszen
bevallhatom már
neked az időm tétovaságát
mindenben
az úszás horizontját
mert idegenkedtem

az összefoghatatlan
szárnycsapások
levegőjétől és attól hogy sosem
fejezhetem be az akarat egét
s nekem aki élek sárkányok mesélnek
a földrészekről a földrészek földjéről
s majd álmodni fogok a kikötőkről — —
a Földközi-tengeren állt egy hajó
amikor fény volt és horgony
s most siralmas az öböl a nap
helyzete

szerelmem vagy
miként tengerem vagy a tenger —
gyöngén növekszem növésemben
hogy maradjak — megmaradjak
szépség nélkül is a kimondott
emlék

és olyan
hiábavaló virágpor: a semmi
gyönyörű tragédiája
a nevetés anyja: anyám és Judit
a megfejthetetlen valóság kényszere
és az utazás az utazás
te drága római szépségem
és mozdulatom bűne
az arcom bűne sötét fahold-isten éneke
káprázat árnyéka amin
nem lehet árnyék
és nem lehet fény sem
csak az amit védsz:
az egyszerű megértés arcvonása

ne félj
csak igézz — a kétség lüktetése
a mező az olyan mező ami fű
és hidd el: mindig jön a nap
a nap határtalan vége
fogad évei építik meg az oltárt
a hajnak a hajt
a húsnak a húst
a húsnak a vért

teremtsd meg hát kezed formáit
azzal teremtsd meg
hogy nem érted legnagyobb szerelmedet
a legnagyobb csendet
és a legnagyobb hangot

miközben virág jöhet és virág mehet
mögötted

és folytatnod kell az árnyékokat

a csiga útja

még a reszketés előtt
forgatták ki szájából a szarvak
a lehelet aranyrögét

átfúj
lelkén a vér

egy bagoly ereszkedik
alá a holddal

nincs hasonlata a testnek
a mozdulatlanság küszöbén

a kőbe-néző

homlokában lengenek a kagylók
s rózsák görcse rántja tollakká a száját
amikor elégette már a legestébb fák
fehérségét a lámpa

megriaszthatná az arany-csontú esőt
ám hallgatja támaszkodását a tenger
s az elhozhatatlan nyújtja át alakját

uram
ez lesz a kert
s ő láng-fürjekre töri
a halak gerincét

zátonyok és fűszál

kinéz a látóhatárból
és sodródva lángol a szem pora
alkony-kéreg reccsen a fákon
s elhozza szíved a madarak
holdja de ne kövesd tovább

az ívek zuhogó homályát és az ének
vörös képeit
az agy súlyos csillagát
az iramló érintkezés éjszakáján
mert formátlan leszel vonásaiddal
a földön fogd fel inkább a füvet
mielőtt leborulna a gondolat kéktollú
medrére s megrémülne a szárnyak
ragyogása a meg-megtörő emelkedés
ez a köd-vérű etruszk tükör és a leheletre
lapuló hold-fenyő neszezése
te angyal-férfi a testben
te a határtalanul vörös tüdő a szárazföld
lebegő hal-gyertyái között
és fent a tenger
a tenger odafent
ahol hintázik a parázs-hullám
és beszélgetnek az árnyékok

mindig veled lesz az ébrenlét
amíg meleg a gyomrod s hallod halkan a lépted
de ne nyúlj homlokod rózsáiért
a rózsa értelméért szavaid önkéntelen
egében mert semmi vagy
amikor nem vagy — zátonyok és fűszál . . .
a húsodhoz titkokkal sem közelíthetsz
s csak mondod:
lepkenyáj-lelked
a levegő és hószirmú szél
a torkodba zuhant csillag-ág

most a szörnyeid is fehérek
felfaltad az esték szikrázó csontjait
de a jelentéktelenség álma!
ó az ő álma a sárkányok fohásza
a hold-lábú feketerigó mely egyszerűen
a tél a fagy párája te szív
állj meg hát a lábadon
misztériumok halottja és a hang —
nevek fénypihéi —
a megnevezés arany-
tragédiája az hogy ezek éppen itt
három vagy talán négy jegenye
és sápadt alakja elhagyja a diót
mely mozdulatlan és sosem búcsúzik el
ágaitól csak körbejárja a napot
és őt megkerülik az éjszakák
a léptek!

csendesen haladnak a szívben
a hihetetlen lüktetés porában
hogy lemondjon a valóságról
a valóság s megtébolyodjék
szerényen a csillagok oltáránál
ahogyan te szoktad szavaknak nézni
a tengert és magad kavics-árnyalatnak
s égtájak nélkül gyönyörködsz
mozdulataidban és a kagylók
vonalában

hadd ejtsd el a kő
árnyékát s kövesd az évszakok
történetét a mindig új hiábavalóságot
a végtelent melyet te sem cipelsz át
a levegőn hiszen csak a levegő kell
és ismét az álom
a lenézett hallgatás kertje
eső virág lépcső és amott a dombok
a dombok alakja
a gyermekkor föld-hintója
és a hüllők gyengesége és a vér
oszlása a hatalmas bűz
a máglya szerelmetes virága te sátán-gyökér
mondd és mondd végül a csodákat
úgyis besorolod magad
önmagadba és hitvány isten
teremti meg az isten helyét
a gyönyörű fehéret
és dédelgeted a fehéret
a fákhoz való visszatérés
reménye nélkül mégha a fa — a fa
zúg is a fában és a szárny
szárny-erdő a vizeken
az idő kegyelmén a kegyelem
a kikezdhetetlen megadás hatalma
a tekintet útja és az út
az út

aki él csak él
megtalálható ünnep — és a halál
nem az övé a halál a szerelem földrésze
az egyetlen szín a fogalomban
azután megközelítik a virágot a virágok
a holdat a holdak mintha égne a lángban a láng
repülne a madárban a toll —
felkel az értelmetlenség kifejezhetetlen
égboltja és fölöttünk lesz holnapig

és úszik a hajó —
az öböl kijátszhatatlan tévedések
madonna-arca füzesek jönnek majd
lobog a hajad

még lobog

te élőlény

DOBAI PÉTER

Egy archaikus avantgardizmus töredékei

Fényképek filmen

JEGYZETEK KESZTHELYI REZSŐ: VONALAK KERTJE CÍMŰ VERSKÖTETÉRŐL (BP., 1969., ÚJ TERMÉS, MAGVETŐ)

Egy régi, múlt századi magyar lexikon szócikke szerint: *„Amalfi tengeri város a salernoi olasz kerületben, érseki székhely, 6913 lakossal. Amalfi a középkorban egy köztársaság fővárosa volt, s híressé lett élénk kereskedése által, mellyel különösen a Földközi-tengert uralta; tengeri joga (Tabula amalphitana) az időben egész Olaszországban érvényes volt. Amalfiban volt a pándekták egyetlen kézirata is; itt születtek Flavio Gioja, a delejtű feltalálója, úgy szintén Masaniello is."*

Az Új Magyar Lexikon szerint: *„Amalfi kikötőváros Dél-Olaszo.-ban, a Salernoi-öböl partján. L: 8000 (1946) Makaróni- és papírgyártás. Tengeri fürdőhely. — Független köztársaság 839-től 1077-ig."*

A költészet lexikonában — ha volna ilyen — Amalfi talán az emlékek kikötővárosa volna, egy lakatlan város, egy kiürült kikötő, amelynek múltja éppoly ismeretlen, mint amilyen ismeretlenek az öböl ma vagy holnap kezdődő hullámai, vagy a strand homokrajzai, vagy az éjszakáról nappalra, és nappalról éjszakára Holdként növekvő és fogyó kavicsai a partnak, vagy a *„vörös füvek"* és a *„víz-ágyékok"* a sziklákon, a sós, nedves agyagromokon.

Keszthelyi Rezső *Vonalak kertje* című könyvének a lapok sorrendjében vett legelső verse: *kavicsok Amalfiban.* (Hét éve, 1968-ben jelent meg ez a könyv, én most olvasom ezeket a verseket, várva a kevésszavú költő második könyvét.) Ebben a könyvkezdő versben a füvek *vörösek* és a vizek *ágyékosak.* Az első verset a *töredék* című négysoros követi, amelynek utolsó szava az *alkonyat.* A harmadik vers — *a király átváltozása* — a *virágok* és a *mész* anyagi-idegi kontrasztjával átlépi a szellemi birtokok-határok feltérképezett vonalát, kiér egy még ív nélküli híd hídfőjéhez, kiért egy parthoz, ahonnan gázlók és révészek keresése nélkül, ívet építve lehet csak elérni az utolsó partot, ahol a dolgok helyén a dolgok emléke áll. A *via Posillipo „cédrusok hold-roncsaival nyit"* utat a tenger felé,

és egy kéz ujjainak emléke felé. Az ember ott áll a parton, ahol mindennek, ami van, emléke van:

„van fű kő folyó
van szél ház állat"

és a „van" evidenciájában a *volt* és a *már* félelme, a *máshol* és a *máskor* zavarja fogja el az utazó tudatát: *„csak a fának-dőlés már szürkület"*.

Keszthelyi rengeteg szóval mondja ki a tengert, a barbár és hősi mozgást, amelybe törékeny mólókat épít, lágy hálókat és hosszú horgonyláncokat dob az ember, hogy hozzáérhessen a hullámokhoz. Ott áll a tengerparton és nem ott áll. Máris — és ez egy tiszta *most* — mintha máshol és máskor történne mindez: hullámok ismétlik meg az éveket, az éjszakákat, a nőket, a hajnalokat, a hajókat, a szobákat, az óramutatókat. Az ember egyesül — noha csak emlékül — ezzel a mozgással, és a vers is csak ennyi:

„hogy kardot rántsak ha emlék lesz a tenger"

Keszthelyi vers-szavai utolsó-lélegzet-pontosságú időjelzővé teszik a tárgyakat, a jelenségeket: *„holdtavaszban"*, *„hold-ladik"*, *„fahold-isten"*, *„kagyló-fény"*, *„a legestébb fák"*, *„szalmafényű hold"*, *„kezek lámpása"*, *„etruszk tükör"*, *„a szárazföld lebegő hal-gyertyái"*, *„a tenger befejezése"*, *„fényszöges esőben"*, *„s halak hold-karcolta szárnya"* ... Ezek a „fényképek" vagy még inkább: kimerevített filmképek szakítják meg a könyv egészének *filmjét*, a belülről kifelé nézésben mintegy a visszanézést jelentik. De ezek az idézett vers-szavak, „fényképek" a filmben: egyben a könyv hagyományos nyelvi-képi struktúráját alkotják, mintha egy régi költő töredékesen fennmaradt tenger-hold-himnuszából kerültek volna bele egy ma élő költő máival-kényszerített témáiba. Eleinte — vagy talán csak az első olvasásra — nem érezni ezt a kort, amelyben élünk, a napilapok örökös „mai napját". Mintha az egész élet egyetlen ünnepélyes szertartás volna: a nézésé, a befogadásé, az emlékezésé, azé a tényé, hogy ott állok, ahol állok, és az idő múlik, ezt is magammal mérem, és aztán *egy pillanat* visszamér, és már nem állok ott, már nem vagyok. Az érzékiség és a közöny jelzi csak, hogy mégis emberi szempár nézi a valóságnak ezt az egyetlen dokumentumát: az elmúlását: *„anyám néhány vonása a leghihetetlenebb"*, *„nincs hasonlata a testnek"*, *„te élőlény"*, *„égtájak nélkül gyönyörködsz mozdulataidban és a kagylók vonalában"*, *„aki él csak él"*. Passzívnak hat ez a meztelenség, ez a tudomásulvétel. Mintha csak érzékenység volna mögötte, magatartás nem. De az embert, még mielőtt célja és öncélja lenne a boldogság, a létezés már kényszeríti a boldogságra:

„teremtsd meg hát kezed formáit
azzal teremtsd meg
hogy nem érted legnagyobb szerelmedet
a legnagyobb csendet
és a legnagyobb hangot"

Egy világszéli partvidék térképe és leltára, pontosan jelölt, örökké ismétlődő „tereptárgyakkal": kagylók, kavicsok, hullámok, csillagok, sugarak, alkonyok, hajnalok, árnyékok, virágok, holdak, újholdak, testek és arcok neve, és valami magashegységi légáram, mely kioltja a gyertyákat és a lángokban meglátott ar-

cokat, kioltja a szobákat, elsötétít és súlytalanít, álmot visz át az álmokon, „az úszás horizontján", legelső tekintetünkön.

Megint a régi lexikonból: *„Alphabet lakat, mesterséges lakat kulcs nélkül, tengely körül rakott hornyolt gyűrűkből áll, melyek kívül betűkkel vannak ellátva. E gyűrűk elé egy szintén hornyolt zár tolatik, s a gyűrűk tetszés szerint megforgattatnak, mire a zár becsukódik, s csakis úgy nyitható ismét fel, ha a betűk a birtokos által ismert rendben állanak, úgy, hogy csipkés széleik a lakatéihoz illenek, melyet aztán kényelmesen ki lehet emelni."* Ha a *Vonalak kertjében* szétszórt és szórásukban rendezett szavak, képek jelkulcsát keressük, talán erre a társításra nyílna leginkább a könyvbe rejtett zár:

„érzékeny közönnyel"

E versek szavakkal fényképezett sorozatában a dolgok, a jelenségek nem érvelnek, csak helyük és idejük fényével ragyognak, annak a szemében, aki meglétük szigetét — mást, önmagát kutatva — felfedezte. Egy utazó könyve ez, noha: *„nincs indulás, nincs érkezés"*. A természet újkori képe: a szaggatottság, a növényi, a tengermélyi romok, az őserdők, sivatagok, vulkánok elvesztése, a nők átváltozása, az alku-ünnepek, a vizek, mezők emberi eltartása, a hajlékok géppel gyártása, a gyermekek terveinek mindennapi keresztülhúzása, a játékok és a játszás világméretű rendezvényesítése, az unalom szónoki tagadása, konzervgyáraknak viruló gyümölcsök, elfáradt madarak, ionizált haltetemek, mókás vendégek nélküli kertek, és Caligulához méltó tréfák a házmesterek és a főbérlők ötleteiben... mindez benne rezonál ezekben a *néző* és *elnéző* versekben, hogy *„érzékeny közönnyel"* fájjon a hősi ingerek és érintések kiszáradása, elfelejtése.

Az életre szóló várakozás gesztusai — nyitott szempár, készülő kéz — jónak mutatják ezt a *közönyt*, és szenvedélyesnek ezt az *érzékenységet*. Mintha egy kétezer év előtti huszadik augusztus csillagai fénylenének e versek tiszta szemtükrében, a mediterrán vadon, Róma vadonja, az elíziumi vadon, az elhagyott ara pacis és a fűvel, vadvirággal benőtt arénák, melyeknek vad ifjúsága Olympia virágait szedte, kegyes és kihívó koszorúkba, hogy aztán hantjukon is az élet emléke, ne a halál dísze legyen a virág. Mintha régi hálatáblákat olvasnék, egy fürdő vagy egy kegyhely falán, olyanok ezek a verssorok:

„hold-uszony nevet a delfinekkel
csendes búcsúzkodás gyolcsfehér ruhák
aztán intesz makacs bárkákat jelzel
vízszintesen tart az elhantolt víz"

És ha már sokat, húsz évet, harminc évet éltünk a földön, a „nálunk jobbak" között, ha láttuk megnőni és megmaradni, aztán eltűnni a terekről, az utak széléről a fákat, láttuk megvirradni a mezőket, a kikötőket, ha láttuk a nők ifjúságát, meztelenségét, ha megismertük az emlékeiket, ha megismertük anyánkat, szerelmünket, testvérünket, a tanúkat és a bírákat, akkor el kell helyezzük utunk falán a hálatáblát, a rövid felirattal, hogy tetszett a végzet,

„a testből időtlen búcsú ragyog."

A könyv szavai tiszta, évekkel-választott, éles kontúrú, képes szavak, a rendszerük egészének különös reflexű töredéke valamennyi:
„az ártatlan kezdetek", *„lépve tűröm jóságod mocskait"*, *„most meztelen* — ön-

magának", „őrséget váltott a mozdulattal", „zsaluk s fekszem — olyan homályban hogy már-már gondolat a tenger", „az agy elejti az arcot", „s nincs a szívemben jelenség".

Költészetünk egyik „reprezentatívnak" nevezett vonalával szemben — és ezt a szavak hamis totemizmusának nevezem itt — magányosan áll ez a könyv. Nem szózat. Százötven évvel a Szózat születése után, nem lehet őszinte az a költő, aki keddi Szózatot ír, aztán szerdait, hétfőn meg már majdnem napiparancsot, mintha a romantika nem volna túl sok és túl kevés a máig megmaradt szavainkhoz. Keszthelyi tud a tulajdon élete nyelvével írni. Ismeri a máig megmaradt szavakat, és elcserélhetetlen emlékei, érzései közegében a maga képére formálja a romantikus szótárt. Pedig témái látszólag klasszikusak vagy romantikusak: Róma, Positano, Amalfi, országút és tengerpart, hullám és a benne-úszás mámora, *„ne éljünk"*, eltévedt kövek, a tér és az idő félelmet keltő szűkülése az adott hely, szinte az adott testhelyzet köré, a honvágy, hogy egyszer máshol ugyanilyen közel volt a tér és az idő, és akkor nem volt félelem, tehát a félelem az, amit az ember végül is „felfedez", azaz lel a lelkében ... De az öröm és a játékok emléke a félelmet érzőben bánatot keltenek, így a félelem — *„az agy elejti az arcot"* — csak mintegy az érzések útja és utazása a bánathoz. Aki bánatot érez, — és bármilyen dolog csak ennek tükre neki —, az már nem fél, az már „feláldozhatja a sivatagot", sorsa tudatával ahhoz a méltósághoz jut el, amelynek addig csak eszménye volt a birtokában — pálya és szabadság — és most már a gyakorlatában birtokolja a pályához kényszerítő szabadságot:

„hát így — tanuljuk a sors
fogalmait pedig nem várunk mást
csak esőt a hajunkra s feketerigók
lelkéhez támasztjuk a hátunk

ha bekeríti vérünk
a sárkányok ragyogása
s örökké közeledünk egymáshoz
a holdfényben száradó hálók között"

(1975)

Tiszatáj-galéria

Gesztenyevirág

MACSKÁSSY JÓZSEF FESTÉSZETÉRŐL

Macskássy József fiatalon, tizenévesen került a festészet vonzási körébe, mintegy véletlen sorsfordulattal, s azonnal otthon érezte magát benne. Tanult, csiszolódott, gazdagodott időközben, azonban egyéniségét pályakezdése óta semmiféle idegen befolyás nem változtatta meg átmenetileg sem, erről tanúskodik egész életműve.

Kiállítani korán kezdett; Bordy András és az ő nemzedékéből való neves erdélyi művészek, mint Szopos, Szolnay, Szervátiusz, vitték a sajátjukkal együtt a húszéves fiatalember műveit, mert érezték, hogy életteli, komoly tartású képek. Közönség előtt folyamatosan szerepelt, ennek ellenére a kolozsvári tárlatlátogató közönségnek kétszer szerzett alapos meglepetést: 1963-ban a tartományi kiállításon *Gesztenyevirág* csendéletével, és 1976-ban, első nagy, gyűjteményes kiállításával.

Gyermekkorától kezdve, még a szülői házból hozta magával az emberi felelősségtudatot, ez irányította a figyelmét elsősorban az emberábrázolásra, s ugyancsak ennek tudható be a legderűsebb, tüzes színekben tartott képeinek is súlyos, mértéktartó komolysága. Tizenkét éves volt, amikor dolgozni kezdett édesapja cipészműhelyében, tizenhat, amikor tüdőbetegsége kényszerpihenése alatt sokat rajzolt és olvasott, tizennyolc évesen lett a marosvásárhelyi képzőművészeti szabadiskolában Aurel Ciupe növendéke, majd egy év múlva Bordy András vezette tovább. Amint olvasmányai és művészi elindulása tágabbra nyitották a horizontját, úgy döbbent rá a proletárvilág nyomasztó gondjaira, életterének szűk voltára. Alapjában véve derűs, kiegyensúlyozott egyénisége nem lázad, de az emberért való aggódás, a szorongás tükröződik hideg és sötét, olykor a komorságig komoly színvilágában. Bordy András átérzi, mi megy végbe a növendéke lelkében, és úgy irányítja, úgy biztatja, hogy a szorongás oldódjon, amint érik, anélkül, hogy színei vesztenének mély zengésükből.

Bordy a tanév végi kiállításokon érdeme szerint nagyobb teret ad Macskássy Józsefnek, mint a többi növendéknek, iskolán kívüli szereplését azonban induló éveiben korlátozza a háború, a katonai szolgálat. Összesen egy „Műbarát"-tárlaton, a kolozsvári Műcsarnokban nyílott Karácsonyi kiállításon és a Székelyföldi művészeti év vándorkiállításain szerepel — majd 1944-ben, a felszabadulás után újra mesterénél, Bordynál jelentkezik, ő pedig külön műtermet biztosít neki a Kultúrpalotában. 1945-ben kezd újra nyilvános kiállításokon szerepelni. Első alkalmat a helyi kereteket meghaladó Művészeti Hetek rendezvényei nyújtanak, ahova Kolozsvárról Halmos Györgyöt is meghívják hangversenyezni, Gy. Szabó Bélát és László Gyulát pedig a kiállítás zsűrijébe. Ugyancsak 1945-ben alakul meg országosan a Művészek, Írók, Újságírók Vegyes Szakszervezete; a helyi szervezet vezetőségébe Macskássyt is beválasztják, s a Magyar Népi Szövetség tanulmányi ösztöndíjat biztosít számára.

1947 tavaszán Kolozsvárt az Erdélyi Szalon valóban egész Erdélyt átfogó tárlat — ez alkalommal a Macskássy József: *Piroskendős lány arcképe* a hivatalos vásárlások között szerepel. Egy év múlva az első országos tárlaton, Bukarestben, az *Öregasszony* című pasztelljét nemcsak megvásárolják, de magára vonja Petru Groza figyelmét is. A festő ekkor két távirati hívást kap, hogy a Képzőművészeti Főiskolán felvételire jelentkezzen: egyiket a fővárosból, másikat az alakulóban lévő kolozsvári Magyar Művészeti Intézet Képzőművészeti Fakultásáról. A kolozsvári főiskolán Miklóssy Gábor osztályában végzett, 1953-ban. Ettől kezdve a kolozsvári Pionírház szakoktatója 1964-ig, majd a Művészeti Általános Iskola tanára nyugdíjazásáig. Ez tehát a hétköznapi, kézzel fogható keret, ami a megélhetését biztosítja, néha ugyan zökkenőkkel, de erről legfeljebb a barátok tudnak. Az is megtörténik, hogy a festő hivatásától messze álló fizikai munkát is végez a családért, a padlásból leválasztott műteremért, de sem ez, sem a meg nem értés nem akadályozza az alkotásban, örömét és bánatát egyaránt kifesti magából.

Az ötvenes évek előírásos realizmusát megszenvedi, mert hiába, hogy kezdettől szívügye volt az emberábrázolás, hogy alkalmat kap a nagy szocialista építőtelepeken dokumentálni, ő elbeszélni, apró részletmegoldásokat csillogtatni nem tud, pedig ez évekig elengedhetetlen követelmény. Nem adja fel önmagát, s egyre határozottabban közeledik egy jelképekbe tömörítő, expresszionizmus felé hajló festői nyelvezethez, még ha fojtott tüzű, sötét színeit, máskor bizarrságig menő kontrasztjait nem is értik meg, olykor el is utasítják. Ezért ha szenzációként az 1962-ben festett *Gesztenyevirág* csendéletén a sok fehér lobogás — pedig a címe akár *Virrasztás* is lehetne. A fehér és fekete tiszta és közömbös akkordját izgalommal teliti a vonalak sodró lendülete: az egymást metsző átlós sávok zárt, de egyúttal a zártságot feszítő monumentális kompozícióba állnak össze. A heverőt borító kalotaszegi csíkos szőttes és a földön levő rongyszőnyeg balról jobbra vonuló párhuzamosait megtörik a szőttes merőleges hosszanti varrásai meg az alacsony lóca lábai, s végül ezt a zártságot a kép bal oldalán, a lócán elhelyezett gesztenyeág oldja fel. Leveleinek legyezőbe rendezkedő zöld sugarai közül a virág balra felszökkenő kettős gyertyája a jobbról balra átlót a kompozíció gerincvonalává erősíti. A kép balladás hangulatát fokozza a csonkított kivágás: a heverőből is töredéket látunk, a lóca lábának és a jobb sarokban levő borvizes korsónak (az egyetlen gömbölyű formának) is az alja a kereten kívül esik, de vágja a keret a virágok csúcsát is, kényszerítvén ezzel a nézőt, hogy gondolatban folytassa a képet minden irányba.

Pár év múlva olyan kompozícióhoz is eljut Macskássy József, amelyen gonosz varázslat kiúttalan fogságát érezteti egy palettás, maszkos csendélet (1964) fojtott lila-zöld-okker hangulatán, de szerencsére megtalálja nemsokára a szót, mellyel megtörik a varázslat: a múlthoz fordul erőt meríteni. A *Szülőházam* (1964) éjszakai látomás, nagyistványos feketékkel, okkeres-kékesszürkén derengő házfallal és nagy, vörös teliholddal, az előtérben kiöregedő, hajtást alig hozó fával — és mégis nagy nyugalmat hordoz a súlyos éjszaka.

A szülőházon kívül távolabbi gyökereit is tudatosan keresi. Számára nem válik külön a festészet a zenétől, költészettől, hazától. A művészeti ágak egymással — és az élettel — való összefüggésének ösztönös megérzését felszínre hozni, majd rendre tudatosítani nagymértékben segített a marosvásárhelyi kultúrpalotában zajló művészeti élet, amelynek részét képezte a festőiskola.

Itt, bár eleinte csak csírájában, helyet kaptak a modern irányzatok is, például Lányi Oszkár és Haják Károly Bartók-műsorai. Már a festőnövendék számára kezdenek színekké alakulni a zenei hangok. Még amikor nem érti, akkor is átéli az érzés súlyát, feszültségét, az átmenetek gyöngédségét. Bartók Béla zenéje és egyénisége foglalkoztatja legtöbbet, számos kompozícióban próbálja újra és újra megfogalmazni, mit jelent számára a bartóki zene.

Sok tanulmány, kompozícióvázlat, még több zenehallgatás és versekkel való telítődés előzi meg az első nagy kompozíciót, amely *Bartók, Ady, Petőfi* (1969) sorskutató hármasát foglalja egybe. Jelképes a tér, a világítás, a három levelet hajtó csonka gesztenyefa, a háttérbeli kolozsmonostori Kálvária épülete és a sötét ház világos ablakából kikémlelő óriási szemek, úgyszintén a ház mellett álló szoborszerű nőalak (Szabadság). Feléje fordul a távolodó, hátból ábrázolt Petőfi, ellenkező irányba, lehajtott fejjel áll a bal szélen, csonka gesztenyefa tövében a töprengő Ady, s középen, szemközt, a világító arcú ősz Bartók Béla, feszült figyelemmel fürkészi tekintetével a végtelent, képviseli a múltból folytatódó jövőt. A jövő nyomasztó, kínzó kérdés, nem lehet kitérni előle; a lila-sárga-zöld színakkord hideg atmoszféráját széles, dinamikus ecsetjárás tördeli, mintegy magyarázva a küzdelmet, amely ki kell vezessen a fényre.

A kompozíciók sorozata hosszú, lassú folyamat, a témák a festő izzó belső életének kivetülései, és ha elégtelennek érzi a megoldást, tovább érleli, megfesti más beállításban többször is. Bartók Béla *Cantata profana* művére összpontosított kompozícióját érleli ki leggazdagabban. Merész, vad kontrasztok ellenére tömör és egységes látomás, amelyben a sötét környezeten úrrá lesz az életet jelképező piros szín. A sötét égen egymásra kettőzi a piros napkorongot és az aranyló növekvő holdsarlót; narancspirosan tükröz a forrás, amelyből a szarvasok isznak. Izgatott, széles és hosszú ecsetvonásokból alakítja a felületet, állandó mozgásban van az egész táj, de a rohanó szarvasokat és a nyilazó apát háttérben tartja a lila szín is, amellyel leírja őket, míg a nap-hold-víz, tehát a világmindenség elemei piros színükkel Bartók alakjához kapcsolódnak az őrajta vibráló piros reflexek által. Bartók az előtérben áll, átöleli a haranglábat és megkondítja a harangot, miközben száját összeszorítja és tágra nyitott, égő szemmel minden idegszálával a végtelenbe figyel.

Petőfi és Ady költészete is újabb kompozícióra sarkallja a festőt. Ezeken a vásznakon azonban sok a nehezen dekódolható, hermetikus jelkép, például ilyen a *Felszállott a páva* tűzvarázsa, vagy a *Petőfi: Világszabadság* (1974) rohamra repülő lovasainak és a szöveget hordozó csóvának kicsit szecesszióra emlékeztető csigavonala.

A *Madéfalvi veszedelem* (1972) tragédiájának döbbenetes ábrázolásán, hogy a monumentális szerkezet vonalainak lendületét meg ne törje, elrajzolásokat enged meg magának. Mégis, rajzi torzulások ellenére, ennek a kompozíciónak földsúlya van, üvöltő vihar és félrevert harangzúgása: maga a forradalom izzik a vörös mennybolton, a szenvedés tűrhetetlensége dobban a fekete körvonalak és kék-zöld-lila-vörös reflexek lángolásában.

Zord napokat, súlyos küzdelmet történelmi esemény nélkül is lehet ábrázolni, például a titokzatos, mélybe húzó *Gyilkostó* félelmetes kísértetalakjával, a *Lófürösztés* hideg, de tiszta hegyi tájával, s ennek ellentétével, a *Szent Anna tó* Tuonela sötét mélységeire emlékeztető fekete vizével: az előtérben levő fészekből kiesett madárfiókák nézőpontjából indítja, de mint annyiszor, ezen a tájon is hangsúlyosan utal a szabadulásra — vágyára?, lehetőségére? —,

amikor az előtér szórt fényben álló rőtes fatörzsét úgy illeszti a képbe, hogy ághegye a jobboldali parton körvonalazódik, ott, ahol a fák árnyéka egyenletesen váltakozik a dús füvön, a lombok közt betűző nap izzó, világító foltjaival. A meredek oldalban szemünk és gondolatunk felfelé kapaszkodik a fényre, a remény megnyugtató érzését a kis kápolna épülete is fokozza.

A hetvenes évek közepéig tart Macskássy Józsefnek ez a korszaka, amelyben a sötétség és világosság küzdelmét még erősen uralja az árnyék. Jellemző összefoglalása ennek a *Kolozsvári emlékek* (1975): a város legfontosabb műemlékeinek önkényes összezsúfolása lila-zöld-sárga színakkordban. Derengő holdfényben és zöldessárgán világító ablakoknál folytat dialógust a múlt súlyáról és félelméről, a továbblétezés kényszeréről a felmagasodó, az egész képet uraló Szent György, vele szemben a határozott és nyugodt Mátyás király, előtérben pedig egy csonkított ágú fának egyetlen élő hajtásán egy élő, nagy holló a gyűrűvel.

Ezekkel a zaklatott és felzaklató kompozíciókkal párhuzamosan már a hetvenes évek elejétől — a nyomasztó külső gondok enyhületével — kezdenek jelentkezni a festő művei között derűsebb hangúak is, ezeknek pedig forrása a családi élet harmóniája. Kiugró szépségű arckép a feleségéről készült *Nő madárral.* Az áttetszően fehér bőrű asszony lesütött tekintete a kezében levő kis madarat becézi. Világos, de merész színtársítás gyöngédséggel veszi körül és teszi még bájosabbá. Gyermekei képmását is számos vásznán szerepelteti. A *Bőség* (1974) görögdinnyés uzsonnaasztala, a dinnyét evő kislánnyal és a lombok között átszűrődő napfény színes vibrálásával egy nyári délután örömét és szépségét kínálja felejthetetlenül a nézőnek. A *Kislány csellóval* meleg színei a levegős, hideg színekben tartott szobabelsőben úgy egyensúlyozzák ki a teret, hogy ezáltal a gyakorlásra teljes erejéből figyelő leányka mozdulata a zene ritmusát is érezteti. Könnyed, levegős színek veszik körül a *Heverő fiút könyvvel és gitárral* (1978) és természetesen, a gyermekek világa egész sor olyan témát hoz a festő útjába, ami felszabadult kedélyt, örömhordozó színvilágot diktál az ecsetjének.

A hetvenes évek végére általában világosabb lett a palettája, nem változott azonban szigorú szerkesztési módja, és lelkiismeretes, és komoly emberi tartása. Több világos szín kerül a vászonra az olyan zsarnokot jelképező figura esetében is, mint a *Szabadságért és békéért* férfiaktja, vagy az *Agresszió* (1979) átvitt értelmű madárcsoportja. Ezen, lilás-szederjes domboldal hátterén fehér galamb olajággal közeledne, de hat fekete holló készül megtámadni, s csak a közöttük feszülő szögesdrót kerítés gátolja ebben. Levegős, halvány színekben fogalmazott kompozíció, mégis nagy átütőerővel idézi a sötétség—világosság, azaz a rossz és jó küzdelmét.

Világosabbak, de az eddigieknél nem könnyedebbek a tájképei sem. Az árkosi és a szárhegyi művésztábor termését két nagy élmény jellemzi: a székely falu hagyományőrző tudatának kemény rendje, és a természet lenyűgöző nagysága. A vakító havasi napsütésben mások a színek: az áttetsző, oldott árnyékok közül élesen világítanak a fényben álló falak, s úgy feszülnek a térbe, hogy általuk a mozgó, élő, reális jelen a múlt minden emlékét képviseli. *A festő Szárhegyen* olyan önarckép, ahol főszereplő a Gyergyói-medence és a nyár. Csupa forró kánikulai rezgés a széles völgyfenék fölött és az égen, magát a levegőt ábrázolják a rózsás reflexek a sárga-zöld messzeségben. Pedig a vászonnak több mint felét egy szín belseje, s annak nyitott, lengő ajtaja foglalja el, amelynek árnyékában hátból látjuk a festőt.

A természeti látvány törvényszerűen a művész benső átéléseinek kivetítéséhez szolgál ürügyül. Városon született, városon felnőtt ember létére Macskássy József magáénak érzi a székely falut, s talán éppen ezért tudja ilyen lényegremenően összefoglalni árkosi és szárhegyi benyomásait. Mint ahogy a népművészeti tárgyak sem képeznek idegen dekorációt az otthonában, hanem szervesen hozzá tartoznak életének mindennapjaihoz, mint ahogy emlékezések és emlékeztetések a csendéleti elemként bekomponált Bartók-albumok vagy -lemezek, a Nagy Imre katalógusa. Magától érthető otthonossággal fest falusi enteriőrt falhoz támasztott kaszával, kalappal és inggel a fogason, kék tulipános ládával *(Reggel)*, s nem mesterkélt, hanem nyugalom és napsütés hangulata van. A műteremsarkok és virágcsendéletek szintén egy-egy lelkiállapot tükrözői. Sok vidám van közöttük, de sok csak első látásra tűnik annak, s ha jól megnézzük, bizony zaklatott, feszült. Bizarr csendélet az *Éjféli Hamlet* (1980): koponya, bagoly és zsiráffej rajta. A *Karácsonyfaág köcsögben* (1980) új témát és új hangot jelent. Egyszerre komoly és ünnepélyesen vidám. Formái kicsit szögletesen, de körbezárnak, és az egész színes látványnak ezüstösen hamvas jellege van. A leggyakrabban visszatérő téma mégis a gesztenyevirág marad, állandóan változó tartalommal.

Macskássy József gyűjteményes kiállításait nem lehet gyorsan megnézni. Első látásra nyugodtnak tűnik és egységesnek, ugyanakkor rendkívül változatos is. Csak ha egyenként és alaposan nézzük a képeket, akkor vesszük észre, hogy mindenik állandó dinamikus mozgást tükröz, és az egyensúly, ami az élet megmaradásához, továbbviteléhez kell, milyen kemény küzdelem árán jön létre, a képen ugyanúgy, mint az emberben. A képek együttesének a mondanivalója pedig, hogy csak a múltat ismerve és tisztelve építhetjük a jövőt, meg nem alkuvó becsülettel, csak így örülhetünk igazán minden körülöttünk virágzó szépségnek.

E. SZABÓ ILONA

NIKOLÉNYI ISTVÁN

Az Arbat szegedi gyermekei

Hosszú-hosszú ideje először fordul elő, hogy prózaelőadást nézek a szegedi Kisszínházban, s nem környékez az álom, nem tűnik elviselhetetlenül terjengősnek, kínos-vontatottnak, ellenkezőleg. Rövid. Sok oka van ennek, akár az egyszeri történetben elmaradó harangzúgásnak — mármint a püspök falusi fogadásán, ahol a magyarázkodó plébános nekibuzdulását imígyen hűtötte le gyorsan a magasrangú vendég: dejszen, ha nincs harang. Érjük be most annyival, a szegedi színjátszásban, úgy föst a dolog, lassacskán kerül majd harang. Darab (pontosabban: ügy, izgalmas, friss), rendezői lézer, érzékenyen reagáló társulati közeg — mindezek együtt garanciagyanúsak. Tulajdonképpen azt kell mondanom, látványos körmenet frontvonalán tűnik föl *Ruszt József*nek, a visszatérő főrendezőnek Arbat-adaptációja. Szolnokon, majd Pesten, Szikora János filmes technikával színpadra rajzolt *Zsivágó*-olvasata, moziban a grúz Abuladze Vezeklése, s miközben a könyvpiac vitatott, ám mindenképpen szenzációszámba menő (mert megjelenhetett) slágerei az irodalmi berkekben váltottak ki esztétikai Pasztternak- és más csatákat, Szegeden került színpadra, vajúdott életszerű-elevenné egy olyan történet, ami rólunk, rövid szocializmustörténetünk meghaladott torzulásairól, mégis máig (s vélhetően még sokáig) ható közelmúltunkról szól.

*Ribakov*nak az Arbat nem egyszerűen utca, mint sok elődjének — olvasni a szerző válogatott műveinek előszavát —, hanem egy fogalom, amely a régi és az új oroszországi történelem, a legmagasabb rendű moszkvai értelmiségi lét és a legszábadosabb, legalantasabb moszkvai utcaszellem szövevényét jelenti. Valerij Murzakov idézi ezeket a sorokat a Szovjetszkaja Kultúra 1987. decemberi számában, ahonnan átveszi a regényt magyarul, *Nikodémusz Elli* fordításában publikáló folyóirat, a Szovjet Irodalom is. Okos kalauz, szétüzenve táborszerte: figyelem, nem holmi belügyről van szó, nagyobb közönséghez beszélnek. Persze, hogy felette kíváncsiságot ébreszt minálunk is, miként a fogadtatás odakint, a szülőházban. Mert valóságos szenzációt keltett — számol be Murzakov. Sokan úgy vélték, ez a könyv mondja ki azt az igazságot, amelyre mind az idősebb nemzedéknek, mind a fiataloknak szükségük van. „Nehéz erről a regényről beszélni — folytatja Murzakov —. Mindenekelőtt Anatolij Ribakov nagy, méghozzá megérdemelten nagy irodalmi tekintélye, műveinek olvasói fogadtatása miatt. Ő a szerzője annak a híres trilógiának, amelyen több gyereknemzedék nőtt fel. Írt komoly társadalmi regényeket, a *Százezer kilométer* című*ért Állami Díjjal tüntették ki. Ribakov a szerzője a *Nehéz homok* című mélyen szántó és drámai regénynek. Ezeket követte Az Arbat gyermekeinek szédítő sikere. Mivel bilincseli le ennyire az olvasóit? Mindenekelőtt szenvedélyességével, őszinteségével, személyes fájdalmával. Azzal, hogy írás közben nem volt tekintettel semmilyen belső vagy külső cenzorra: erkölcsi kötelességét teljesítette. A tárgyilagosság kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy bár az olvasókat lebilincselte a könyv, véleményük — a kritikusokétól eltérően — nem volt egybehangzó. A kritika a dicséretek özönét zúdította a szerzőre, és ebben a lelkendező hangzavarban az egyszerű olvasó ösztönös, többnyire érzelmi okokból fakadó, gyengén motivált ellenkezését vagy meg sem hallották, vagy úgy fogadták, mint amikor egy jól összeszokott zenekarban valaki szégyenletesen hamis hangot fog. Az *Arbat gyermekei* az emberi létezésnek nem egyetlen kérdését érinti. Szó esik a könyvben

a hatalom filozófiai és történeti szempontú értelmezéséről, a rossz és a jó, a cél és az eszköz örök kérdéséről, a választás, a szabad akarat problémájáról... Van miről gondolkodni. Van miről vitázni."

Hogyisne, hiszen csupán Sztálin személyiségének (most nem a tetteinek!) megítélésében is meglehetős a káosz. Magatartásában például Ilja Ehrenburg finoman ismerte föl, hogy minő hosszasan és tervszerűen szervezte a maga istenítését. Utasításaira találták ki a legendás történeteket, festették a hatalmas vásznakat. Fokozatosan szoktatták az embereket liturgikus jelzőkhöz, ájult, hisztérikus hozsannákhoz. Szovjet és más szocialista országbeli emberek, generációk Sztálin-imagója, ha tetszik, mítosza vetül itt egy machiavellista indítékú hatalmi mechanizmus boszorkánykonyhájának leleplezett praktikumára. Sokaknak nehéz ocsúdni még ma is Szovjetunió-szerte, kivált a háborús nemzedékekből. Egy vilniusi kritikus szerint, az Arbat-regény vonzereje inkább a *témában* sejlik, hogy olyan jelenségeket ábrázol a harmincas évekből, amelyeket sokáig és gondosan titkoltak. Vaszil Bikov egyenesen grandiózusnak nevezi társadalommetszetének teljességét, amivel a párt Központi Bizottságától hatol le a perifériákig, s mindenre az *igazság* pozícióiból vállalkozik. A legnagyobb nyilvánosságot kapott vélemény persze Jevtusenkóé, a költőé, aki stílusát olyan festőművész komótosan mozgó realista ecsetjéhez hasonlítja, aki nehéz, ám nemes, noha sokszor kínzó feladatot állít maga elé: fölkutatni a történelem térképének fehér foltjait. Az ilyen foltok tudniillik megengedhetetlenek, mert az emberek a hiányokat akarva-akaratlan kitöltik fantáziájukkal, hol veszélyes, hamisan eltúlzott szörnyűségekkel, máskor nem kevésbé veszélyes idealizálással. Legalább annyira izgalmas tehát a fogadtatás, mint a regény maga — messze lehetne idézni. Csak két karakterisztikus megjegyzést még. Egy altábornagy: „negyven éve vártam erre, hogy a fronton felnőtt lett belőlem, s az igazságot kezdtem kutatni. Sok mindent megértettem, dehogy így... pedig lényegében csak a prológust írta meg." Satrov, a drámaíró: „A világ forradalmi mozgalmának egyik legnagyobb tragédiája Sztálin nevéhez fűződik, aki objektíve annyit tett a mozgalom kudarcáért, amennyit az összes osztályellenségünk együttvéve sem." (Nem tartozik szorosan ide, mégis hadd említsem Ruszt érdeméül, hogy bátran belehúzott: az Arbat szegedi fölvezetésének napjaiban a moszkvai színházi élet is hasonló szenzációt él át, méghozzá diákelőadás keretében, egészen a Kreml tövében. Viktor Korkija „paratragédiája" *A fekete ember, avagy én vagyok a szegény Szoszó Dzsugaszvili* címet viseli, s két főszereplője van, Sztálin meg Berija. Dialógusfüzérük a közelmúlt szovjet történelmének borzalmas fejezeteit idézi, nagyjából olyan beállítással szerepeltetve Sztálint, mint a szegedi előadáson.)

Hanem az *Arbat gyermekei* mégsem egyszerűsíthető le holmi irányregényre — szól hozzá érzékenyen Barát József. Szerelmekről és gyűlölségekről, karrierekről és bukásokról szól. A légszomjról az Arbat „breaktáncos és rockhívő gyermekeinek, akik persze breakelés közben is pontosan tudják, hogy az Arbat házainak egyelőre csak a homlokzatát újították fel". Ezekből a munkálatokból veszi ki oroszlánrészét a ma 78 esztendős Ribakov, nem kevés önkorrekcióval módosított pályája jelen szakaszán. Hiszen akár hőse, Szasa Pankratov, ő is különleges gyermeke az Arbatnak. Mérnökcsalád sarja, Szasa egyetemén, a közlekedésmérnöki főiskolán szerez diplomát, gyorsan kap Sztálin-díjat, sematikus íróként aratja sikereit, aztán letartóztatják, elítélik, internálják stb. Innen hát könyvének igazságfedezete.

Ebből az életút-tapasztotta regényből, sokszálú cselekményfüzérből párolt szükségszerűen leegyszerűsítő színpadi adaptáció — egy bizonyos *N. L. Szkorik* dramaturgiai iránytűjével — a szegedi előadás. Állítólag többféle változat szüle-

tett a Szovjetunióban, s igazából annak körülményei sem tisztázottak, vajh színpadra került-e ott vagy sem? Így nehéz hűséggel dokumentálni, mennyiben világpremier (esetleg) a magyar előadás, a szegedi. Mindenesetre *Böhm György* vállalkozott a transzplantált anyag további átültetésére, amely az „emberi színjáték" misztériumutalásos alcímével mintha eleve fölmentést kérne az elkerülhetetlen szimplifikálásokért, összevonásokért, a nagy ívű kanyarokért, lecsupaszított jellemekért, szituációkért. Kénytelen-kelletlen fanyarult rá. A cselekmény ugyan mindössze egyetlen esztendőt fog át, az 1934-eset, szilvesztertől Kirov meggyilkolásáig, a történései azonban annyira szerteágazóak, hogy a nézőben olyasfajta érzést kell táplálnia, mintha valóságos emberöltőt ívelne át. A dolognak ezzel a részével nincs is baj. Vezetők és vezetettek bukkannak föl, időről időre ugyanazok, s látjuk, miként gabalyodnak ördögi pókhálóba, bénulnak mindegyre cselekvésképtelenné. Csak hát, annyian vannak, hogy jószerivel nem jut energia megkülönböztetésükre, egyikükre sem. Igazából csupán Sztálinra. Belőle is a hatalom természetéről morfondírozóra, az ideológusra. Tulajdonképpen azt mondhatnónk, ha a regény Szasa Pankratovról, az egyetemről csacskaságokért (elmaradt vezércikkért, faliújság-epigrammákért) kicsapott, internált fiatalemberről szól — ez a színpadi Arbat inkább Sztálinról. Ruszt József rendezése is mintha ösztönösen tenné át *vizuális térbe* a regény és színdarab eme finom distanciáját: Dzsugasvilit végig a színpad előterében tartja, a rivaldával párhuzamos folyosón mozgatja, ismert (színpadsarki) fotelgarnitúrájától a szemközti Lenin-viaszbábúig, ami mellesleg szólva bárki remeklése (a színlap külön nem tünteti föl) — szobrászi telitalálat. Hogy mennyire hangsúlyosra transzponált Sztálin: vendégművész, *Balázsovits Lajos*, Ruszt régi — korábbi szegedi érájában is feltűnt — munkatársa játssza. Nem kevésbé elkapott fejszobrászi tündökléssel, mindazonáltal pompásan és egyénien kidolgozott gesztusokkal, láb- és kéztartásokkal, eredeti frázisokkal, jellegzetes modorban. Portréja a fogfájós pártvezérről — tragikomikus. S mivel a néző színpadon Sztálint eleddig nemigen láthatta, ezentúl Balázsovits attitűdje jelenti számára: ilyen lehetett. Nyomatékosítása azért sem lényegtelen, mert voltaképpen erre a figurára gipszmintázta Ruszt az egész ügy, az egész előadás kulcsát. Mert hiába szembesült az elmúlt évtizedek során ki-ki megannyiszor (rádió mellett, mozihíradóban vagy éppen Kistarcsán, Recsken) az úgynevezett Sztálin-jelenséggel, a diktátor személyiségével — az „eleven" találkozást, *kollektíve*, a nézőtér először éli át. Ilyeténképpen Zeitstück hát a szegedi Arbat, a fogalom klasszikus értelmében — s nincs rajt' röstellnivaló, mégha a műfaj klasszikus értelmezésében, e nagy műfaji átrendeződésnél bele is vész a dráma. Pontosabban az úgynevezett klasszikus dráma, mely *más klasszikus szabályok* vonzásterében működik — mondjuk a piscatori modellben; mert hiszen ki merné cáfolni, hogy ez a stildramaturgia mára nem kövült hasonlóképpen klasszikussá immár. *Molnár Zsuzsa* hátsófali ikonosztázokkal alufóliázott, rugalmasan mobil, naturálkellékekkel sem zsúfolt színpadán az első pillanatoktól nyilvánvaló: újabb fejezetét írja Ruszt *szertartásszínháza*. Erősen zenei töltésű nagymisét celebrál, *Alekszandrov* Sztálin-kantátájától a popritmusba mártott beethoveni örömódáig, hová magától értetődő természetességgel simul a pravoszláv cantus firmus, vagy éppen a „felelj, hol vagy szép Szulikó", amint *Szabady József* citálja Jezsov elvtársat bonvivános kézmozdulatokkal, (mellesleg az Abuladze-filmre emlékeztetve kísértetiesen, ahol momentán a diktátor dalolt, és a Trubadúr strettáját). Ruszt passiójátékának szereposztása szerint Jézust kisfiú játssza, akit azonnal levetkőztet és megmosdat lavórban a Mama (lavabo manus). A gyermeki tisztaság, naivitás, romlatlanság jelenti tudniillik egyfelől a „kortársi" szemlélőt (netán a rendező rajzolta rá magát), másfelől

a kontrasztot, hiszen az a kisgyerek tűnik elő folyton-folyvást Sztálin-Lucifer mellett, akinek simogatja a buksiját, akivel eljátszadozik a nagyfőnök, akinek magyaráz. Mondom, mint a misében: egyszerre valóságos és jelzésszerű, gyakorlati és képletes minden. A csekisták piros nyakkendős monotóniájából a tömegjeleneteknek, mészarcú figuráknak görög sorstragédiák kórusait megidéző beállításáig (a jelmezeket is Molnár Zsuzsa jegyzi), vagy az olyan állandó elemek cirkulálásáig, mint a két szuronyos katona, buffós maszkokban. Aki kilóg a sorból, levágják. E gyakorlatias filozófia spanyolcsizmájában szenvedi kálváriáját a Szasát aszketikusan, kamaszos-felnőtti toleranciaingerekkel vibráló *Szervét Tibor;* Ruszt jelentős fölfedezése a szegedi deszkákon. Neki az is hiteles, ha dühbe gurul (mert általában ez a bajom régóta több színésszel, az indulatok kifejezésére alig találnak más eszközöket az emelt hanghordozásnál, kiabálásnál). Még hallunk róla.

Úgy gondolom, mindannyian az Arbat gyermekei vagyunk itt Közép-Európában — írja a műsorfüzetben Ruszt József. A sorsközösség vállalása és a darab cselekményének, közvetlen, illetve közvetett eseménykrónikájának *nyomasztó közelségtudata* okozhatja, hogy az előadás nincs rendesen befejezve. Csak színpadtechnikailag. Ritmikusan meg-megszakadó szűrt fényeső alatt zajlik le Sztálin detronizálása. Deheroizálása. Az élő diktátor játssza el pár másodpercben azt, ami halála után történt meg vele, s történik ma is, hosszú-hosszú évek óta, nem utolsósorban ezen az előadáson. Ami — ismétlem — politikai értelemben régóta nem reveláció, viszont színházi értelemben, a katarzisok tűzhelymelegénél, feltétlenül az. Érdemes tett színhelye tehát a szegedi Kisszínház, 1988/89 hideg telén.

Miközben az országban — sőt, odaát, de többfelé a táborban — megint folyamatban egy újabb olvadás...

Vörös gesztenyevirág

József Attila Tudományegyetem

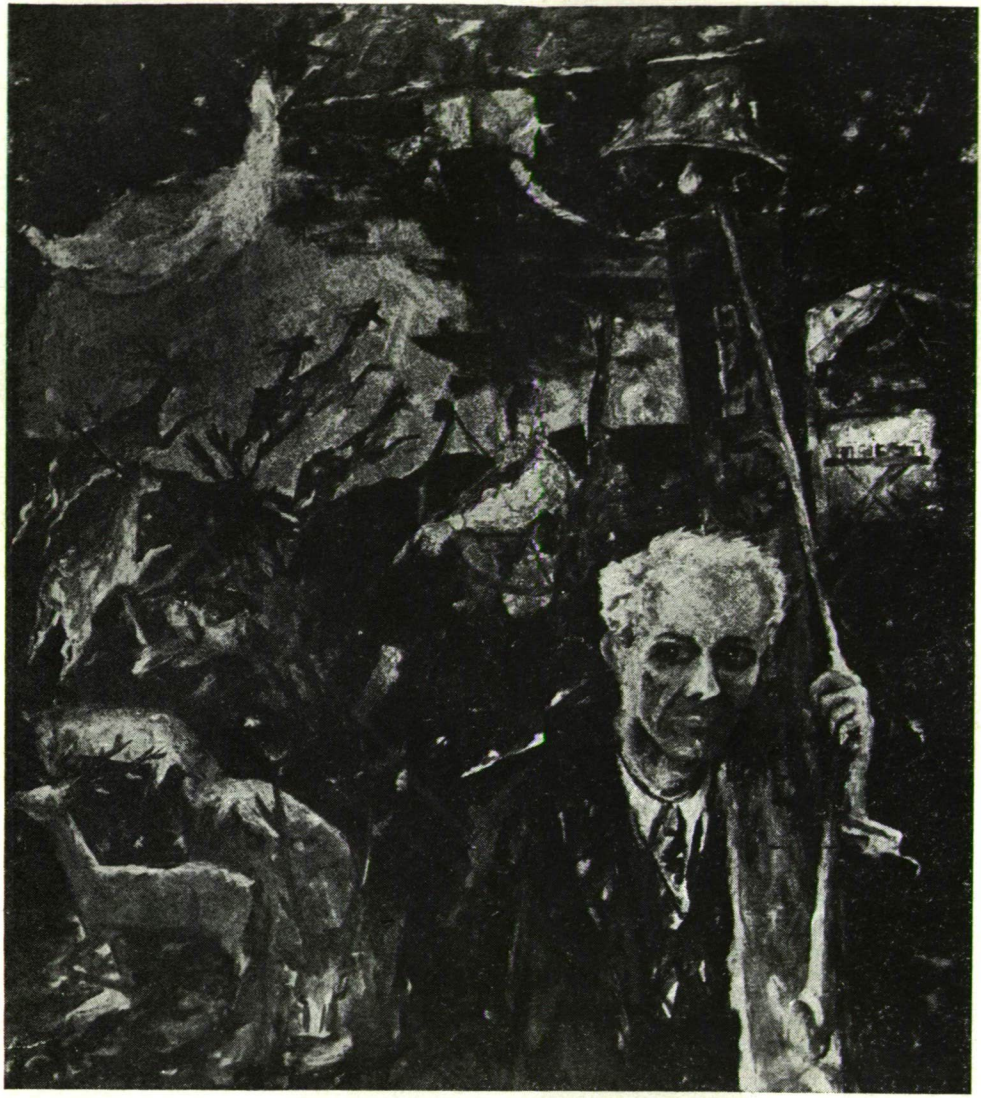

Bartók Béla: Cantata profana

Vitákból épülő monográfiák

FERENCZI LÁSZLÓ ÚJABB KÖNYVEIRŐL

1. Én Kassák Lajos vagyok

Ha valaki meg akarja ismerni századunk első felének magyar irodalmát, vitáival, mozgalmaival, problémáival együtt, tekintse át a Babitscsal és a Kassákkal foglalkozó írásokat. A kettő kiegészíti egymást. A Babits-recepciót még nem írták meg, Kassák fogadtatását Ferenczi László gyűjtötte egybe a Móra kiadó *Kozmosz Könyvek* sorozatában, *Én Kassák Lajos vagyok* címen megjelent könyvében. Úttörő vállalkozás, amely mindjárt kitűnő teljesítmény. Nagyszerű esszé, amely egyben a század első felének irodalomtörténetét is adja, hazai és világirodalmi kitekintést. Példája ez a könyv annak, hogyan lehet egy irodalomtörténeti munka filológiailag megbízható, pontos, ugyanakkor olvasmányos. Adatok vibrálnak szemünk előtt, szinkronban olvasunk az egész európai irodalomról, sőt művészetről, mégis bárki megértheti; magyarázatai és a melléjük idézett szemelvények azok számára is eligazítóak, akik alig-alig olvasnak irodalomtörténetet, de megelégedett figyelemmel követheti a szakember is, hiszen eddigi ismeretei másféleképpen szikráznak össze a szeme előtt, és bizony sok új ismerettel is gazdagodhat. Persze ez az információáradat nem felesleges adathalmozás, hanem szükséges összefüggés-rendezés. Bevallom: ismertem a könyvet kéziratkorából, láttam korrektúráját is, mégis valódi gyönyörűséggel olvasom. Azzal az örömmel, amellyel valaha Babits meg Szerb Antal irodalomtörténeteiből diákkoromban tájékozódtam az irodalom világában. Az utóbbi évek meggyőzhettek már, hogy van színvonalas és értékes magyar esszé az újabb nemzedékek termésében is. Ferenczi könyve arról győz meg, hogy újjászületett az *esszémonográfia* is, — legalább azon a szinten, ahol pár évtizeddel ezelőtt kényszerűen abbamaradt Sőtér Jókai-könyve és Bóka József Attila-bemutatása után.

Ferenczi könyvében magára vett egy formát, amelyet a Móra—Kozmosz kiadó évek óta alakítgat. Kerete: egy-egy író portréját a róla életében írott kritikák montázsából összeállítani. Ha szigorúan vesszük, Ferenczi könyve a Kassákról szóló kritikák breviáriuma. Idéz és magyaráz. Csakhogy ő hozzávesz egy újabb momentumot: nem csak a másoktól származó kritikákat szólaltatja meg, hanem Kassák önértelmezéseit is. És ezzel megelevenedik az egész kötet: a viszonyítások olyan rendszerét tudja megteremteni ezáltal, hogy végül is élő alakjában jelenik meg az író. Előttünk formálja pályáját és emberi alakját. Mert Kassák nemcsak nagy író-művész-költő és még ki tudja mi, hanem a világ egyik legnagyobb taktikusa is.

Az irodalom története mindig is az eltalált pillanatok által határozódik meg, a korszakokat jellemző művek valamilyen anekdotikus történetet is rögzítenek a tudatban. Az izmusok vezéregyéniségei ezeket a jeleneteket permanenssé tudták tenni. Életükben nemcsak egy nagyjelenetük van, hanem állandóan megújulva, a legjobbkor tudnak ismét megszólalni. Vagy éppen elhallgatni. Így Kassák is. Például: amikor indul, a teljes irodalmi-társadalmi élet várja a negyedik rend, a munkásság képviseletét az irodalomban is — ő ezt tehetséggel, hatásosan beteljesíti. Majd: a Nyugat is szinte felkészül az avantgárd befogadására, „kémei" már elindulnak Párizsba, de a kitörő világháború internáló fogságba zárja őket. Kassák — sokféleképpen előadott — nyugati útján olyan helyekre, környezetekre láthatott rá, ame-

lyekkel a Nyugat kijáró írói-költői nem is találkozhattak. Kassák gyűlölt-szeretett társa, Szittya Emil hazalátogatása hatására megelőzheti a Nyugatot a háború kezdetén: pártot üt, tábort szervez, mozgalmat — és a leghangosabban újjal, a Nyugattal száll szembe. Mire megkapja a várt ellentámadást, épp Babitstól: másra sem volt szüksége, ezzel a Nyugat biztosítja a propagandát számára. Folytassam? Olvassuk Ferenczi krimijét. Mert az irodalom iránt érdeklődők számára van olyan izgalmas ez a könyv!

Azt írtam: filológiailag pontos. Mégis sokan megsértődhetnek — hallottam is nem egyről —, akik nem szerepelnek benne. Mert nem teljességre törekszik a neveket illetően, de teljességet ad a *tendenciákat* tekintve. Minden típusú kritikából a legjellegzetesebbet, a legmarkánsabbat választotta ki. Ennél jobban legfeljebb azok sértődhetnek meg, akiket idéz. Mert bizony Kassák mindig is vihart kavart, a nehezen értők mindig többen voltak, és még a megértők is sokszor mennyire melléértők lehettek. Ki szereti visszahallani idővel érvénytelenné váló, mégis kordokumentum értékű szavait? Magam is jobban szeretem olvasni Kassák válaszlevelét (amelyet a Jelenkorban adtam közre születésének centenáriumán), mint a Ferenczi által közölt és méltatott valahai írásomat.

Ugyanakkor igazságot is szolgáltat Ferenczi. Ki emlékszik még Kunszeri Gyula nevére? Legfeljebb a következetes antifasiszta *nevének emléke* ha él, meg mostanában figuráját Szentkuthy idézte fel emlékező beszélgetéseiben: tanártársa volt. Ferenczi idézi éppen őt: mert „rövid könyvismertetése tömörsége és gondolatgazdagsága miatt nemcsak a Kassák-irodalom, hanem általában a recenzió műfajának kiemelkedő teljesítménye". *(Móra—Kozmosz, 1987)*

2. A remény zuhatagja

Addig húztam-halogattam a Kassák-könyvről szóló kritikám befejezését, amíg közben megjelent Ferenczi újabb könyve, *A remény zuhatagja* címen a Móra—Kozmosz *Az én világom* sorozatában *A felvilágosodás változatai* alcímmel. Valójában a francia és magyar felvilágosodás szembesítése. De ha csak ennyi lenne, nem is kapcsolnám a Kassák könyvéről szóló írásomhoz. De ez a két könyv *lényegében* összetartozik.

Nem azért, mert Ferenczi kitűnő filológus, aki az anyag nagy terjedelmű és mélységű ismeretében mer nagyvonalú lenni, csak a lényegi összefüggéseket megmutatni. A mellékmondataiból úgyis kiderül, hogy merre ágazhat szét a részletkutatás. (Persze ezekre a melékmondatokra is nagyon oda kell figyelni, nemegyszer itt mond el olyan fontos dolgokat, melyet mások talán könyvnyi terjedelművé duzzasztanának.) A két könyv összefüggése *módszerében* van. Mi itthon hozzá vagyunk szokva a hazai pozitivista, történelmi megközelítésű irodalom*történethez*, illetőleg az ezt opponáló, a német szellemtörténet különböző változataiban gyökerező filozófiai-módszertani megközelítésekhez. Ezek mellett a Ferenczi írásművészete ötletszerűnek, kapkodónak is tűnhet. Pedig valójában egy szabad szellem összefüggés-kereső viszonyításainak, egy önmaga feltételezéseit kétkedéssel regisztráló kutatónak a vizsgálódásaival találkozhatunk. Tényeket ír le, és rak egymás mellé, sokszor meghökkentő éles kontrasztokat rajzolva. De mindig megalapozottan és tárgyszerűen.

Kiindulása és szemléletének állandó irányítója az a meggyőződés, hogy minden korszak kialakítja a maga divatját, de emellett mindig léteznek ettől eltérő, más irányultságú művek is. Lehet, hogy egy újabb kor éppen ezeket fogja nagyra értékelni. Sőt bizonyos ez, ha irodalomtörténeti távlatból tekintjük, mint a 18. század francia költészetét illetően. Tehát ne prekoncepcióval közeledjünk az adott témánkhoz! Mennyi beidegzett sablont hárít félre egy ilyen bekezdéssel, mint amellyel újabb könyve bevezetőjében a 18. század irodalmát jellemzi:

„A 18. században az arisztokrata kultúra virágzik, az arisztokrácia kiváltsága töretlen, és sok országban még a hatalma is az. A 18. századot a polgárság nagy

századának is tekintik. Ebben a században egy új társadalmi osztály lép a színre. Tizenhárom évvel ezelőtt, hogy megnyílik Franciaországban az arisztokrácia nyomására összehívott utolsó rendi gyűlés, amely a polgári forradalomnak lesz a nyitánya, tehát 1776-ban, abban az esztendőben, hogy Amerikában kibocsátják a Függetlenségi Nyilatkozatot és Franklin az új világ követeként megérkezik Párizsba, Angliában létrejön az első munkásszakszervezet. A német utazók meglepődve jegyzik fel, hogy milyen széles néprétegek olvasnak klasszikus irodalmat Angliában. Ez idő tájt alakul ki az angol proletárirodalom, és hamarosan megjelenik az első világirodalmi rangú munkásköltő is, William Blake, akinek egy sztrájkban is volt valamelyes szerepe."

Ez a merész összefüggés-keresés, konvencióval szembeni biztonságérzet kiegészítése annak a tudatos bizonytalanságérzetnek, amellyel akkor fogalmaz, ha átvesz irodalomtörténeti sablonokat. Mint például Kassák-könyve következő mondatában: „(Babitsot) ízlése nem hagyja cserben, Kassákot költőnek tartja, csak a többieket nem, és ebben talán még igaza is volt, ha csak Babits ízlése nem hatotta át túlságosan is az utókort."

Ferenczinek ezek a mondatai állandó figyelemre, önkontrollra késztetnek: vajon igazam van-e, és vajon átvehetek-e kész eredményeket, követhetek-e valamilyen egyirányú „hagyományt"?

Mindenesetre a magyar felvilágosodás költészetéről szóló tanulmánya mindjárt arra késztetett, hogy párhuzamosan kézbe vegyem Weöres antológiáját, a *Három veréb hat szemmel* című. És bizony el kell fogadnom, hogy mai szememnek jobban tetszik Kalmár György költészete, mint sok évszázados bálványé. Nem azt mondom, hogy nem kerekedik kedvem vitatkozni Ferenczivel! Hiszen Dayka Gábort pár mondattal elintézve, látom, hogy nem szereti, Ányos Pált, akiről — volt pár év, hogy ő volt a legjelentősebb akkori magyar költő — ugyan többet ír, de még kevesebb szeretettel méltatja. De most nem könyvének irodalomtörténeti koncepciójáról írok, hanem egy esszéista irodalomtörténész módszerét üdvözlöm. A tárgyszerűség nevében gyakorolt nyitottságot. A nem agyonadatolt felkészültséget, amely éppen a lényeges adatok összevillantásával tud meggondolkoztatni, új összefüggések keresésére biztatni, esetleg ellentmondásomat kiváltani.

Elfogult vagyok irányában? Ha egy ihlető munkamódszer üdvözlése elfogultság, nyugodtan vállalom. Számomra Ferenczi módszere azt a bizonyos tertium daturt jelenti. Éppen az elfogultságok leküzdésének kényszerét. Azt a módszert, amelyik még a saját rögeszméinket is megkérdőjelezteti. Nem önmagáért a kétkedésért, hanem éppen a tárgyszerűség nevében. Mert egyetlen kor sem egyértelmű, a korstílus, de még a kordivat sem lehet egyes korszakok meghatározója. A divat ellenében is születhetnek remekművek. Ezekért a tanulságokért, és e tanulságokat megtestesítő mondataiért szeretem Ferenczi könyveit. *(Móra—Kozmosz, 1988)*

KABDEBÓ LÓRÁNT

„A történés a burok: Isten benne ül"

NÁDAS PÉTER: „A BIBLIA ÉS MÁS RÉGI TÖRTÉNETEK" CÍMŰ KÖTETÉNEK ÜRÜGYÉN

„Szemlélődő embernek születtem; pontosabban, születésem hónapja (október) valamiként az élet és az élet elmúlásának határmezsgyéjére szorította a szemléletemet. Se itt, se ott; köztes állapotban élek."

Nádas Péter nemrég megjelent esszégyűjteményében vall így önmagáról. A fenti sorok azonban nemcsak mostani magatartását jellemzik: érvényesek első műveire is. Első két — ma már gyakorlatilag hozzáférhetetlen — kötetéből a múlt év végén

jelentetett meg egy válogatást. 1962 és 1967 közti kisregények, elbeszélések láttak ismét napvilágot (*A Biblia, Sanyika, Fal, A kertész, Bárány, Klára asszony háza*).

„Régi történetek" a szó többféle értelmében is. Két évtizede vagy még régebben keletkeztek, s a bennük feldolgozott életanyag az ötvenes évek világából, azaz az író gyermekkorából származik.

Nádas a mai magyar irodalom élvonalához tartozik. Indokolt, hogy első műveit ismét megjelentessék, hiszen már húsz-egynéhány éves korában meglepően érett írásokkal jelentkezett. Azoknak az olvasóknak, akik ismerik későbbi műveit, ezek azért is izgalmasak, mert túl az egyes alkotások immanens értékein megmutatják annak az írói útnak a kezdeteit is, amely az *Emlékiratok könyvének* széles ívű epikájáig vezetett. Az alábbiakban a későbbi alkotások felé mutató nyomokat szeretnénk megkeresni — mi az, ami „in nuce" már a huszonéves alkotónál is fellelhető, s mi az, ami megváltozott.

Nyomolvasásunkat különösen izgalmassá teszi, hogy a feldolgozott életanyag lényegében azonos marad, de a megközelítés módozatai változnak. Így aztán egyre többet tudhatunk meg a hatvanas évektől mostanáig sorra rendre megjelent művekről.

Igen, többet: és ez elsősorban nem a külsődleges történésre vonatkozik, bár a dolog természetéből következően politikai események s a kulisszák mögötti törvénysértések is szóba kerülnek. Az írót azonban a külső világ és az ember kapcsolata érdekli: az emberi léthelyzetről tár fel újabb és megrázó dolgokat, arról, milyen magatartásformák búvópatakjaiban tör magának utat az „örök emberi". Már az első írásokban hangot kap az ember környezete és belső világa közti bonyolult összefüggés: az író egyre újabb megközelítésekkel próbálkozik. Vizsgálódásunk tárgya kétirányú: a „mit?"-re és a „hogyan?"-ra vonatkozik.

Nádas tisztában van azzal, hogy már a puszta tényállás leírása sem egyértelmű. A modern természettudományok a kísérletet végző személyt sem tartják elhanyagolhatónak: fokozottan érvényes ez művészi alkotásokra. Nádas *Élveboncolás* című írásában egy festő modelljének szavakkal történő leírásával küszködik; mint mondja, a felöltözöttség és a mezítelenség közti pillanatok érdeklik. „A *már nem* és a *még nem* — a *között*. A történelem vibráló holtpontjai." Igen, de ez a közöttes állapot a legnehezebben hozzáférhető, különösen akkor, ha az észlelés és a tényrögzítés — nemegyszer stiláris okokból — torzításhoz vezet. „A célzatosan elferdített tények mögött újabb és újabb torzítások majompofái vigyorognak. [...] A tények sokértelműsége elkerülhetetlen..." Már a modell vetkőzésének árbázolása sem egyszerű. „A modell nem szoknyában és blúzban volt, hanem ujjatlan nyári ruhában. Stiláris okokból változtattam a valóságon. Úgy gondoltam, hogy a *kilép, átbújik, leveti, lehúzza* állítmányokkal — a cselekvés azonosságaira és különbségeire utaló ritmust kölcsönzök a mondatnak." Ha számításba vesszük még azt a ma már pszichológiai közhelynek tartott tényt, hogy emlékképeink is változnak, a valóságfeltárás hihetetlen erőfeszítést és egyre újabb nekigyürkőzést igényel.

A most ismételten kiadott korai írások mindegyikében valami módon a hatalom embertorzító hatásáról van szó. *A Biblia*, a *Fal* és a *Bárány* közvetlenül is felidézi az ötvenes évek világát: a hatalmat szolgáló, s abból kisebb-nagyobb mértékben részesülő vagy az agresszivitásnak kerülőutakon érvényt szerző felnőttekét. Az elbeszélések azonban valójában nem róluk, hanem a gyerekekről szólnak: élettapasztalataik s ösztöneik egyaránt arra késztetik őket, hogy gátlástalanul érvényesítsék szadizmusukat és agresszivitásukat. Szó sincs a rousseau-i gyermekek ártatlanságáról, de természetesen arról az ördögről sem, akit Szent Ágoston szerint ki kell verni belőlük. Eltorzult személyiségek, és félnek, akár a felnőttek. Igen jellemző *A Biblia* Gyurijának már-már együgyű szorongása: attól tart, hogy a szomszéd kislány bosszúból elviteti az édesapjával. A *Fal*ban a Rákosi-rezidencia farkaskutyák és ávósok őrizte világa éppen úgy megfélemlíti a történetet elmesélő gyereket, mint a hivatali intrikák a szülőket. Jó heccnek számít, ha olyan emberre találnak, aki más, mint a hivatalos ideál: azt meg kell alázni, a földbe kell taposni.

Még ez az ideológiai fügefalevél is hiányzik a parabolának tekinthető *Sanyikából*. Egy gyerekzsúr kapcsán mutatja meg a diktatúra lélektanát: az elnyomáshoz meghunyászkodó szolgalelkekre is szükség van.

A *Bárány*ban azonban feltűnik egy olyan felnőtt szereplő is, akiről lepereg az emberi aljasság: az író bemutatja azt az alapigazságot, hogy az igaz embert elpusztítani lehet ugyan, de megalázni nem.

Ilyen igaz ember a hetvenes években keletkezett *Egy családregény vége* nagyapa-figurája. Az elbeszélő itt is gyerek, akár a korai elbeszélések egy részében. Az alapszituáció hasonló: Simon Péter a hatalmat gátlástalanul kiszolgáló elhárító tiszt apával él, de a régi hagyományokat és humánus értékeket képviselő nagyapa is ott van mellette. A regény rendkívüli tömörséggel beszéli el a Jeruzsálemtől Budapestig ívelő történetet: a nagyapa mondja el unokájának a véres, üldözésekkel, pogromokkal teli családi legendát, amely a zsidó számmisztika szerint hét könyvre oszlik: az utolsó, a pusztulás köre a gyerek sorsában teljesedik be.

Az első írások lineáris cselekményükkel, s ahogy egy-egy mozzanattal a lélek mélyére világítanak, Kosztolányi novelláinak befolyásáról vallanak. A Családregény nagyobb lélegzetű epikus mű: családregény. Műfajával a hatvanas évek nagy sikerkönyvének, a *Rozsdatemetőnek* rövidre fogottságát folytatta. Ezzel azonban meg is szűnik a két regény hasonlósága: Nádasnál ugyanis minden cselekménymozzanat interiorizálódik. Ezt a belső monológ teszi lehetővé: a főhős halála pillanatában még egyszer felidézi életét. A belső monológforma indokolja az asszociációs ugrásokat, a visszatéréseket, a zaklatottságot. A nagyapa így tanítja a gyereket: „Magadban kell megérezned a boldogságodat, s ha megvan, nem! nem ereszteni! Ha egy pillanatra! ha egyetlen pillanatra elereszted, akkor kiröppen az átkozott boldogságod, s helyére becsordul a nyál és a takony. [...] Akkor mindig hiányzik valami! Hiányzik! Hiányzik!" És ebből a regényből éppen az elbeszélő boldogsága hiányzik: az az emberléptékű humánus világ, amelyre jól illik a szerző *Burok* című kis írásának a mondata: „De az érzékelhető hiány is jelenlét." Simon Péter sorsa a lélek nyomorúsága: a halál már csak szükségszerű következmény.

Simon Péter abban a léleknyomorító nevelőintézetben, ahová apja lebukása után kerül, emberi kapcsolatra vágyik. A kapcsolatok szerepe ugyancsak fontos az első elbeszélésekben: akár *A Biblia* vagy *Klára asszony háza* félresikerült interperszonális közeledési próbálkozásaira, akár *A kertész*re gondolunk: az utóbbi novellában a csak egyfajta konvencionális magatartást elfogadó apa teljes értetlensége vezet a főszereplő elmagányosodásához. Megjelennek azonban a *Fal*ban és a *Bárány*ban a gyerekbandák is, de ezek nem tekinthetők igazi közösségeknek, mert az utóbbiak — ahogy éppen a *Bárány*ban fejti ki az író — csak akkor jöhetnek létre, ha elfogadjuk az ember titokszerűségét, vagyis egyéniségét.

Nádas már a korai *Bárány*ban a kommunikáció és az interperszonális kontaktus kérdéséről gondolkozik. Érdemes idézni sorait, mert itt is rávilágít az újrafogalmazás szükségszerűségére — s ezzel már saját vívódásait is kifejezi. „Az ember minden pillanatban harmóniára törekszik. Azt hiszem, ezért is beszélnek oly sokat az emberek. Mintha a beszéd különböző formáival, vitával, veszekedéssel, vallomásokkal óhajtanák megteremteni az összhangot belső és külső világuk között. De mert az emberek nem bíznak önmagukban, mindent meg akarnak magyarázni, minden pillanatban *rá akarják erőszakolni nézeteiket környezetükre* [kiemelés tőlem — T. M.], ami [...] egyre jobban eltávolítja őket a harmóniától, mert minden kiejtett szó újabb konfliktusokat szül, olyan ellentétek formájában, melyek [...] tévutakra vezetnek és zsákutcába visznek. [...] miközben szótlanságról beszélek, szavakkal igyekszem megfejteni életem kínzó gondját, elhidegülésemet a szavaktól. Őrült lennék? Meglehet."

Nádas az *Emlékiratok könyvé*ben a szót a testek kommunikációjával egészíti ki. Beney Zsuzsának a spanyol barokk misztikusra, Juan de la Cruzra vonatkozó szavai az Emlékiratokra is érvényesek: „[...] a lélek, ha már eljut a szóig, eljut a testig is: testével szól, a vágy és a hiány őrjöngő extázisával." Az „érzelmek zűr-

zavarát" az író három ágon próbálja megközelíteni: az ötvenes évek svábhegyi gyermekkorát, a hetvenes évek berlini élményeit s az Emlékiratok szerzőjének tudatosan Thomas Mann-i ihletésű regénytöredékét fonja össze. A váltakozó helyszínek, idősíkok és történések egymást tükrözve értelmezik az elmondottakat, s ezzel a sajátos szerkesztéssel az író lényegesen többet fejez ki, mint a három rész mennyiségi összessége. A körülmények — ha nem is kizárólagosan — meghatározzák az egyes embert is, beépülnek a gének hordozta legmélyebb rokonszenveibe, s testiségének ősibb eredetű késztetéseibe is: a világ tágasság híján elmélyül. A nagy misztikusok külső élete igen szűk mozgástérre korlátozódott, s ez bizonyos értelemben érvényes a Nádas által jól ismert német irodalomra s olyan XX. századi alkotókra is, mint Thomas Mann vagy Musil, akiknek tudatosan lép a nyomába. A német irodalommal kapcsolatban gyakran emlegetett „Macht geschützte Innigkeit" (hatalom védte bensőségesség) valójában a közélet hiánya; a levegőtlenségben megfulladó citoyen befelé fordulásának eufemisztikus kifejezése.

Krisztián, az Emlékiratok szerzőjének gyermekkori barátja-ellensége fogalmazza meg a Rákosinál tett újévi köszöntés alkalmából, hogy „az önkényuralom titkánál nincsen a földön sivárabb titok". Minden diktatúra a közösségre hivatkozik, de valójában szervezeteit a hatalom megvédésére s a másként gondolkozók elnyomására, sokszor megsemmisítésére hozza létre. Az egyes ember informális kapcsolatokban kereshet kiutat a maga számára: a világtól való elidegenedésében kötődései egyre intenzívebbé válnak, de a szavakon túlmutató kommunikációban is hajótörést szenvedhet, ahogy ezt az Emlékiratokból láthatjuk.

A korai írásoktól kezdve az utolsó alkotásokig érdemes szemügyre venni az író jelképeit — fontos szerepet játszanak az írói üzenet kibontakozásában. *A Bibliá*ban maga a szent könyv, a *Bárány*ban a húsvétra szerzett kis állat a XIX. század irodalmából jól ismert sűrítő jelkép példája. Valóságos dolgok, de túlmutatnak a cselekményben játszott szerepükön. A Biblia-kép arra a bizonyos köztességre utal, amelyről maga a szerző vallott: a régi értékrend már nem, az új még nem bontakozott ki. A bárány Krisztus-szimbólum: utalás az egyetlen igaz ember halálára.

Az *Egy családregény vége* is tárgyszerű szimbólumokkal dolgozik, de másként alkalmazza őket. A hal és a fekete-fehér kőkockás padló vezérmotívumként a regény több pontján visszatér, amit az asszociációs közlésmód tesz lehetővé. Mindkettő halálszimbólum: a hal ugyancsak Krisztus-jel, s így a körülmények áldozatává vált gyerekre, a padló a meghalás módjára és helyére utal. Mindkettő elhagyható lenne a történetmondás szempontjából, de akkor kevésbé lenne hiteles a gyerek lázálomszerű emlékezése, amelyben a jelképeknek kiemelt szerep jut.

Funkcionális szerepük van már a korai írásokban is a zárt tereknek: *A Biblia* című elbeszélés villájától *Klára asszony házán* át a Családregény nevelőotthonáig s az Emlékiratok helyszíneiig. Itt Melchior a koszos, elhanyagolt lakásból fehérre festett, kellemkedő „otthont" hozott létre, de ez a tér Stein Mária pincebörtönének a megfelelője. Egymásra vonatkoztatottságukat az olvasónak kell felismernie.

A zárt tér képe sokszor még a természetre is kiterjed: gondoljunk a *Fal*ban és az Emlékiratokban megjelenő, őrökkel és farkaskutyákkal őrzött svábhegyi Rákosi-rezidenciára. Ez a Paradicsomból kiűzött ember világa — pedig mennyire vágyik az író a szabad, nem az elnyomás titkát őrző környezetre! Nosztalgiáját csodálatos leírásai igazolják. Az a Berlin környéki táj pedig, ahová egyszer Theával látogat el az Emlékiratok szerzője, a Nádas által nagyra tartott festő, Caspar David Friedrich „képzelettel és tapasztalattal nem fölmérhető végtelenség"-ét, a „tiltott teret" idézi meg.

A képbe sűríthető nagy energiájú szimbólumokon túl fontos szerepük van az előre jelző cselekménymozzanatoknak. Ilyen például a Nádas művein végigvonuló állatkínzás vagy a kutyától való rettegésben a szülők később bemutatott félelmének előrevetítése (Fal). Az egymásra vonatkoztatottság mint művészi eszköz az Emlékiratokban teljesedik ki.

A sűrítés és az előrevetítő cselekménymozzanat összekapcsolásának pregnáns esete a Családregényben az ős bemutatása. Az a „köztes állapot", amely már a korai írásoktól kezdve jellemzi a Nádas-hősöket, a Krisztushoz csatlakozó szegény halász s a gazdag jeruzsálemi kereskedő rokonságának Simon Péterre vonatkoztatásában jut kifejezésre. „Bennem találkoztak" — mondja az elbeszélő. A közvetlen ősapa a jómódú cirénei Simon, akit *rákényszerítenek* Krisztus keresztjének cipelésére. Furcsa, ellentmondásos helyzetbe kerül, s hiába várja a rabbi üzenetét, hogyan ítélik meg kényszerű tettét. „Simon elveszett ebben a semmiben. Néhány nap, és holtan találták." A „köztes állapot" *A Biblia* gyerekhősétől az Emlékiratok szerzőjéig fogékonnyá tesz a „tények sokértelműségére". Egyre nagyobb hangsúlyt kap, hogy aztán — összes külső s belső következményével együtt — az Emlékiratok vezérmotívumává váljék.

*

Külön kell szólnunk a *Klára asszony háza* témáját felhasználó *Takarítás* című drámáról. Az elbeszélés szerint az emlékezéseit író özvegy házába cselédlányt fogad, s a másik emberrel szembesülve — hol elfogadva, hol elutasítva az új kapcsolatot — kell rádöbbennie, hogy a múlt nincs többé, „s mert semmi nem volt már a világon saját magán kívül, amit választani tudott volna, [...] — ez az élet vége."

A téma színpadi feldolgozása tíz évvel az elbeszélés után azt az írói dilemmát is felveti, hogyan lehet korszerű színpadi jelrendszerben hangot adni egy lényegében belső történésnek.

Az író választ keres arra a kérdésre, mi is a színház. „Tömeghisztériát (jelent) megszabott keretek között? Azt, hogy az ember mégiscsak szereti, ha beleavatkoznak a legsajátabb ügyeibe, a lélegzetvételébe? Összelélegzést, de önkéntesen? Rituális rendetlenkedést? Az érzékek egy húron pendülését, rendet? Ezt is, azt is, talán. De minden kérdés és minden válasz nem lenne elég ahhoz, hogy magyarázatot adjon az egészre. Holott csupán az egész az érdekes. Abban a pillanatban, amikor éppen létezik."

Nádas az elbeszélésből a takarításmozzanatot emeli ki: lecsupaszított környezetbe helyezi három szereplőjét. A szerzői utasítás szerint: „A nyitott színpadon teljesen üres szoba. Mély, magas, tágas tér. Minden valódi." Az 1980-as győri előadás próbanaplójában azt is elmondja, hogy őt a színházban mi vonzza: semmiképpen sem a történet s még csak a gondolat sem. „Engem a színházban az élő testek között kialakuló viszonyrendszer érdekel. A kép. [...] Az élő test mozgóképe... Az élő emberi test érzékiségéből kialakuló képi érzet érdekel."

Peter Brook „üres teré"-ben konfrontálódik a három ember: az öregasszony, a fiatal nő és a kamaszkorból épp hogy kinőtt fiú. Az a kérdés, kinek a dominanciája fog érvényesülni: a színpadon a szereplők közt alakuló-változó kapcsolatok jelennek meg közléseikben, álmaikban, képzelgéseikben. Ahogy Nádas a darab előszavában, s szerzői utasításában írja: „A mondatoknak önálló ritmusa van, s ezáltal olyan alapegységet képviselnek, mint a zenében a hangok és a hangsorok... A darab bizonyos szempontból az operát tekinti mintájának, *áriákból, duettekből* és *tercettekből* építkezik." A darabot Klára gúnyos megtáncoltatásából, a menyasszonytánc—haláltáncból bontotta ki — ami az elbeszélésben belül történik, itt képpé sűrűsödik, s éppen ezért a súrolás befejeztével feltett fehér csipkefüggönynek igen fontos a szerepe. „A színházban csak stilizáció lehetséges." Még a súrolás különböző hanghatásai is dramaturgiai szerepet hordoznak. A mezzoszoprán, alt és tenor hangszínre komponált szerepek így lépnek át az elbeszélés hagyományosan realista ábrázolásából egy sokkal feszesebb s a lényeget megelevenítő színpadi akcióba. A stilizáció teszi lehetővé, hogy Klára elbeszélésbeli rádöbbenését: a múlt, s vele együtt ő is meghalt, színpadi halála s a néző előtt a képkeretből kilépő, megelevenedett halott férj kivonulása fejezze ki. Mi más ez, mint a manierista s ba-

rokk operák világának XX. századi átírása? Amit az elbeszélés epikus kényelemmel épít fel, a színpadon lényegükre csupaszított emberi kapcsolatok dinamikus mozgásképévé sűrűsödik.

„A történés a burok: Isten benne ül" — írja Nádas egyik esszéjében. A korai elbeszélések életanyaga azonos a későbbi művekével, de az író az epikában a felszíni jelenségeken egyre inkább túlmutat, illetve a drámákban a lecsupaszított alapszituációra korlátozódik, s éppen ezzel váltja ki a katarziszt. Már az első írások is többet mondtak el a leírt szónál: ez a folyamat a későbbiekben egyre jobban kibontakozik. A közelítés pontosabb lesz: az író metaforáját szabadon tovább folytatva Isten arcáról egymás után bomlanak le a fátylak. Az ateista neveltetésű Nádas a szó szoros értelmében véve metafizikus író: alkotásainak holdudvara legalább annyira vall a XX. századi közép-kelet-európai, s általában az emberi sorsról, mint a kimondott szó. Maga az író fogalmazza meg a művészet legitimációjának feltételét:

„Ha úgy beszél a kimondhatatlanról, hogy nem beszél, illetve beszéde a kimondhatatlanra vonatkozó emberi szó-kép. [...] Minden emberi kultúra alapfeltétele, hogy úgy beszéljen a kimondhatatlanról, hogy ne beszéljen róla." Hamlettel szólva: „A többi néma csend."

T. TEDESCHI MÁRIA

Konstruktív pali a középpályán

ESTERHÁZY PÉTER: A KITÖMÖTT HATTYÚ

„... az irodalom ne akarjon kényelmes lenni. Igaz, kényelmetlen se akarjon lenni. Ne akarjon semmit. Legyen."

E kötet: van. („Nincs fölmentés. Kép van.") Nem kényelmes és nem kényelmetlen, nem realista és nem posztmodern, csúfot űz a műfaji határokból, és éppúgy ellenáll a hagyományos kategóriákba sorolásnak, mint Esterházy eddigi művei. „Az összes határok érvénytelenek — mert az egyetlen morál a szabadság." A gondolkozás szabadsága, az alkotás szabadsága, a létezés szabadsága. A vágyott, az áhított legfőbb érték, amely csorbítatlanul ölt testet a négyéves forma gyerekben („épség és szabadság"); amely sértetlenül föllelhető egy bizonyos, elnyűtt tweedzakóhoz illő megfoghatatlan, ferde, nem illeszkedő tartásban", és amelyet egyértelműen közvetít „Illyés állandó figyelmeztetése és példája magyarság és európaiság összekapcsolására". (Nota bene: táborokban és irányzatokban gondolkodó irodalmi életünkben kinek jutna eszébe együtt emlegetni Illyést és Esterházyt?!) Az a legfőbb érték, amelynek hiányában „elromlanak reflexeink, alig tudjuk már, hogy adott helyzetben mi volna épeszű cselekvés". Minduntalan visszatér a hiányok fölemlegetése: „nincs tér", „semmi sincs a helyén, vagy alig valami", „nyilvánosság híján". A kelet-európai tudás legfőbb jellemzője is az, „hogy kevés. Hogy nem elegendő. Hogy úgy van kieszelve, hogy sose tudjunk eleget", és amit tudunk, az sem válik társadalmilag érvényessé, nem tud összegeződni, „személyes tudás marad, pedig kollektívnek kéne lenni." Az elhallgatások és csúsztatások torz viszonyrendszere pedig újabb torzulásokhoz vezet: „Néha úgy látom magunkat: mint valami kacsacsőrű emlőst. Alkalmazkodtunk a föltételekhez."

A kötet legszembetűnőbb újdonsága a leplezetlen társadalmiság. Ami az eddigi munkák mélyrétegében húzódott meg — ám ott letagadhatatlanul, szinte tapinthatóan —, ezekben az írásokban közvetlenül artikulálódik, jellegadóvá válik. Az összegyűjtött írások műfajilag elegyes darabok: van köztük kis- és nagyesszé, kiállítási megnyitó, kis színes — a fogalmi gondolkodás ezekben leplezetlenebbül, ke-

vesebb áttétellel nyilatkozik meg, mint a szépirodalmi művekben. Egy közösségi gondokra érzékeny, felelősen gondolkodó személyiség pillant ránk az írások tükréből. Aki tudja, hogy „a dolgokat pedig el kell kezdeni és be kell fejezni, mert egyébként nincsen dolog" — ami, bizony, nem könnyű, ha a meccsek inkább *alakulnak*, mintsem *alakítják* őket, és ha valami sikerül, az csodaszámba megy, mert nem a feltételek következtében, hanem azok ellenére történik. Fontos, persze, hogy „ki fogja a hálóba továbbítani a pettyest", de még ennél is fontosabb, hogy a bíró valóban megadja-e a gólt. Hiszen „*tett* és *szó* (mely maga is tett)" egybeesése legalább olyan ritka „e helyt, ahol vagyunk", mint „a tisztességgel szövetkezett szaktudás", amely éppen ezért válhat(na) példaértékűvé. Mert az érzelmi-indulati reagálások helyett igencsak elkelne a higgadt mérlegelés, az értő elemzés. („De talán, majd, nem védeni és nem támadni kéne — hanem megpróbálni megnézni: tényleg mi történt.") Az idetartozás megvallása és vállalása „Bethlen Miklóstól a fröccsöntőkig" előlegzi a „de gyűlölöm" — „én szeretem" ambivalenciáját, az indulatos kifakadást („Minden tocsog! A bevásárlószatyor, az üzlet, a konyha, a család, az ország, tocsog, tocsog, tocsog!", a rezignált beletörődést („Túl sok zománc lekopott, a felületek ragacsosak, a nők lomposak, a férfiak kietlenek, mindenki normális, a dizájn piti"), a felelősséggel párosult kötöttségérzetet („személyes ügyemnek tekintek itt mindent") és az untermann örökös nosztalgiáját a légtornász iránt, aki „létezésének módjával állítaná, csöndesen és megfellebbezhetetlenül, amit mármár elfelejtünk, hogy ... ő a LEVEGŐ URA".

Erős a kötet morális telítettsége. A kijelentések, kérdések érvényét kialakult, szilárd értékrend szavatolja, a megfogalmazás gyakran él erkölcsi kategóriákkal. („Mi ez a ház, a Semmi Konstrukciója?... Talán egy hazugságépítmény volna?"). Ha az egészre figyelünk, csakhamar kiderül, nem az obszcén szavakkal van bajunk, hanem az „obszcén összefüggésekkel", a sanda oldalazásokkal, az önzőséggel, a felelőtlenséggel, az átverésekkel. Az emberélet útjának feléhez érkezett férfi egyre gyakrabban teszi fel magának a kérdést: „Te ki vagy? Mit akarsz? Mit remélsz?" — mint a *Tiszta Amerika* főhőse, aki egyszer csak elhatározza, hogy élete főszereplője lesz, és akinek történetét ugyanezen szószerkezetek zárják, de most már a keserű tudás végérvényességével: „Ki vagy? Mit tudsz. Mit teszel. Mit szabad remélned." Az érvényes létezés alternatíváit kutatja Csáth Géza alakjában is: „hit és kétkedés arányait meglelni, kötöttségben a szabadságot, lázadásban a rendet, szabadságban a hitet...". Wittgensteinnel együtt kérdezi: „ezt a játékot kell-e egyáltalán játszani, és melyik a megfelelő játék?" Sóvárogva kutatja a bizonyosságot, és riadtan észleli, hogy „idő van": ő sem marad ki semmiből („velem is szép lassan megtörténik majd minden"), és a rémületét munkával üti el. Mert a létezésnek e fontos szférájában rengeteg tennivalója akad: „nem szeretem, ha egy történet elmeséletlen imbolyog a Senki földjén". A történetet tehát el kell mesélni, ehhez pedig szavak kellenek és mondatok. Mondatok, amelyek az egymást erősítő-igazoló képzeletből és tapasztalatból születnek, és arányos, megbonthatatlan szerkezetekbe rendeződnek. „Soha nem voltak identitásproblémáim; az általam leírt mondat az enyém." A tevékenység értelmének és eredményének tudatán alapszik az önértékelés biztonsága, amely a magabiztos (de nem gőgös!) kijelentés lényege: „azt gondolom, hogy nagyon is tisztességes munkát végzek". Önismeretből, matematikán iskolázott elemzőkészségből, értelmezői és önértelmezői hajlamból eredeztethető a jellegzetes „kívül-belül" magatartás, amelynek stiláris megfelelője a sokat emlegetett, villódzó irónia.

Felelősségérzet és játékosság, frivolitás mögé búvó megrendülés, együttérzés és kaján fölény, nárcisztikus magamutogatás és szemérmes rejtekezés, a kifejezés eleganciája és a fecsegés öröme, a Halál okozta hiány traumája és a pieds de veau frits gyönyöre — kaleidoszkópszerűen folyton változó, mégis organikus egységbe rendeződő villanásai egy erőteljes írói személyiségnek. Az új kötet ismételten bizonyítja, E. P.-re lehet számítani, ha „konstruktív palik kéretnek a középpályára".

Á. SEREY ÉVA

A szó selyme

TÓTH BÉLA: IRATOS DOMBON

Nem szeretem a bélyegeket, a skatulyákat. Másokat sem illő ilyesmivel büntetni. Azt hiszem, nem attól lesz valami maradandó, hatásos, hogy hagyományos vagy modern. Ezek a fogalmak egyébként is relatívak, tartalmukat legtöbbször a „mihez képest" adja. Megfogadtam egyik tudós, esztéta kollégám tanácsát, miszerint egy könyv akkor jó, ha holnap is úgy döntesz, elolvasod.

Mérlegeltem, holnap, holnapután is szívesen kézbe venném az *Iratos dombot*. Még akkor is, ha elég nehezen tudom feledni a könyv utolsó hat oldalát, ahol kissé bántó direktséggel kapjuk a summázatot: Nemcsak Dombiratosért jajgatok. Közel kilencszáz falu curikkol visszafelé a pusztaságnak. Akkorát könyöklik a falu világa, hogy elkezdődik elnéptelenedése. Óvni a hajszálgyökereket!

E szentenciák nélkül is félreérthetetlen, ezért íródott a könyv. Tóth Béla legújabb opusa sem kevesebbre döbbent rá bennünket, mint hogy baj van az identitástudatunkkal, megfeledkezünk hovatartozásunkról. Nem így az író! Roppant szeretettel dajkálja magában a szülőföld ezerféle színét, történéseit.

A virtuozitással megalkotott irodalmi szövetbe szociografikus elemek keveredtek. A könyv első tizenhat fejezetében mintha a leíró, a néprajzi, a monografikus jelleg uralkodna, és háttérbe szorulna a személyesebb hang, az anekdotázókedv. Persze ez is a szülőfalu, csak talán az író — a tőle megszokottnál — visszafogottabb, fegyelmezettebb. A mű hatáslélektanát vizsgálva szuggesztívebb a „Játékos szenvedélyeskedés"-től, azaz a könyv második felétől.

Sajátos szerkezete van az *Iratos dombnak*. Nekem a dobozkönyvek jutnak az eszembe, melyek fejezeteit tetszés szerinti sorrendben lehet olvasni. Mondjuk, ha valaki némi sikamlósságra vágyik, lapozza fel — minden előzmény nélkül — az „Érzelmek" bekezdést. Minden érthető és világos. A többi fejezetről ugyanez mondható el. Úgy gondolom, ez a szerkesztési mód, ez az előadásforma Tóth Béla repertoárjában új szín, jól sikerült kísérlet.

A mű rétegei közül talán legmegdöbbentőbb a történeti, a szociális háttér. Milyen Dombiratos a török uralom idején, a világosi fegyverletétel után, a kiegyezéskor, 1900 körül, az uraság idején, földosztáskor, 1953-ban, 1956-ban és manapság? Szomorú és sokat szenvedett. Persze nem úgy önmagában, hanem az ott élők sorsának tükrében. Bravúros például az aratóbanda leírása. „Naponta tízezer suhintás. Kivágják a százhúsz centis rendet. Erejüknél vannak. Ilyenkor puskapor szárazságú a búza szára. Ahogy a kasza megérinti, mintha cimbalomhúrokat cirógatna." Így csak az tud írni, akinek zsigereiben ott él a falu, ismeri rezdüléseit, kínjait, keserveit. Ez az alapélmény azután párosul szuggesztív megelevenítő erővel. Nem véletlenül jut eszünkbe Móra *Ének a búzamezőkről* című regénye.

Nem kisebb hatású a könyvben a földosztás. Miféle irtózatos éhség, több évszázados szívfájdalom szűnik meg az úri világ végével! Düh és tétovaság keveredik a jussukat követelők tetteiben. Rombolnak, hogy majdan építhessenek. „Szívfájdalom? Azt mondták, a mi őseink az egész életüket adták érte. Három-négy generáció a tüdejét kiköpte érte." Mi is a juss? Az újabb robot, ezúttal már önmagunkért. Drámai az író kérdése: Mit akartok? A márványköves sírotokat is megcsináltátok. Nem elég. A jóllakottságot majd az unokám érzi meg. Ha békében hagyják.

Aztán az ötvenes évek! Aligha lehet szemléletesebben leírni, mit élt át a parasztember a beszolgáltatások idején. Házkutatások, letartóztatások. Újabb aratás 1952-ből. Míg a városban a sztahanovistákat éljenzik, falun kenyéren, vízen, sárgabarackon kaszálnak az emberek. Helyzet- és társadalomrajz a Rákosi-korszakról.

Teljes a dombiratosi tabló, rajta éppúgy helyet kapnak a kanászok, a summások, a napszámosok, mint a kakastollasok, a százholdasok vagy épp a rezesek. Összegzés az *Iratos dombon*, látlelete a szülőföldnek, egy kicsit tisztelgés is. Szándé-

kában, ha nem is készült a teljesség igényével, néprajzi, szociográfiai hitele, szépirodalmi, krónikási értéke kétségbevonhatatlan.

Az ezerféle sorsból több életmodell maradt emlékezetes. Ráth Anna, a dombiratosi kastély úrnője a könyvben nem válik osztályellenséggé, embersége vonzó, művészkedő hajlama néhol megmosolyogtató. Árnyalt jellemrajz születik Tóth Wandáról is, aki nem más, mint egy vidéki Török Sophie. Novellákat írt, Gide-et fordított Dombiratoson. Becsülték a Nyugat szerkesztői is. Filipp Ferkó a kulákrendelet áldozata, X-es mivoltáért az orvosegyetemet kellett otthagynia. Vitéz Nagy Istvánra is rájárt a rúd, nem tudták elfelejteni, hogy mintagazda volt.

Az írói attitűd kesernyés, tényrögzítő. Időnként azonban komor színekkel is találkozunk. Tóth Béla nem hallgatja el a tragikus eseteket, palettájáról nem hiányzik a sötét, néhány epizód kimondottan drámai. Ilyen a megesett lány esete, vagy a postás öngyilkossága. Ugyanakkor jelen van a sajátos Tóth Bélás humor, ami egyszerre jelent góbéságot és hamisítatlan népi ízt.

És végül kedvem lenne elkészíteni a Tóth Béla-szótárt. Biztos vagyok benne, az ilyesmi fontos identitásmérő is lehetne. Csak rövid ízelítő belőle: Abajgat, bandázni, bezzegel, bogárzik, bojszint, bugáz, csiheg, csikkant, csürhejárás, éhkoppot ver, fölkajtat, huzalom, ihinget, kucorít, zümment ... Ilyesfélén halad a szó selyme.

Tóth Béla könyve — egyenetlenségeivel, műfaji felemásságával, záró direktségével együtt is — önmagunkat, hajszálgyökereinket féltő nemes aggódás, figyelmünkre, okulásunkra feltétlenül érdemes mű. *(Magvető, 1988.)*

BODZSÁR ERZSÉBET

Botrányos helyzetbe kerül ismét a Tiszatáj?

Ez a cikk február elején készült, és a Tiszatáj akkori helyzetét fejezi ki. A lap megítélése, és jövőjének alakulása terén azóta csak kisebb változások történtek, tehát az írás alig veszített aktualitásából. Olvasóink tájékoztatása céljából talán nem fölösleges itteni közzététele, noha más sajtóorgánumban volna igazán a helyén.

„Rehabilitálják a Tiszatáj régi szerkesztőit" röppent fel a hír december közepén szinte egyszerre két országos lapban is, bár ezt a mondatot egyelőre még nem hírnek szánták, hiszen a mondanivalót summázó mondat végén — persze, az egyik cikkben csak eszmeileg, hangulatilag — más-más írásjel áll. A Magyar Nemzetben (1988. dec. 16.) megjelent Halász Miklós-interjúban egy tényleges, választ váró és várakozást kifejező kérdőjel, míg a Hitelben (1988/4.) közzétett beadvány, amely „a Tiszatáj régi szerkesztőinek rehabilitálását és a szerkesztésbe való visszahelyezését" szorgalmazza, a maga egészében egy ellentmondást nem tűrő felkiáltójel. Pontot még senki sem tett az ügy végére, de a fejlemények abba az irányba mutatnak, hogy a Csongrád Megyei Tanács, a pártbizottság támogatásával, olyan döntésre készül, amely egy ponttal (punctum!) eloszlatja a kérdőjel várakozását, enged a felkiáltójel imperatívuszának, és puszta, de botránytól aligha mentes ténykifejezéssé avatja a fenti mondatot.

A két írás nem csupán a témájának és a megjelenésének időbeli közelsége tekintetében kapcsolódik szorosan egymáshoz. A Tiszatájjal ismét foglalkozni kezdő eljárások láncreakcióját a Hitelben is közzétett „levél" indította el, amelyet 57 Csongrád megyei értelmiségi küldött októberben a megyei pártbizottság akkori első titkárának, illetve pártértekezletének, s tulajdonképpen ezt magyarázza a maga módján a Magyar Nemzetben Sebe János, az új ideológiai titkár interjúja. Az aláírók vállalkozásában nincs semmi meglepő, hiszen a folyamat elindítói, „az aláírók megbízásából" fellépő értelmi szerzők (akik a nyilvánosság előtt csak nemrég fedték fel kilétüket a szegedi Délmagyarország című napilapban) szinte mindig ellenségesen viszonyultak a mostani szerkesztőséghez, és saját, kizárólagos, elidegeníthetetlen fórumuknak tekintették a Tiszatájat. Az új ideológiai titkár — aki osztályvezető volt a régi szerkesztők eltávolításakor és az új szerkesztőség létrehozásakor — részben a megyei pártértekezlet határozatát ismétli, részben a mostani szerkesztőség munkáját bírálja, így keresve alapot ahhoz a javaslathoz, hogy teremtsen egymással konszenzust a két szerkesztőség, és nyerje meg a lap számára az utóbbi években eltávolodott szerzőket.

Ez a javaslat azonban — most minden jel arra utal — aligha fog megvalósulni. A régi szerkesztők ugyanis — jelenlegi nyilatkozataik szerint — a mostaniak teljes félreállítását kérik; csak ők maguk szeretnék ismét szerkeszteni a lapot, a régi elvek és gyakorlat szerint. Nem csoda: az aláírók, — az interjú sze-

rint —, „53 országosan ismert tudós, író, művész" ugyanis mellettük áll, teljes restaurációt követel, s ezt a jelenleg működő szerkesztőség lejáratására irányuló megjegyzésekkel próbálja alátámasztani. Sebe János lényegében elfogadja ezeket a kitételeket, sőt, szerkesztőségünket azzal vádolja, hogy a párthatározatban is lefektetett szerkesztési koncepciót nem valósítja meg következetesen és kellő színvonalon.

Nem árt kissé részletesebben, és főleg pontosabban összehasonlítani a két írás egybehangzó kitételeit magával a valósággal. A hetvenes évek során kialakult, és az új szerkesztőség által is vállalt lapszerkesztési koncepció lényege (lásd Tiszatáj, 1987/1—2. sz.): a helyi, illetve a határainkon belüli és túli magyar alkotók színvonalas műveinek, főleg irodalmi, de egyéb művészeti és tudományos eredményeinek közreadása, magas szintű szellemi értékeinek népszerűsítése. Az aláírók azt a megalapozatlan vádat emelik velünk szemben, hogy ehhez képest valami egészen mást teszünk, s így „az egyetemes magyarság elvesztette azt a fórumát, amelyben hazai és külföldi magyar egyszerre szólhatott". (Ez a hangzatos kijelentés már csak azért sem igaz, mert a hazai folyóiratok többsége rendszeresen közöl más országokban élő magyar szerzőket.) Az ideológiai titkár a Tiszatájat illetően azzal toldja meg a fenti megrovást, hogy „megszakadt a párbeszéd a magyar írók jelentős körével, ezen belül a helyi alkotókkal". Azt azért nem tagadja, hogy „a (mostani) szerkesztők hősies erőfeszítést tettek a konszenzus kialakítására" az egykori szerzőkkel.

Arról már nem ejt szót sem a tetszetős retorikával készült beadvány, sem az ideológiai titkár, hogy kik jelentek meg a lapban az utóbbi két év során, s hogy azok milyen rangú alkotók, és milyen elveket képviselnek. Nem tűnt föl nekik, hogy olyan írók szerepeltek itt többször is, mint Dobai Péter, Jánosy István, Kemenczky Judit, Oravecz Imre, Somlyó György, Takács Imre, Tandori Dezső, Vasadi Péter, továbbá Kolozsvári Grandpierre Emil, Szentkuthy Miklós, Ördögh Szilveszter, Sarusi Mihály; olyan esszéisták, mint Almási Miklós, Beney Zsuzsa, Fogarassy Miklós, Király István, Sőtér István, Sík Csaba. Néhány külföldön élő magyar író: Baránszky László, Bakucz József, Brasnyó István, Ladik Katalin, Kovács András Ferenc, Papp Tibor, Varga Tibor; határainkon túli tanulmányszerző: Fónod Zoltán, Szombathy Bálint, Veress Dániel és így tovább. Ki nem magyar ezek és a sok nem is említett közül? Ki nem elég színvonalas? Mit nem látnak ők a magyarság sorskérdéseiből, a magyarság és az egyetemes emberi fejlődés összefüggéseiből? És a nemzeti hagyományok? Megemlékezések és méltatások egész sora jelent meg Szent Istvántól Mikes Kelemenen, Kölcsey Ferencen, Orbán Balázson, Eötvös Józsefen, Ady Endrén, Fábry Zoltánon és József Attilán át Erdei Ferencig, Németh Lászlóig és Kós Károlyig. Az aláírók nem tudnák aláírni azt a megállapítást, amely szerint ezek a történelmi magyarság kiemelkedő személyiségei? Vagy talán az tekinthető az elhomályosult magyarságtudat megnyilvánulásának, hogy a Kós Károly-összeállítás építész szerzői — több akadémikus, Ybl-díjas, vagy más módon elismert építész — az erdélyi menekültek megsegítésére ajánlották fel együtt a tiszteletdíjukat?

Ezeknek a szerzőknek nem kellett könyörögni, hogy az újra megindult Tiszatájnak adják írásaikat, pedig nem ez az egyetlen vagy elsődleges publikálási fórumuk, hiszen az országban, sőt, legtöbbjük a világ bármely táján megjelenhet rangos sajtóorgánumokban. Nem feledékenységből, szánalomból vagy mazochizmusból adják közre írásaikat egy „nem létező" folyóiratnak kikiáltott lapban, „az írók által kiközösített" Tiszatájban. Valószínűleg mindegyikük úgy érzi, hogy nem keveredett rossz társaságba, és a többivel együtt jó ügyet szolgál. Sőt, még

azt is nagyon világosan látja, hogy a környező országok népein kívül a távolabbiak felé is hidat kell építeni, illetve arról is van pontos képe, hogy a magyarság sorskérdése *ma mennyire összetett probléma*.

Igaz, van jó néhány alkotó — ezeket nevezi ideológiai titkárunk „a magyar írók jelentős köré"-nek, s nem csupán *az egyik* jelentős körének! —, aki nem akart megjelenni ebben a lapban, sőt, ezen túlmenően még azért is igen sokat tett, hogy attól másokat is visszatartson a félreinformálás, a lebeszélés vagy akár a megfélemlítés eszközeivel, az írásban is deklarált kiátkozással. Talán nem csoda, ha ezek nyomán a régebbi szerzőgárda egy valóban nem szűk köre hátat fordított a lapnak. Nem tudom, hogy mennyire jogszerű, erkölcsös vagy elegáns tehát az így teremtett helyzetben bárkinek is számon kérni a mostani szerkesztőségtől sok régi szerző elmaradását? Az aláírók tudnak erről, hiszen ők és a barátaik teremtették ezt a helyzetet; a megyei tanács és a pártvezetők számára sem ismeretlen ez a senkinek sem hasznos szituáció, hiszen nekik is értésükre adták, miről van szó.

Kétségtelenül az aláírók azok, akik nehezebben tudnák a magyar kulturális élet és az ország érdekeit szem előtt tartó érvekkel megmagyarázni a rehabilitáláson is túlmenő restaurációs törekvéseiket, pontosabban: hogyan tudnák széles körű közösségi érdekként feltüntetni követelésük individualista indítékait. Mert ha az ő szemükben nem a barátság, az indulat, a sértettség és a diktálni akarás a mindennél fontosabb, ha nekik — mint azt hangoztatják — valóban az a Tiszatáj a fontos, amelyik a magyar hagyományok, a magyar sorskérdések, a hazai és külföldi magyar kultúra legszínvonalasabb és legautentikusabb megszólaltatója volt, akkor miért fordultak vele szembe éppen abban a válságos periódusban, amikor a lap ezt a nemes feladatot a korábbiaknál nehezebben tudta teljesíteni, s miért akarják most ismét szétdúlni, amikor már lényegében megtalálta a hagyomány fonalát, sőt, az európaiság és a globalitás újabb szálaival próbálja azt megerősíteni. A bojkott és a megfélemlítés formájában alkalmazott szellemi aláaknázás után most a hatékonyabbnak vélt politikai buldózerek következnek? Nem ártana alaposabban elgondolkodni azon, mit fognak ezek valójában lerombolni!

A lap sorsával foglalkozó helyi vezetők számára — látszólag — könnyebb magyarázat kínálkozik. Konszenzust javasolnak a régi és az új „gárda" között, s ha az nem jön létre, el lehet bocsátani az újakat, akik — az ideológiai titkár szerint — nem szerkesztettek színvonalasan, hiszen „az írók, tudósok nagy csoportja hátat fordított a folyóiratnak", és ráadásul „megszakadt a párbeszéd (. . .) a helyi alkotókkal és művészekkel" is.

Nem tudom, miért nem akarják észrevenni, hogy írt ide novellákat Tóth Béla, festménye jelent meg Németh Józsefnek, vagy interjút adott — a Szegedi Műhelyek vagy tíz tudóst bemutató sorozatában — például Kristó Gyula és Venetianer Pál, továbbá egy egész szám méltatta — igen sok helyi szerző közreműködésével — Bálint Sándort. S miért ne lehetne ennek a szerkesztőségnek a hibájául felróni azt is, hogy több helyi értelmiségi pusztán óvatosságból, vagy a leváltott szerkesztőséggel szolidaritást vállalva nem akart a Tiszatájban megszólalni. Annyit talán mégsem árt itt megjegyezni, hogy ez a szerkesztőség sem helyi, sem más szerzőt nem utasított vissza azért, mert a régi Tiszatájban publikált; a „kiközösítés" nem tartozik a módszereink közé. Nemcsak a régi szerkesztőket, de a régi szerzőket sem mi zártuk ki! Sőt! Az újraindításkor fölajánlottuk Vörös Lászlónak és Mocsár Gábornak, hogy legyen tagja a szerkesztőbizottságnak. Az egykori hazai és külföldi szerzők közül több mint százat kértünk fel levélben vagy személyesen a további együttműködésre.

Mindezekről „megfeledkezve" könnyen elkészülhetett megbízóink és ellenfeleink egybehangzó vádirata. Mert ha — úgymond — nincs kapcsolat sem az ország és a világ jelentős alkotóival, sem a helyi szerzők többségével, akkor nyilván a régi szerkesztőket kell visszahozni — most úgyis az önkritika és a rehabilitálás időszakát éljük, ez most a politizálás leglátványosabb módja. Gyurkó László (Új Tükör, 1989/1.) nagyon sokatmondóan hívja fel a figyelmet — épp a Tiszatáj kapcsán — a rehabilitálási spirál beláthatatlan következményeire, de ugyanakkor egy — történelmileg többször igazolt — más megoldás lehetőségére is. Németh Miklós miniszterelnök országos horizontot szem előtt tartva mondta: „Vigyáznunk kell, nehogy a hibák feltárásából, a rehabilitációkból a társadalmat megosztó politikai kampányokat csináljanak. Ezt is úgy kell elvégeznünk, hogy a becsületes, dolgozó emberek közelebb kerüljenek egymáshoz."

Tévedés ne essék: a régi szerkesztőket szerintünk is valóban rehabilitálni kell erkölcsileg és politikailag. De össze kell-e kapcsolni ezzel a visszahelyezésüket, mégpedig olyan indokok alapján, amilyeneket a két szóban forgó írás — láthattuk, mennyire hitelt érdemlően — felsorol? Ha valaki figyelmesen végigkövette a fenti érvelést, vagy még ráadásul olvasni is szokta a Tiszatájat, no és persze, számítanak nála a *tények* és a *racionális érvek*, aligha tudja elfogadni azt a torz képet, amely a mostani szerkesztőséget hozzá nem értőnek, a szerkesztési koncepciót hagyománymegtagadónak, szerzőgárdáját jelentéktelennek, látásmódját korszerűtlennek, eredményeit érdektelennek minősíti. Ebből a szerkesztőségből még nem sikerült teljesen kiölni azt a készséget, hogy fogadja azokat a régebbi szerzőket is, akik írásaikkal hajlandók támogatni a lapot ahelyett, hogy aláírásokat gyűjtenének ellene. Nem kétséges, melyik eljárás teheti még színvonalasabbá és értékesebbé ezt a folyóiratot.

Botránykeltésre igen alkalmasak a félreértésből meg elfogultságból táplálkozó, egyoldalú és felületes, kellő pillanatban odavetett megjegyzések. Viszont ezek hangoztatása helyett olyan alapos, tárgyilagos, a tudományosság kritériumainak is megfelelő értékelésre lenne szükség, amely körültekintően mérné le a mostani lap értékeit, esetleg összehasonlítva elemezné a két szerkesztőség munkáját. Ne feledjük: a leváltott szerkesztők működéséről, az eltávolításukat eredményező „mondvacsinált ügy"-ről sem jelent meg dokumentált, elemző bemutatás. Egy ilyen kép vajon kiket igazolna?

De akár mindössze magánvéleményt formál, akár olyan helyzetben van valaki, hogy dönteni kénytelen — persze egy arra illetékes testület tagjaként — a lap további sorsáról, egy nagy veszélyre feltétlenül gondolnia kell: a Tiszatáj egy újabb „kettészakadt magyar irodalom" előidézőjévé válhat. A régi szerkesztőséget ugyanis nem arra bíztatják, hogy koalícióra és konszenzusra törekedjen, hanem restaurációra, amiből egyáltalán nem az következne, hogy meg szeretné majd tartani a mostanra kialakult szerzőgárdát is. És az ő visszaszorulásukkal nem támadna „fájó űr" a magyar szellemi életben? Az utóbbi két évben nagyrészt éppen általuk tágult a folyóirat tematikai horizontja, szélesedett az ízlésskálája, korszerűsödött a művészetszemlélete — miközben nem ádta fel sem „híd"-szerepét, sem magyarságtudatát, és nem is engedett a nacionalizmus csábításainak, sőt, nem is torpedózta meg a kibontakozó reformfolyamatot — annak ellenére sem, hogy közölte Ágh Attila tanulmányait, Pozsgay Imre előadását, és Király Zoltánnal készített interjút. Akkor az a fő bűne tehát, hogy személy szerint nem azok szerkesztik, akik tíz-tizenöt éven át szerkesztették?

Természetesen az ilyen és a még bonyolultabb személyi kérdéseknél jóval többről is szó van itt. Egyrészt, a jelenlegi politikai és állami vezetők („a hatalom", „a hivatal", „a felsőbbség") látványos boszorkányellenőrző (középkori?) tűzpróbájáról. Másrészt arról, hogy egy csoport (a régi szerkesztőség és az elpártolt szerzők szószólóinak köre) mennyire döntheti el, kié legyen a lap, illetve arról, ki képviselheti a társadalmat, amikor ezt el kell dönteni.

KAPOSI MÁRTON

Kolozsvári emlékek (1975)

Ára: 16 Ft